

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

В. І. РИНДЮК

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

УДК 342.52
ББК 67.022.14
Р 51

Рецензенти

О. І. Ющик, д-р юрид. наук
(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України)
Ж. О. Дзейко, канд. юрид. наук, доц.
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
М. М. Прохоренко, канд. юрид. наук
(Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

Редакційна колегія юридичного факультету

Голова редакційної колегії В. Ф. Опришко, д-р юрид. наук, проф.
Відповідальний секретар О. Ю. Нечипоренко, канд. екон. наук доц.
Члени редакційної колегії: Ф. П. Шульженко, канд. філос. наук, доц.; Г. О. Федоренко,
канд. юрид. наук, доц.; О. Г. Яновська, канд. юрид. наук, доц.

*Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 5 від 25.12.08*

Риндюк В. І.

Р 51 Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. І. Риндюк. — К. : КНЕУ, 2009. — 162, [6] с.
ISBN 978-966-483-287-5

Посібник для самостійного вивчення дисципліни «Нормотворча діяльність» включає програму курсу, методичні поради до вивчення тем курсу, список рекомендованої літератури та нормативно-правових актів до кожної з тем курсу, а також тестові завдання та програмні питання для самостійної роботи студентів і контролю знань.

Цей посібник може використовуватись викладачами та студентами юридичних вузів та юридичних факультетів вищих навчальних закладів при викладанні та вивченні дисципліни «Нормотворча діяльність».

УДК 342.52
ББК 67.022.14

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978-966-483-287-5

© В. І. Риндюк, 2009
© КНЕУ, 2009

ЗМІСТ

Вступ	4
I. Програма дисципліни за темами	6
II. Навчально-методичне забезпечення дисципліни	10
Загальна частина	
<i>Тема 1.</i> Правове регулювання суспільних відносин як вид соціального регулювання. Правове регулювання суспільних відносин і нормотворча діяльність	10
<i>Тема 2.</i> Правова нормотворча діяльність (правова нормотворчість) як вид юридичної діяльності	20
<i>Тема 3.</i> Нормативно-правовий акт як основна форма (джерело) права	34
<i>Тема 4.</i> Нормотворча юридична техніка	46
<i>Тема 5.</i> Експертиза нормативно-правових актів	61
<i>Тема 6.</i> Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу	68
Особлива частина	
<i>Тема 7.</i> Законодавчий процес	74
<i>Тема 8.</i> Підзаконна нормотворчість	90
<i>Тема 9.</i> Локальна нормотворчість як особливий вид підзаконної нормотворчості	105
III. Тестові завдання для контролю засвоєння знань	117
IV. Програмні питання з дисципліни	159

Дисципліна «Нормотворча діяльність» є вибірковою і вивчається студентами спеціальності 6601 «Правознавство» всіх форм навчання.

Введення даної дисципліни в навчальний процес є актуальним та необхідним, оскільки на сьогоднішній день практично всі юристи в тій чи іншій мірі беруть участь у підготовці проектів різних нормативно-правових актів, починаючи від законів держави і закінчуючи актами муніципальної та корпоративної нормотворчості. При цьому ефективне здійснення нормотворчої діяльності неможливе без системи теоретичних знань про нормотворчість, її суб'єктів та результатів, а також про прийоми, методи нормотворчої техніки підготовки різних видів нормативно-правових актів.

Останнім часом у юридичній літературі різні вчені все частіше вказують на нагальну потребу розробки теорії нормотворчості. Якщо реалізація юридичних норм, досягнення зазначених у них цілей — це одна з найважливіших сторін життя права, то нормотворчість, встановлення юридичних норм за допомогою видання нормативно-правових актів — інша, не менш важлива сторона, що передує реалізації юридичних норм.

Метою вивчення дисципліни «Нормотворча діяльність» є оволодіння студентами теоретичними знаннями про нормотворчість як окремий вид юридичної діяльності, з використанням попередньо набутих знань з теорії держави і права, та панування практичними навичками розробки проектів різних видів нормативно-правових актів.

Завданнями, які мають вирішуватися вивченням даної дисципліни, є з'ясування місця нормотворчої

діяльності серед інших явищ суспільного життя; визначення поняття, суб'єктів, результату, принципів, функцій нормотворчої діяльності; розкриття поняття нормотворчої техніки, особливостей її застосування до окремих видів нормативно-правових актів; характеристика різних видів нормотворчої діяльності в сучасних умовах України.

Предметом навчальної дисципліни «Нормотворча діяльність» виступає комплекс теоретичних і прикладних питань вироблення юридичних норм у формі правових положень нормативно-правових актів. Структура даної дисципліни включає загальну та особливу частину. В загальній частині викладені загальнотеоретичні питання нормотворчої діяльності та нормотворчої техніки, а в особливій частині розглядаються особливості, що притаманні різним видам нормотворчості в нашій державі.

У результаті вивчення даного курсу студенти мають *знати* особливості різних видів нормотворчості в Україні, основні прийоми, методи нормотворчої техніки, а також зміст основних нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання нормотворчої діяльності, та *вміти* використовувати теоретичні знання для підготовки нормативно-правових актів, проведення їх експертизи.

I

ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН І НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Поняття та необхідність соціального регулювання суспільних відносин. Види соціального регулювання суспільних відносин: не-нормативне (індивідуальне) та нормативне регулювання.

Соціальні та технічні норми: їх поняття та співвідношення.

Класифікація соціальних норм: за способом встановлення та забезпечення соціальних норм; за змістом соціальних норм.

Співвідношення юридичних норм з іншими видами соціальних норм (нормами моралі, звичаями, релігійними нормами, корпоративними нормами).

Поняття та структура юридичної норми.

Поняття правового регулювання та його межі. Співвідношення поняття «правове регулювання суспільних відносин» з поняттям «нормотворча діяльність».

ТЕМА 2. ПРАВОВА НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ (ПРАВОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ) ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Правова нормотворча діяльність як вид юридичної діяльності.

Поняття нормотворчої діяльності (нормотворчості). Співвідношення поняття «нормотворчість», «правотворчість» та «законотворчість». Відмінність нормотворчості від нормоутворення.

Суб'єкти нормотворчої діяльності. Нормотворча компетенція.

Результат нормотворчої діяльності. Форма (джерело) права як спосіб зовнішнього прояву юридичних норм. Види форм права.

Принципи нормотворчості: гуманізм, демократизм, гласність, законність, науковість, системність, техніко-юридична досконалість, професіоналізм.

Функції нормотворчої діяльності.

Систематизація законодавства: поняття, форми, види.

Нормотворчий процес. Стадії нормотворчого процесу.

Види нормотворчої діяльності: за юридичною силою нормативно-правових актів; за суб'єктами нормотворчості; за способом формування норм права.

Планування нормотворчої діяльності, його види.

Правове регулювання нормотворчої діяльності.

ТЕМА 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ЯК ОСНОВНА ФОРМА (ДЖЕРЕЛО) ПРАВА

Поняття та ознаки нормативно-правових актів. Юридична сила нормативно-правових актів.

Види нормативно-правових актів. Закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Види законодавчих актів за значенням і місцем у системі законодавства. Види підзаконних нормативно-правових актів за суб'єктами нормотворчості.

Чинність та дія нормативно-правових актів. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.

Система нормативно-правових актів: склад та ієрархія.

ТЕМА 4. НОРМОТВОРЧА ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

Поняття та види юридичної техніки. Нормотворча техніка, її форми.

Мовна форма нормотворчої техніки. Офіційно-документальний стиль та його основні риси. Термінологія нормативно-правових актів.

Логічна форма нормотворчої техніки. Нормативна побудова. Співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акта. Юридична конструкція. Галузева типізація.

Правові положення та їх види. Прийоми формулювання правових положень: прийоми визначення понять через перерахування та через рід і видову відмінність; прийом класифікації понять; прийом «підміни понять»; оціночні поняття; юридичні презумпції та фікції.

Прийоми встановлення зв'язків між правовими положеннями: прийоми посилання та відсилання; прийом повторення (відтворення) правових положень.

Правове регулювання вимог нормотворчої техніки.

ТЕМА 5. ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Поняття експертизи нормативно-правових актів, її види.

Правова експертиза нормативно-правових актів.

Особливості наукової правової експертизи проекту нормативно-правового акта.

Експертиза нормативно-правових актів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Гендерно-правова експертиза нормативно-правових актів.

ТЕМА 6. АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Поняття адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Організаційно-правові засади адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Пріоритетні сфери адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Порядок адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ТЕМА 7. ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС

«Широке» та «вузьке» тлумачення поняття «законодавчий процес».

Підготовка законопроекту. Концепція законопроекту. Структура законодавчого акта.

Стадії законодавчого процесу: законодавча ініціатива, попередній розгляд законопроекту у парламентських комітетах, розгляд та прийняття законопроекту на пленарних засіданнях парламенту, підписання та оприлюднення (промульгація) закону. Право вето.

Види законодавчого процесу: конституційний процес, ординарний (звичайний) та субститутний законодавчий процес. Прийняття законів всеукраїнським референдумом.

Особливості прийняття окремих видів законодавчих актів: закон про Державний бюджет України, закони про ратифікацію (денонсацію) міжнародних договорів, закони про внесення змін, кодекси.

Правове регулювання законодавчої діяльності.

ТЕМА 8. ПІДЗАКОННА НОРМОТВОРЧІСТЬ

Підзаконна нормотворчість Верховної Ради України.

Підзаконна нормотворчість Президента України. Інститут контрасигнації.

Нормотворчість Кабінету Міністрів України. Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та Ради міністрів АРК.

Нормотворча діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (відомча нормотворчість).

Нормотворча діяльність місцевих органів виконавчої влади.

Правила підготовки відомчих нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації.

Державна реєстрація нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади.

ТЕМА 9. ЛОКАЛЬНА НОРМОТВОРЧІСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ПІДЗАКОННОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ

Нормотворчість органів місцевого самоврядування (муніципальна нормотворчість). Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Місцевий референдум.

Нормотворчість об'єднань громадян (громадських організацій та політичних партій). Статутні документи (статут або положення) об'єднань громадян.

Корпоративна нормотворчість. Спеціальні принципи прийняття корпоративних актів. Установчі документи суб'єкта господарювання.

Нормотворчість трудових колективів підприємств, установ, організацій. Колективний договір.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ
ВІДНОСИН ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН
І НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Вивчення даної теми має на меті визначення місця та ролі нормотворчої діяльності як у розмаїтті явищ суспільного життя, так і у системі всіх правових явищ, тобто правовій системі.

Необхідність та поняття соціального регулювання суспільних відносин. *Суспільство* — це складне соціальне утворення, сукупність численних і різноманітних зв'язків, у які вступають люди в процесі їх життя та діяльності. Основними елементами суспільства є окремі фізичні особи та їх об'єднання (сім'я, юридична особа, держава та її органи, органи місцевого самоврядування, суспільні об'єднання, політичні партії, установи, організації тощо).

Різнноманітні зв'язки, в яких знаходяться між собою окремі особи та їх об'єднання, називаються суспільними відносинами. Суспільні відносини є необхідним способом існування окремих осіб, їх об'єднань та суспільства в цілому. Однак, значна частина суспільних відносин характеризується суперечливими інтересами їх учасників.

Способом узгодження суперечливих інтересів осіб та їх об'єднань є *соціальне регулювання*, що впливає на розвиток суспільних відносин, на їх організованість та упорядкованість. Термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» — «правило» та означає упорядкування, приведення чогось у відповідність з чимось. Стосовно соціального життя «регулювання» — це визначення поведінки людей та їх об'єднань, надання їм конкретного напрямку функціонування та розвитку, введення їх у конкретні рамки, їх цілеспрямоване упорядкування.

Види соціального регулювання суспільних відносин. Соціальне регулювання суспільних відносин може бути *ненормативним (індивідуальним)* і *нормативним* (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

<i>Соціальне регулювання</i>	
— це здійснюваний за допомогою системи спеціальних засобів вплив суспільства на поведінку суб'єктів з метою упорядкування відносин та забезпечення соціального компромісу	
<p style="text-align: center;"><i>Ненормативне (індивідуальне)</i></p> <p>— упорядкування поведінки людей за допомогою разових персональних регулюючих акцій, рішень даного питання, що стосуються тільки окремого, чітко визначеного випадку, конкретних осіб</p>	<p style="text-align: center;"><i>Нормативне</i></p> <p>— регулювання поведінки людей за допомогою норм (загальних правил поведінки)</p>

Найчастіше розрізняють три види *ненормативного (індивідуального) регулювання* суспільних відносин:

1) *ціннісне* — визначає поведінку членів суспільства, зумовлену історично сформованою системою соціальних цінностей, стереотипів поведінки, психологічних настановлень; формується в культурі суспільства в цілому або окремих народів, націй, соціальних прошарків і груп, у професійному середовищі (наприклад, загальнолюдські цінності, колективізм або культ приватної власності та ін.);

2) *директивне* — спосіб впливу на суспільні відносини за допомогою наказу, вказівки, директиви, що спрямовані на вирішення якої-небудь важливої задачі, мети, програми;

3) *інформаційне* — спосіб впливу на суспільні відносини за допомогою засобів масової інформації, наприклад для привернення уваги громадськості до певних подій, заходів, політичних і державних діячів, поширення відомостей про конкретні випадки поведінки людей як зразок для наслідування або для суспільного осуду і т. д.

Соціальні та технічні норми: їх поняття та співвідношення. Нормативне регулювання здійснюється за допомогою норм. *Норма* (лат. «погма» — міра, правило, зразок, стандарт) — це загальне правило поведінки, що поширюється на всі випадки даного роду і якому повинні підкорятися всі особи, які потрапили в нормативно регламентовану ситуацію.

Всі діючі в суспільстві норми поділяються на дві великі групи — *соціальні* та *технічні (несоціальні)*. Визначаючи співвідношення соціальних та технічних норм, слід звернути увагу на три основні моменти: їх єдність, відмінність і взаємодію (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Соціальні норми — правила поведінки, що регулюють відносини між людьми та їх об'єднаннями, тобто суспільні відносини	Технічні норми — правила, що регулюють відносини між людьми і природою, технікою, знаряддями праці (до технічних норм у широкому розумінні відносяться санітарно-гігієнічні, санітарно-епідеміологічні, екологічні, біологічні, фізіологічні норми та ін.)
<p>ЄДНІСТЬ полягає в тому, що і соціальні норми, і технічні норми, — усі вони є нормами і мають загальні ознаки останніх:</p> <p>1) <i>нормативний характер</i> — є певними стандартами, зразками, еталонами, моделями, правилами поведінки;</p> <p>2) <i>загальний характер</i> — не мають конкретного адресата, поширюються на невизначене коло осіб та невизначену кількість випадків (характеризуються багаторазовістю дії);</p> <p>3) <i>регулятивний характер</i> — регулюють людську діяльність, спрямовують поведінку людей відповідно до закладеного в нормі правила поведінки</p>	
<p>ВІДМІННІСТЬ:</p>	
<p><i>Суб'єктивний характер</i> — є результатом пізнання і переробки у свідомості людей відповідного досвіду поведінки, через який визначається той її варіант, що найпевніше веде до бажаних результатів, відображають закономірності суспільного розвитку</p>	<p><i>Об'єктивний характер</i> — обумовлені законами природи і техніки, є об'єктивно необхідними правилами доцільної поведінки з предметами природи, знаряддями праці та різними технічними засобами</p>
<p><i>Забезпечуються певними засобами впливу</i> на поведінку людей (звичкою, внутрішнім переконанням, суспільним впливом, державним примусом)</p>	<p>Недотримання технічних норм призводить до відповідної <i>реакції з боку сил природи</i> на конкретні дії людини (каліцтва, травми, хвороби, катастрофи, смерть)</p>
<p>ВЗАЄМОДІЯ полягає в тому, що частина технічних норм знаходить закріплення в законодавстві, одержавши назву <i>техніко-юридичних</i>. Особливість таких актів у тому, що вони мають подвійне забезпечення: по-перше, виконуються через доцільність правил, що містяться в них (як технічні норми), а по-друге, захищаються від порушень можливістю застосування заходів державного впливу</p>	

Класифікація видів соціальних норм. Соціальні норми можна класифікувати на види за різними критеріями. Звичайно беруть до уваги два основні критерії (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація видів соціальних норм	
за способом встановлення та забезпечення соціальних норм:	за змістом соціальних норм:
<p>1) юридичні норми (норми права) — правила поведінки, встановлені і санкціоновані державою;</p> <p>2) норми моралі — правила поведінки, засновані на уявленнях людей про добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя і т. п.;</p> <p>3) звичаї (традиції, обряди, ритуали, ділові звичаї) — правила, що склалися історично та у результаті багаторазового тривалого застосування ввійшли у звичку людей. Люди, дотримуючись звичаїв, уже не говорять, гарний або поганий той чи інший варіант поведінки, а поводять себе певним чином завдяки звичці;</p> <p>4) релігійні норми — правила, встановлені різними віросповіданнями. Такі норми відображені в релігійних книгах: Біблії, Корані, Талмуді та ін. або в свідомості віруючих, що сповідають язичництво, багатобожні культури;</p> <p>5) корпоративні норми (корпорація — лат. corporatio — співтовариство, об'єднання) — правила поведінки, що створюються в суспільних об'єднаннях і регулюють відносини між їх членами</p>	<p>1) політичні норми — правила, що регулюють відносини з приводу здійснення політичної влади, управління суспільством;</p> <p>2) економічні норми — правила, що регулюють відносини з приводу виробництва і розподілу матеріальних благ;</p> <p>3) норми культури — правила, що регулюють поведінку людей у невиробничій сфері суспільства, відображають рівень духовного розвитку суспільства;</p> <p>4) естетичні норми — правила, пов'язані зі ставленням людей до порядку оформлення і оцінки предметів матеріальної і духовної культури з позицій краси, зручності, якості;</p> <p>5) екологічні норми — це правила поведінки за допомогою яких регулюються суспільні відносини з приводу охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;</p> <p>6) організаційні норми — правила поведінки, що регламентують порядок утворення та функціонування державних і недержавних структур, і т. д.</p>

Співвідношення юридичних норм з іншими видами соціальних норм. Місце юридичних норм у системі соціальних норм визначається низкою їх ознак, що суттєво відрізняють юридичні норми від інших елементів цієї системи. Ці ознаки виявляються при порівнянні юридичних норм з іншими соціальними нормами на основі визначення єдності, відмінності і взаємодії (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Юридичні норми	Інші соціальні норми
<p>ЄДНІСТЬ полягає в тому, що і юридичні норми, і норми моралі, і звичаї, і релігійні норми, і корпоративні норми, — усі вони відносяться до соціальних норм, тобто діють у єдиному полі соціальних зв'язків, і мають загальні ознаки останніх. Зміст соціальних норм у цілому обумовлений рівнем економічного і культурного розвитку суспільства (це норми одного суспільства), отже, юридичні норми та інші соціальні норми, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини, не можуть значно відрізнятись за змістом</p>	
ВІДМІННІСТЬ:	
1. За походженням:	
Встановлюються або санкціонуються відповідними державними органами від імені держави	Норми моралі та звичаї виникають поступово у процесі розвитку суспільства; корпоративні норми виробляються недержавними організаціями
2. За формою вираження	
Характеризуються формальною визначеністю, тобто фіксуються в офіційно виданих органами держави нормативно-правових актах (закон, указ, постанова і т. ін.).	Норми-моралі, звичаї не мають формальної визначеності, існують у свідомості людей. Релігійні норми можуть бути записані в різних джерелах, що не мають офіційного характеру. Корпоративні норми мають офіційний вираз у нормативних актах корпорацій
3. За сферою дії	
Регулюють відносини, що підлягають правовому регулюванню та об'єктивно потребують його; це як правило, найбільш важливі суспільні відносини	Регулюють як відносини, що виходять за межі сфери правового регулювання (наприклад, відносини дружби, певні побутові і сімейні відносини і т. д.), так і суспільні відносини, на які поширюють свою дію юридичні норми (наприклад, охорона відносин власності здійснюється за допомогою багатьох юридичних норм; в суспільній правосвідомості склалася норма моралі «красти погано»; існує аналогічна релігійна норма: «не вкради» — одна з християнських заповідей)
Є загальнообов'язковими; поширюють свою дію на всіх осіб, що знаходяться в межах території держави або адміністративно-територіальної одиниці (якщо це норми, встановлені органами даної адміністративно-територіальної одиниці)	Мають <i>локальний характер</i> , тобто поширюються на певне коло осіб (рід, плем'я, членів організації), а не на певну територію. Багато норм моралі не знають державних кордонів, хоча моральні уявлення в окремих країнах у різний час можуть суттєво відрізнятись. Корпоративні норми є обов'язковими лише для членів корпорації

Юридичні норми	Інші соціальні норми
4. За ступенем деталізації	
<p>Мають великий ступінь деталізації; є конкретним варіантом поведінки суб'єкта, в якому чітко визначені його юридичні права та обов'язки</p>	<p>Корпоративні норми також мають великий ступінь деталізації; звичаї взагалі максимально наближені до конкретних ситуацій, містять формулювання конкретних прав і обов'язків суб'єктів у певних обставинах. Норми моралі не містять конкретних і деталізованих правил, а є загальними правилами поведінки суб'єктів, що сформульовані у вигляді принципів, ідей (дотримуватися слова, бути чесним, справедливим, поважати тощо)</p>
5. За способом забезпечення	
<p>Забезпечуються застосуванням заходів державного примусу</p>	<p>Забезпечуються позадержавними засобами: звичкою, власним переконанням людей, силою суспільної думки (результат — почуття сорому, каяття), можливістю застосування засобів суспільного впливу (корпоративні норми забезпечуються передбаченими внутрішніми організаційними заходами, аж до виключення з членів об'єднання.) і т. ін.</p>
6. За тенденціями розвитку	
<p>Юридичні норми з'являються на певному етапі розвитку суспільства разом з появою держави; в додержавному (первіснообщинному) суспільстві не існували. Одна з властивостей права — динамічність. Застарілі юридичні норми легко замінити на нові, змінивши відповідний нормативно-правовий акт. Набувають чинності, змінюються і відміняються офіційно, в точно визначеному порядку й часі</p>	<p>Існували в додержавному суспільстві і не залежать від держави. Звичаї і норми моралі з'явилися значно раніше юридичних норм; існували до виникнення держави та права; є більш консервативними, складаються, поширюються і відмирають поступово протягом тривалого часу</p>

ВЗАЄМОДІЯ:

Юридичні норми створюються, змінюються і розвиваються з урахуванням *норм моралі*, що панують у суспільстві, виступають як формально (офіційно) визначена міра справедливості. Право повинне бути глибоко моральним, відповідати принципам справедливості, інакше вони не отримає визнання в суспільстві.

Загальна схема впливу права на *звичай* така: прогресивні звичаї стимулюються правом, а ті з них, що суперечать законові, кваліфікуються як правопорушення. Після набуття нормою-звичаєм правового характеру, тобто санкціонування її державою (правовий звичай), його дотримання забезпечується примусовою силою держави.

Релігійні норми як і юридичні норми формалізовані, тобто документально зафіксовані в Біблії, Корані, Талмуді і нерідко виступають джерелами права, наприклад у мусульманській правовій системі. Світові релігії: іудаїзм, християнство, буддизм, іслам — вплинули не тільки на моральне життя суспільства, але і на розвиток правових систем. Окремі релігійні норми знайшли своє закріплення в праві (наприклад, релігійні норми святкування Різдва, Великодня стали правовими).

Корпоративні норми, що містяться в локальних нормативних актах, мають правовий характер і тісно пов'язані з юридичними нормами, встановленими державою: юридичні норми передбачають можливість корпорації регулювати свою поведінку самостійно, визначають напрямки та межі корпоративного регулювання

Поняття та структура юридичної норми. Особливим видом соціальних норм є *юридична норма* — загальнообов'язкове правило поведінки, що виходить від держави, прийняте у встановленому порядку, закріплене у визначеній формі, регулює суспільні відносини і забезпечене засобами державного примусу. Юридична норма має певну структуру (або внутрішню форму) (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Структура юридичної норми		
— це об'єктивно зумовлена потребами правового регулювання її внутрішня будова, яка виражається в поділї норми на обов'язкові складові елементи та у закономірних зв'язках між ними		
Гіпотеза — частина норми, яка встановлює умови, обставини, з настанням яких можна чи необхідно здійснювати диспозицію	Диспозиція — частина норми, в якій зазначаються права та обов'язки суб'єктів	Санкція — частина норми, що встановлює заходи державного примусу, які застосовувані у разі її порушення

Поняття правового регулювання та його межі. Регулювання суспільних відносин за допомогою всіх юридичних засобів (юридичні норми, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, акти тлумачення змісту юридичних норм, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків та ін.) є *правовим регулюванням*. Система взаємодії всіх юридичних засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність до приписів, що містяться у юридичних нормах називається *механізмом правового регулювання*.

Правове регулювання може бути нормативним та індивідуальним. *Нормативне (загальне) правове регулювання* забезпечує єдиний порядок та стабільність у регулюванні суспільних відносин за допомогою вироблення юридичних норм, розрахованих на багаторазове застосування. *Індивідуальне правове регулювання* базується на нормативному і має враховувати конкретну життєву ситуацію чи конкретну особу, шляхом прийняття актів застосування права (індивідуальних правових актів).

Можливості права у регулюванні суспільних відносин має певні межі. *Межі правового регулювання* — це той соціальний простір (тобто частина суспільних відносин), на який поширюється або може поширюватись правове регулювання, тобто це межі державно-владного втручання держави, її органів у систему суспільних відносин.

Під правове регулювання підпадають найважливіші, з точки зору держави, суспільні відносини, що об'єктивно потребують і піддаються правовому регулюванню, і сторони яких виступають їх свідомими та вольовими учасниками. Зокрема, це відносини:

1) що виникають між людьми та їх об'єднаннями. Не є предметом правового регулювання явища об'єктивної дійсності, що розвиваються за законами природи — фізичні, хімічні, біологічні процеси, стихійні явища — землетруси, повені тощо;

2) суб'єкти яких є свідомими й вольовими їх учасниками. Право не може регулювати дії, що не залежать від свідомої волі людини — психічно хворих людей або таких, які перебувають під гіпнозом;

3) що, з точки зору держави, мають принципове значення для неї, об'єднань людей, конкретних осіб. Коло таких відносин не усталене. Воно змінюється залежно від конкретних умов того чи іншого етапу розвитку суспільства;

4) що об'єктивно потребують і піддаються правовій регламентації. Дружба, любов, особисті почуття, що виникають між людьми все те, що називається стосунками не можуть підлягати правовому регулюванню і підпадають під дію інших соціальних норм — моралі, звичаїв.

Співвідношення поняття «правове регулювання суспільних відносин» з поняттям «нормотворча діяльність». Правове регулювання досить складний і довготривалий процес, що здійснюється у такій послідовності:

1) правова регламентація суспільних відносин — розробка юридичних норм, як загальнообов'язкових правил поведінки для регулювання певних суспільних відносин;

2) виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків — на основі юридичних норм та при наявності відповідних обставин (юридичних фактів) у конкретних суб'єктів виникають суб'єктивні права і юридичні обов'язки;

3) реалізація (фактичне використання) суб'єктивних прав і юридичних обов'язків — правила поведінки, що закладені в юридичних нормах втілюються в життя, здійснюються у фактичній поведінці учасників суспільних відносин, стають реальністю.

Правова регламентація суспільних відносин — перша стадія правового регулювання, на якій відбуваються розробка і прийняття юридичних норм як загальнообов'язкових правил поведінки, з метою врегулювання певних суспільних відносин — є *нормотворчістю (нормотворчою діяльністю)* або, як її ще називають, *правотворчістю (правотворчою діяльністю)*. Таким чином, нормотворча діяльність є першою стадією правового регулювання, суть якої полягає у виробленні юридичних норм спрямованих на регламентацію суспільних відносин.

Слід також звернути увагу на те, що у юридичній літературі висловлюється також інша думка щодо співвідношення понять «правотворчість» та «правове регулювання». Окремі автори розглядають ці поняття як такі, що співпадають. Відповідно до такого підходу, правотворчість — це один з видів (рівнів) правового регулювання, а саме нормативне правове регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Лазарев В. В., Липень С. В.* Теория государства и права: Учебник для вузов. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Спарк, 2004. — 528 с.

2. *Морозова Л. А.* Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебное пособие. — М.: Эксмо, 2008. — 288 с.

3. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. — Вид. 9-е, зі змінами. — Львів: Край, 2007. — 192 с.

4. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.

5. Сырых В. М. Теория государства и права: Учебник для вузов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО Юстицинформ, 2007. — 704 с.

6. Теория государства и права. Учебник. Издание 3-е, расширенное и дополненное / Под ред. М. Н. Марченко. — М.: ИКД ЗЕРЦАЛО-М, 2001. — 624 с.

7. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Магузова и А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2007. — 768 с.

8. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.

9. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.

10. Федоренко Г. О. Теорія держави і права: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2006. — 232 с.

ТЕМА 2.
**ПРАВОВА НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
(ПРАВОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ)
ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

При вивченні даної теми необхідно з'ясувати загальне поняття та зміст правової нормотворчої діяльності як виду юридичної діяльності, визначити, хто є суб'єктами нормотворчої діяльності та що є її результатом, розглянути принципи, функції нормотворчості та класифікацію нормотворчої діяльності на види.

Правова нормотворча діяльність як вид юридичної діяльності. У літературі поняття *юридичної діяльності* визначається неоднозначно. Одні автори пропонують визначення відповідно до яких будь-яка діяльність, пов'язана з правом, є юридичною. Зокрема, юридична діяльність розглядається як різновид соціальної діяльності, форма інтелектуально-вольової активності людини в межах і на виконання юридичних норм. Юридична діяльність має власну змістову структуру, складовими якої є суб'єкт (громадяни, інші фізичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, політичні партії, інші соціальні утворення), його потреби, сформовані мотиви, поставлені цілі, визначений предмет, використані засоби та досягнутий результат. Виходячи з цього визначення, наприклад, подання людиною позову до суду є юридичною діяльністю.

Згідно з іншим підходом, юридичну діяльність здійснюють суб'єкти, які мають відповідну компетенцію. Тобто юридична діяльність розуміється як специфічний вид соціальної діяльності, суб'єктами якої є державні органи або органи місцевого самоврядування, наділені державними чи владними повноваженнями, а зміст цієї діяльності становить вироблення та реалізація права цими органами. Запропоновано визначати юридичну діяльність як «об'єктивовану в офіційних актах, опосередковану правом, інтелектуально-вольову, управлінську, виробничо-трудова діяльність компетентних установ і організацій, що здійснюється у певних процедурно-процесуальних формах за допомогою спеціальних юридичних дій та операцій, способів і засобів, спрямована на вирішення суспільних завдань і функцій і задоволення тим самим публічних і приватних інтересів».

Юридична діяльність характеризується діалектичною єдністю змісту і форми. Розрізняють «зовнішню» та «внутрішню» *форми юридичної діяльності*. «Внутрішня» форма юридичної діяльності у найзагальнішому вигляді виявляється у регламентованому правовому порядку (процесі) здійснення «правотворчих операцій» та «правозастосовчих дій», відображає його зміст (законодавчий, цивільний, господарський, кримінальний, адміністративний процеси тощо). «Зовнішня форма» юридичної діяльності відображається у специфічних правових актах: законах, постановах, указах, рішеннях тощо.

За різними критеріями юридичну діяльність поділяють на такі *види*: правотворча (нормотворча), правозастосовча, установча, інтерпретаційна, правоконкретизуюча, контрольно-наглядова, правоохоронна тощо.

Поняття нормотворчої діяльності (нормотворчості). Співвідношення понять «нормотворчість», «правотворчість» та «законотворчість». Юридичні норми виникають внаслідок свідомої цілеспрямованої діяльності суб'єктів нормотворення. Цю діяльність називають *нормотворчістю (нормотворчої діяльністю)*. Водночас з тим, як вже було зазначено, у суспільстві діють й інші норми, зокрема, технічні, корпоративні тощо. Зважаючи на це, нормотворчість у сфері права логічніше було б визначати як *правову або юридичну нормотворчість (правотворчість)*. Однак, традиційно склалося, що у юридичній літературі терміни «нормотворча діяльність» («нормотворчість») та «правотворча діяльність» («правотворчість») використовуються як синоніми та означають діяльність по виробленню юридичних норм.

Слід звернути увагу на те, що окремі вчені висловлюють думку, відповідно до якої нормотворчість — це діяльність, спрямована на підготовку і видання нормативно-правових актів. Таке визначення є помилковим з двох причин: по-перше, у ньому зазначається тільки результат нормотворчості — форма виразу, у даному випадку нормативно-правовий акт, а змістовий аспект залишено поза увагою; по-друге, це визначення можна застосувати тільки до романо-германської правової системи. Англосаксонська і традиційно-релігійні правові системи, а також відповідні цим системам такі способи нормотворчості, як судовий прецедент і санкціонування звичаїв і традицій, залишаються поза увагою.

Відтак, *нормотворчість — це правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбаче-*

них законом випадках), пов'язана зі встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм.

Нормотворчість тісно пов'язана із *законотворчістю*. Остання, проте, є вужчим поняттям, оскільки стосується прийняття лише законодавчих актів.

Відмінність нормотворчості від нормоутворення. Поняття «нормотворчість» («правотворчість») слід відрізнити від поняття «нормоутворення» («правоутворення»). *Нормоутворення* — це найбільш широка категорія, яка включає всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі і нормотворчість. Нормотворчість — це завжди офіційно оформлений процес діяльності держави, посадових осіб, органів місцевого самоврядування, а нормоутворення (формування права) — це неформований соціальний процес становлення правових ідей про необхідність упорядкування суспільних відносин, зумовлений різними факторами і поглядами. Головною відмінністю нормотворчості від нормоутворення є те, що творчість права здійснюється державними органами або з їх санкції, дозволу. Нормоутворення відбувається і поза нормотворчістю державою, у рамках громадянського суспільства — у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях і т. ін.

Суб'єкти нормотворчої діяльності. Нормотворча компетенція. *Суб'єктами* нормотворчості є:

1) *громадянське суспільство* (народ) та його окремі суб'єкти (територіальні громади, об'єднання громадян);

2) *державна* (в особі державних органів та їх посадових осіб).

Суб'єкти нормотворчості мають певну *нормотворчу компетенцію* та у межах цієї компетенції можуть приймати відповідні нормативно-правові акти або укладати нормативно-правові договори.

Компетенція (від лат. *competere* — домагатися, відповідати, підходити) — сукупність встановлених нормативно-правовими актами прав і обов'язків (повноважень) організацій, органів, посадових осіб, а також осіб, що здійснюють управлінські функції в комерційних організаціях. Повноваження в цивільному праві — це суб'єктивне право особи укладати угоди, а в публічному праві — право й одночасно обов'язок відповідного суб'єкта діяти у визначеній ситуації способом, передбаченим законом або іншим правовим актом.

Компетенція суб'єкта нормотворчості — це закріплена *нормативно-правовими актами* (Конституцією, законами та підза-

конними нормативно-правовими актами) сукупність його прав і обов'язків (повноважень) у сфері нормотворчості.

Результат нормотворчої діяльності. Форма (джерело) права як спосіб зовнішнього прояву норм права. Види форм права. Для визначення правової природи *результатів нормотворчості*, тобто нормативних документів (актів і договорів), необхідно розглянути родове, об'єднуюче поняття — «форма (джерело) права». Зміст юридичних норм має бути певним чином проявлений зовні, об'єктивований, матеріально зафіксований, тобто виражений у певних матеріальних «джерелах», що виступають як офіційна форма вираження і закріплення юридичних норм. Цей зміст юридичних норм відображається поняттям «джерело (форма) права».

Джерело (форма) права — це спосіб зовнішнього прояву юридичних норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість і гарантованість.

Залежно від способу закріплення та існування юридичних норм виокремлюють такі *види джерела (форм) права*:

— *правовий звичай* — санкціоноване (забезпечуване) державою звичаєве правило поведінки загального характеру;

— *правовий прецедент* — об'єктивоване (виражене зовні) рішення органу держави в конкретній справі, якому надається формальна обов'язковість при вирішенні наступних аналогічних справ;

— *нормативно-правовий договір* — це двостороння або багатостороння угода, яка містить юридичні норми. Договори з нормативним змістом на відміну від більшості індивідуально-правових договорів (наприклад, договору купівлі-продажу, трудового контракту, шлюбного контракту) завжди містять загальні правила поведінки і не мають персоніфікованого, разового характеру. Нормативні договори — це документи, які закріплюють волевиявлення сторін з приводу прав і обов'язків, встановлюють порядок їх реалізації, а також взаємну відповідальність за невиконання або неналежне виконання добровільно прийнятих на себе зобов'язань. Особливим видом нормативно-правового договору є міжнародний договір;

— *нормативно-правовий акт* — письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування), в якому закріплено забезпечуване нею формально-обов'язкове правило поведінки загального характеру.

Таким чином, поняття «результат нормотворчості» і «форма права» співпадають. Нормативно-правовий акт та нормативно-

правовий договір є джерелами права та одночасно результатом нормотворчості, головним чином, у романо-германській правовій системі, судовий прецедент є провідною формою об'єктивного юридичного права в англосаксонській правовій системі, правовий звичай є домінуючою формою права в релігійно-традиційній правовій системі.

Нормотворчість має свої особливості в кожній правовій системі та державі, що і визначає способи закріплення та існування норм права (джерела права), а також особливості суб'єктів нормотворчості. В Україні провідною формою об'єктивного позитивного права є нормативно-правовий акт. Широке застосування має нормативно-правовий договір. Нормативні договори використовуються в міжнародному праві (міжнародний договір — це угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають для них спільний інтерес і що регулюють їх відносини шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків); у конституційному праві (наприклад, Конституційний Договір 1995 року між Верховною Радою України та Президентом України, який діяв до прийняття Конституції України); в трудовому праві (колективний трудовий договір, який укладається між трудовим колективом і власником підприємства) та інших галузях права. Роль нормативно-правових договорів в умовах ринкових відносин зростає, що пов'язано з тим, що вони є швидким, зручним і простим способом регулювання, який дозволяє враховувати взаємні інтереси суб'єктів і забезпечувати відносно безконфліктне існування громадянського суспільства.

Щодо судового прецеденту, то у країнах романо-германської правової системи судова практика, як правило, не виходила за межі тлумачення закону і судовий прецедент офіційно не визнавався формою права. Однак, наприкінці ХХ століття за умов зближення англо-саксонської і романо-германської правових систем прецедент фактично перетворюється на джерело права в цих країнах. Судовий прецедент офіційно джерелом права в Україні не визнано. Конституція України не передбачає прийняття судами нормативно-правових актів. Проте дана проблема вже досить давно обговорюється вченими. Деякі юристи висувають припущення, що постанови Пленуму Верховного Суду України та рішення Конституційного Суду України слід розглядати не як офіційні акти тлумачення, а як судові прецеденти, що містять певні норми права. Адже відповідно до ст. 150 Конституції України Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язко-

вими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Принципи нормотворчості. Нормотворча діяльність підпорядковується відповідним принципам.

Принципи нормотворчості — це основоположні засади, керівні ідеї діяльності, пов'язаної з прийняттям, скасуванням або зі зміною юридичних норм. Всі принципи нормотворчості можна розглядати як систему, оскільки вони є взаємозалежними і взаємозумовленими. *Загальними принципами нормотворчості, тобто принципами, прийнятими для усіх без винятку видів нормотворчості є:*

1) *гуманізм, т.б. людинолюбство* — юридичні норми повинні формуватися на засадах загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини, створення умов і механізмів їх втілення в життя суспільства і держави;

2) *демократизм* — юридичні норми повинні виражати волю більшості населення, враховувати інтереси різних соціальних груп; до участі у нормотворчості залучаються найширші верстви населення, різноманітні об'єднання громадян;

3) *гласність* — відкритість, «прозорість» нормотворчого процесу для широкої громадськості;

4) *законність* — юридичні норми повинні встановлювати лише компетентні органи в межах їх повноважень, з дотриманням визначеної процедури, а головне — відповідно до змісту конституції та інших законів держави;

5) *науковість* — юридичні норми повинні відповідати науковим положенням стосовно досягнутого рівня розвитку суспільства, реальним соціальним умовам, закономірностям суспільного життя; при їх розробці слід використовувати новітні досягнення відповідних наук;

6) *системність* — облік нормативно-правових актів, узгодження їх з іншими нормативно-правовими актами;

7) *техніко-юридична досконалість* — при розробці та встановленні юридичних норм слід застосовувати оптимальні, рекомендовані юридичною наукою і випробувані практикою засоби юридичної техніки;

8) *професіоналізм* — виробленням юридичних норм повинні займатися професіонали. У нормотворчому процесі необхідно використовувати знання не тільки досвідчених юристів (як учених, так і практиків), а й учених різних спеціальностей (політологів, економістів та ін.).

Функції нормотворчої діяльності. *Функції нормотворчої діяльності — це її напрямки, пов'язані зі встановленням, зміною або скасуванням юридичних норм, створенням і розвитком законодавства.* Виходячи з функціонального призначення нормотворчості розглядають такі її функції:

1) *функція первинного регулювання суспільних відносин* — це розробка і прийняття нових юридичних норм у тих випадках, коли суспільні відносини раніше не регулювалися і вперше виникла необхідність у їх регулюванні;

2) *функція удосконалення законодавства* — це скасування, зміна, доповнення юридичних норм, що не відповідають потребам суспільного розвитку;

3) *функція упорядкування (систематизації) законодавства* — це упорядкування чинних юридичних норм, тобто упорядкування нормативних положень у межах наявних юридичних норм, виходячи з потреби їх юридико-технічного удосконалення і системного вираження;

4) *конкретизація (деталізація) законодавства*, тобто переклад загальних абстрактних положень юридичних норм на більш конкретний рівень, більш детальна регламентація суспільних відносин. Наприклад, конституційні положення конкретизуються (деталізуються) положеннями законодавчих актів; положення законодавчих актів можуть конкретизуватися (деталізуватися) положеннями відповідних підзаконних нормативно-правових актів.

Систематизація законодавства: поняття, форми, види. *Систематизація законодавства є специфічною (нормотворчою) юридичною діяльністю державного апарату, змістом якої є системне упорядкування і розвиток положень чинних нормативно-правових актів з метою підвищення ефективності законодавства.*

У юридичній літературі розглядають зазвичай *три форми (способи) систематизації законодавства*: 1) *інкорпорацію* як об'єднання нормативно-правових актів у хронологічному, алфавітному або тематичному порядку в різного роду збірники без зміни їх змісту; 2) *консолідацію* як об'єднання декілька однакових за предметом правового регулювання і юридичною силою нормативно-правових актів в один укрупнений акт; 3) *кодифікацію* як вироблення єдиного, систематизованого нормативно-правового акта.

Проте, останнім часом висловлюється думка, що розглядати інкорпорацію, консолідацію та кодифікацію в одному логічному

ряду є помилковим традиційним уявленням. Суттєва відмінність інкорпорації від консолідації та кодифікації полягає в тому, що зміни у зміст актів, розміщених у збірниках не вносяться і зміст правового регулювання по суті лишається незмінним. Саме ця особливість інкорпорації — збереження незмінним змісту нормативного правового регулювання — відрізняє її від консолідації і кодифікації. *Інкорпорація обмежується тільки класифікаційними процедурами обробки інформації про законодавство*, його класифікаційним аналізом, і не виходить на рівень системного аналізу та системної обробки (систематизації) нормативного матеріалу. При інкорпорації (виданні збірників, зібрань законодавства тощо) жодних змін законодавства як такого не відбувається. Отже, інкорпорацію логічно розглядати як одну з передумов систематизації законодавства, підготовчий допоміжний етап її здійснення.

Таким чином, формами систематизації законодавства як специфічної (нормотворчої) юридичної діяльності державного апарату є *консолідація та кодифікація*.

Консолідація законодавства зумовлюється потребою ліквідації множинності нормативно-правових актів, їх укрупнення, створення своєрідних «блоків» законодавства. Це така форма систематизації, в процесі якої десятки, а іноді й сотні нормативних актів з одного й того самого питання об'єднуються в один укрупнений акт. Такий акт затверджується правотворчим органом як нове, самостійне джерело права, а попередні акти визнаються такими, що втратили чинність. Зрозуміло, що об'єднуються при цьому положення актів однакової юридичної сили.

Особливість консолідації полягає в тому, що новий, укрупнений акт не змінює змісту правового регулювання, не вносить зміни та новели у чинне законодавство. У процесі підготовки консолідованого акта усі норми попередніх актів розташовуються в певній логічній послідовності, розробляється загальна структура майбутнього акта. Здійснюється певна редакційна, суто зовнішня обробка приписів з метою надання їм стилістичної єдності, уніфікації термінології. Усуваються суперечності, повторення, недоречне багатослів'я, виправляється застаріла термінологія, норми близькі за змістом об'єднуються в одну статтю, пункт.

Найбільш радикальною формою систематизації законодавства є його кодифікація, що вносить елемент упорядкованості й у форму, і в зміст законодавства. *Кодифікація законодавства* — це така форма його систематизації, яка передбачає системне упорядкування відповідних юридичних норм у рамках правових інсти-

тутів, закріплення галузевої структури законодавства та розвиток правових інститутів і галузей законодавства як органічних складових єдиної системи законодавства шляхом уніфікації положень чинних нормативно-правових актів однакової юридичної сили і зведення їх до єдиного кодифікаційного акта.

Систематизація законодавства можлива в таких її видах:

1) *елементарна* — це системне упорядкування окремих положень нормативно-правових актів та їх розвиток з метою формування окремих цілісних, завершених юридичних норм (від положень локальних нормативно-правових актів до конституційних положень юридичної норми);

2) *інституційна* — це системне упорядкування та розвиток положень юридичних норм, якими регулюється певний суспільний інститут, з метою формування цілісного правового інституту;

3) *галузева* — це системне упорядкування та розвиток положень юридичних норм, які належать до певної галузі законодавства, з метою формування завершеної цілісної галузевої структури правового регулювання відповідних сфер життєдіяльності суспільства;

4) *комплексна* — це системне упорядкування та розвиток положень юридичних норм кількох взаємопов'язаних галузей законодавства з метою формування цілісних міжгалузових нормативних комплексів для забезпечення вищого рівня системності законодавства;

5) *загальна* — це системне упорядкування та розвиток положень усіх чинних юридичних норм існуючого законодавства з метою максимально ефективного правового регулювання життя суспільства.

Нормотворчий процес. Стадії нормотворчого процесу.

У юридичній літературі існує «вузьке» та «широке» тлумачення поняття нормотворчого процесу. Щодо першого, то воно є більш традиційним. Дійсно, більшістю авторів *нормотворчий процес* розглядається як офіційно встановлений порядок (процедура) проходження проектів нормативно-правових актів власне у нормотворчому органі. Однак останнім часом окремі вчені схиляються до більш широкого розуміння нормотворчого процесу, включаючи в нього поряд з офіційною діяльністю нормотворчого органу також діяльність з підготовки та обговорення проектів нормативно-правових актів, у якій беруть участь інші державні органи, громадські організації, широкі кола громадськості. Отже, при «широкому» підході нормотворчий процес розглядається як

вся процедура діяльності з підготовки, офіційного обговорення, прийняття та опублікування нормативно-правового акта, в якій бере участь як сам нормотворчий орган, так і різні підготовчі та допоміжні органи, громадські організації і громадяни.

Нормотворчий процес зовнішньо виступає як система взаємозалежних стадій ухвалення, укладання, зміни нормативно-правових документів. *Стадія нормотворчого процесу* — це відносно завершений етап нормотворчого процесу, регламентований діючими правилами таким чином, що тільки його закінчення дає можливість перейти до наступного етапу.

Зміст кожної стадії нормотворчого процесу залежить насамперед від виду нормативно-правового документа, що приймається. Однак, найзагальнішому виді можна виділити стадії, характерні для нормотворчості в цілому:

1) *підготовка проекту нормативно-правового акта*. На цій стадії насамперед приймається рішення компетентного державного органа про необхідність видання нормативно-правового акта, про включення його в план нормотворчих робіт, про організаційно-технічне та фінансове забезпечення підготовки проекту, визначаються проектант (створюється комісія або доручається підготувати проект вже існуючим органам або структурним підрозділам того чи іншого державного органа), розробляється концепція проекту і т. д. Потім починається розробка (тексту) проекту нормативно-правового акта. У змістовому плані — це одна з найважливіших стадій нормотворчого процесу. Саме тут повинні бути знайдені і сформульовані положення, що стануть юридичними нормами. Обов'язковою процедурою може бути узгодження проекту нормативно-правового акта з державними органами, які не приймають участь в його розробці, але мають безпосереднє відношення до розробленого проекту. Перша стадія завершується доопрацюванням проекту нормативно-правового акта;

2) *прийняття нормативно-правового акта*. Зміст цієї стадії нормотворчої діяльності залежить насамперед від того, яким органом держави (одноособовим або колегіальним) приймається нормативно-правовий акт. У першому випадку проект підписується керівником, хоча і тут не виключені більш складні варіанти. Прийняття нормативно-правових актів колегіальним органом — вже більш тривалий і структурований процес, у якому можна виокремити відповідні етапи;

3) *оприлюднення* (офіційне опублікування) нормативно-правового акта. Під офіційним опублікуванням розуміють розміщення

нормативно-правового акта в офіційному виданні, на яке можна посилатися.

Види нормотворчої діяльності. Види нормотворчості можна визначати за різними критеріями. Залежно від *юридичної сили нормативно-правових актів*, що приймаються, нормотворчість поділяють на:

1) *законодавчу нормотворчість (заколотворчість)*, тобто діяльність, пов'язану з підготовкою і прийняттям нормативно-правових актів вищої юридичної сили — законодавчих актів;

2) *підзаконну нормотворчість*, тобто діяльність, пов'язану з підготовкою і прийняттям підзаконних нормативно-правових актів (її змістом є прийняття нормативно-правових актів Президентом, Урядом, міністерствами та відомствами, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, керівниками підприємств, установ, організацій тощо).

Залежно від *суб'єктів* нормотворення розрізняють такі види *нормотворчості*:

1) *безпосередня нормотворчість народу (громадянського суспільства) або його територіальної спільності шляхом референдуму*. У літературі зазначається, що визнання безпосередньої нормотворчості народу як самостійного виду нормотворчості є умовним, оскільки референдум — лише заключний етап нормотворчості, на якому відбувається затвердження нормативно-правового акта. Процес його прийняття (обговорення, доробки тощо) здійснюється, як правило, у представницькому державному органі;

2) *нормотворчість держави*, що здійснюється державними органами і посадовими особами в межах їх компетенції;

3) *нормотворчість органів місцевого самоврядування* (муніципальна нормотворчість (від лат. *municipalium* — самоврядна община) — нормотворчість населення муніципального утворення);

4) *нормотворчість недержавних об'єднань* (корпоративна нормотворчість (корпорація — лат. *corporatio* — співтовариство, об'єднання));

5) *делегована нормотворчість* — полягає у попередньому дозволі одного суб'єкта нормотворчості іншому видавати нормативно-правові акти з регулювання відносин, що входять до предмета відання першого;

6) *спільна нормотворчість* — спільне прийняття нормативно-правового акта або укладення нормативно-правової угоди. Нормативно-правові угоди можуть бути укладені між різними суб'єктами права (наприклад, між державами, між державними

органами і суспільними об'єднаннями, між роботодавцями і працівниками підприємств, установ тощо).

У юридичній літературі використовується також терміни «*регіональна нормотворчість*» під яким розуміють нормотворчу діяльність органів адміністративно-територіальних утворень держави, та «*відомча нормотворчість*», що є особливим видом підзаконної нормотворчості та розглядається як нормотворча діяльність органів виконавчої влади держави (міністерств, відомств). Широко використовується також поняття «*локальна нормотворчість*» (локальний — лат. *localis*, від *locus* — місце), що є похідним від централізованої (загальнодержавної) нормотворчості та об'єднує нормотворчість, що здійснюється, як правило, у рамках державних та недержавних організацій, громадських та територіальних об'єднань, що відповідно до чинного законодавства та в межах своєї компетенції приймають нормативно-правові акти для врегулювання внутрішніх правовідносин.

За *способом формування юридичних норм* нормотворчість поділяють на їх встановлення та санкціонування (санкціонована нормотворчість — полягає у санкціонуванні (затвердженні) державою актів, прийнятих організаціями громадянського суспільства — недержавними об'єднаннями: суспільними (партиями, профспілками та ін.) і комерційними (акціонерними товариствами та ін.), або в попередньому дозволі щодо їх видання.

Планування нормотворчої діяльності, його види. *Планування нормотворчої діяльності* (перспективне і поточне) здійснюється з метою створення єдиної системи нормативно-правових актів, визначення основних напрямів та забезпечення прозорості нормотворчої діяльності, вдосконалення процесу підготовки нормативно-правових актів. У поточних планах (програмах) визначають перелік нормативно-правових актів, основні етапи та строки їх підготовки, органи, відповідальні за розроблення таких проектів (як правило, складаються на термін до одного року). Перспективні програми нормотворчої діяльності визначають напрями розвитку правового регулювання суспільних відносин та, як правило, складаються терміном на п'ять і більше років.

Зокрема, вперше в Україні план законотворчої діяльності Верховної Ради України був складений у 1997 р. Однак, як правило, внаслідок різних причин — виникнення непередбачуваних кризових ситуацій в економічній, фінансовій та інших

сферах суспільного життя, а також зумовлених ними спалахів політичної конфронтації — реалізувати такі плани повністю не вдається. Разом з тим, їх наявність свідчить про прагнення мінімізувати стихійність, безсистемність законотворчої роботи, а отже, підвищити узгодженість, злагодженість чинного законодавства.

Правове регулювання нормотворчої діяльності. Нормотворчість як діяльність по виробленню юридичних норм завжди здійснюється відповідно до встановленого порядку, до певних процедур, визначених чинним законодавством (Конституцією, законодавчими актами, регламентами, що встановлюють порядок нормотворчої діяльності державних органів і т. ін.).

Нормотворчий процес може бути регламентованим нормативно-правовими актами більшою або меншою мірою. В одних випадках дії суб'єктів нормотворчої діяльності регламентовані частково, в інших — передбачається чітка і детальна регламентація усіх сторін діяльності. Ступінь регламентації залежить від виду нормотворчого процесу, визначається тим, які нормативно-правові акти ухвалюються — закони Верховної Ради, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, рішення органів місцевого самоврядування та ін. Найбільш чітку правову регламентацію передбачено для процесу вироблення законодавчих актів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Харків: Право, 2002. — 432 с.
2. *Карташов В. Н.* Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. — Саратов: Саратовский университет, 1989. — 218 с.
3. *Ковальський В. С., Козінцев І. П.* Правотворчість: теоретичні та логічні засади. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 192 с.
4. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; За заг. ред. О. І. Ющика. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 208 с.

5. Нормографія: теорія і методологія нормотворчства: учебно-методическое пособие / Под ред. Ю. Г. Арзамасова. — М.: Академический Проект; Трикста, 2007. — 560 с.

6. Нормотворча діяльність: Збірник нормативно-правових актів та методичних рекомендацій. — К.: Видавничий «Дім Ін Юре», 2001. — 288 с.

7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. — Вид. 9-е, зі змінами. — Львів: Край, 2007. — 192 с.

8. Скакун О. Ф. Теорія государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.

9. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.

10. Федоренко Г. О. Теорія держави і права: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2006. — 232 с.

11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998.

ТЕМА 3.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ
ЯК ОСНОВНА ФОРМА (ДЖЕРЕЛО) ПРАВА

Розкриття даної теми сприяє розумінню поняття нормативно-правового акта, в якому одержують своє офіційне закріплення та оформлення юридичні норми, як основного джерела (форми) юридичного позитивного права в Україні.

Поняття та ознаки нормативно-правових актів. Юридична сила нормативно-правових актів. *Нормативно-правовий акт — це офіційний документ, який містить юридичні норми, прийнятий компетентними суб'єктами нормотворчості у визначених законом порядку і формі.*

Необхідно звернути увагу на такі два моменти. По-перше, нормативно-правові акти не слід ототожнювати з *нормативними актами*. Хоча нормативно-правовий акт досить часто називають нормативним актом, проте нормативний і нормативно-правовий акт — це не одне й те саме. Поняття «нормативний акт» ширше, ніж поняття «нормативно-правовий акт». Нормативні акти можуть бути як правові, так і неправові. Нормативними актами є формально схожі на нормативно-правові, але неправові акти, що містять типові нормативні положення, виражені в документально-письмовій формі (наприклад, інструкції по користуванню електронною технікою, побутовими приладами і т. д.).

По-друге, не варто нормативно-правові акти ототожнювати і з *правовими актами*. Правові акти можуть бути як нормативними, так і ненормативними (індивідуальними). Ненормативні правові акти (правозастосовчі, інтерпретаційні) мають свою видову специфіку. Акт застосування права регулює конкретні життєві ситуації, одиничні випадки (вирок суду), розрахований на одноразову реалізацію, має конкретного адресата. Інтерпретаційний акт (акт тлумачення) не містить юридичних норм та виконує допоміжну функцію — тлумачить, роз'яснює зміст правових положень, що містяться в нормативно-правовому акті.

Основні *ознаки* нормативно-правових актів такі:

1) нормативно-правовий акт *приймається компетентним державним органом або народом (у порядку референдуму)*. Практично кожний державний орган має право видавати в межах своїх повноважень нормативно-правові акти. Ці документи мають державно-владний характер, їх виконання в разі не-

обхідності забезпечується заходами державного примусу. Дана ознака нормативно-правового акта виражає його зв'язок з державою. Держава може наділяти нормотворчою компетенцією також недержавні органи, установи та організації, дозволивши приймати нормативно-правові акти з визначеного кола питань. (наприклад, органи місцевого самоврядування, акціонерні товариства, профспілки і т. ін.);

2) нормативно-правові акти змістовно містять нові юридичні норми або змінюють чи скасовують чинні;

3) нормативно-правові акти *приймаються у визначеному процедурному порядку*;

4) нормативно-правовий акт *документально оформлений*, має встановлену форму (закон, указ, постанова і т. д.) та точно визначені реквізити. *Реквізити нормативно-правового акта* — це відповідні «прив'язки» нормативно-правового акта до місця, часу, суб'єктів тощо, якими є його назва, дата прийняття, реєстраційний номер та ін.;

5) нормативно-правовий акт *має юридичну силу*. Юридична сила — це специфічна властивість нормативно-правового акта, яка характеризує його узгодження з іншими нормативно-правовими актами в залежності від ступеня формальної обов'язковості юридичних норм, що в них зазначені, та визначається місцем відповідного органу в апараті держави. Юридична сила виявляється в *ієрархії нормативно-правових актів*. Ієрархія нормативно-правових актів — це узгодження нормативно-правових актів, що полягає в підпорядкованості актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, встановленні взаємозв'язків і взаємозалежності між цими актами, визначенні місця кожного виду нормативно-правових актів у системі законодавства.

Види нормативно-правових актів. Закони та підзаконні нормативно-правові акти. Нормативно-правові акти досить різноманітні. Залежно від того чи іншого критерію, покладеного в основу класифікації, вирізняють такі види нормативно-правових актів:

за суб'єктами ухвалення — акти народу в процесі референдуму, державних органів і організацій, недержавних органів і організацій (органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань), спільні акти (нормативно-правовий акт може бути виданий спільно кількома суб'єктами нормотворення, наприклад, кількома державними органами, органами держави і недержавних формувань тощо);

за зовнішньою формою — конституції, закони, кодекси, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази та ін.;

за сферою дії — загальнообов'язкові, спеціальні, локальні;

за ступенем загальності юридичних норм — загальні та конкретизаційні;

за характером волевиявлення — акти встановлення, зміни та скасування юридичних норм;

за галузями законодавства — цивільні, кримінальні, адміністративні, кримінально-процесуальні, адміністративно-процесуальні та ін.;

за часом дії — невизначено-строкові (постійні) та визначено-строкові (тимчасові).

Однак, основну класифікацію нормативно-правових актів на види проводять за їх юридичною силою. За даним критерієм виділяють закони та підзаконні нормативно-правові акти, причому як перші, так й останні також мають свою класифікацію. В табл. 3.1 наведено основні характеристики законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Види законодавчих актів.

Найбільш загальну класифікацію законів держави (як актів верховної влади), що фігурують у різних правових системах у різних формах, можна звести до трьох видів: 1) конституційні закони; 2) звичайні закони; 3) субститутні законодавчі акти (від англ. substitute — замітник, сурогат), або «квазізакони» — це акти делегованого законодавства. Усі названі види законів держави становлять сукупність законодавчих актів.

Якщо звернутися до законодавства України, то в ній конституційними законами є Конституція України і закони, якими вносилися зміни до неї. До звичайних законів слід віднести усі ті закони (крім конституційних), що їх приймає парламент за спеціально визначеною законодавчою процедурою. Субститутними законодавчими актами визнаються:

1) декрети Кабінету Міністрів України (Законом України «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання» від 18.11.1992 р № 2796-ХІІ Кабінету Міністрів України тимчасово, строком на півроку були делеговані повноваження видавати декрети в сфері законодавчого регулювання з питань відносин власності, підприємницької діяльності, соціального і культурного розвитку, державної митної, науково-технічної політики, кредитно-фінансової системи, оподаткування, державної політики оплати праці і ціноутворення.

Таблиця 3.1

Види нормативно-правових актів	
Закони	Підзаконні нормативно-правові акти
<i>— це нормативно-правові акти вищого представницького органу державної влади або самого народу, які регулюють найважливіші суспільні відносини, виражають волю та інтереси більшості населення і мають вищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів</i>	<i>— це нормативно-правові акти, що видаються уповноваженими на те органами на основі закону, відповідно до закону і для його виконання</i>
1) приймаються вищими представницькими (законодавчими) органами влади або громадянського суспільства (безпосередньо народу)	1) приймаються іншими суб'єктами нормотворчості — органами або посадовими особами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в межах їх компетенції
2) регулюють найзначущіші, найважливіші суспільні відносини (зокрема, ст. 92 Конституції України визначає предмет виключного законодавчого регулювання)	2) регулюють інші, так звані забезпечувальні або допоміжні чи другорядні суспільні відносини, що потребують правового регулювання, а також розвивають, конкретизують, деталізують закони
3) мають вищу юридичну силу	3) за своєю юридичною силою поступаються законам; видаються на основі та на виконання законів; повинні відповідати закону і не суперечити йому
4) приймаються колегіальним вищим представницьким органом влади	4) можуть прийматися як колегіальним органом, так і індивідуально уповноваженими посадовими особами
5) приймаються за особливою, чітко регламентованою процедурою	5) приймаються в менш суворому і деталізованому порядку

2) укази Президента України 1992 — 1996 рр., видані згідно п. 7-4 ст. 114-5 Конституції України 1978 р. (Президент України мав право ухвалювати укази з питань економічної реформи, не врегульованих законами України, які діють до прийняття відповідних законів);

3) укази Президента України, видані в 1996—1999 рр. відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції України (Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України має право видавати схвалені Кабінетом Міністрів

України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України).

На сьогодні залишаються чинними і діють субститутні акти, що були прийняті раніше відповідно до делегованих законодавчих повноважень та мають силу закону — декрети Кабінету Міністрів України та Укази Президента України. Ці акти можуть бути змінені, або визнані такими, що втратили чинність виключно законами України.

Законодавчі акти за їх значенням і місцем в системі законодавства поділяються на:

1) *Конституцію* — основний закон, що регламентує основи суспільного, політичного, економічного життя суспільства, права і свободи громадян;

2) *конституційні закони* — це закони, що вносять зміни до Конституції. Конституційні закони відрізняються від звичайних законодавчих актів такими ознаками: а) юридичною силою — конституційний закон після його прийняття стає складовою частиною Конституції; б) предметом регулювання — особлива сфера суспільних відносин — закріплення основ суспільного, політичного, економічного життя суспільства, прав і свобод громадян; в) порядком прийняття — особлива процедура. Внесення змін до Конституції має забезпечити її стабільність. Особливість цієї процедури полягає у специфіці ініціювання змін, порядку голосування та гарантуванні проголошених прав і свобод людини і громадянина;

3) *основи законодавства* — це законодавчі акти, що встановлюють принципи та основні положення законодавчого регулювання відповідної сфери суспільних відносин, які мають бути і конкретизовані в інших законодавчих актах або підзаконних нормативно-правових актах. Основи законодавства за часів СРСР забезпечували єдність законодавчого регулювання на всій території держави, закріплювали розмежування законодавчої компетенції Союзу РСР та союзних республік. Основи законодавства мали вищу юридичну силу ніж відповідні республіканські закони і кодекси, створювали для останніх юридичну базу. В республіканських законах і кодексах відтворювалися загальні положення Основ законодавства, конкретизувалися їх окремі положення, встановлювалися норми, що відбивали специфіку республік і їх компетенцію.

На сьогодні такий вид законодавчих актів практично перестав використовуватися. В системі законодавства України є чинними лише три законодавчих акта у формі основ законодавства: у кількох сферах культури (1992 р.), охорони здоров'я (1992 р.) та загальнообов'язкового державного соціального страхування (1998 р.);

4) *кодекси* — це законодавчі акти, в яких об'єднуються і систематизуються юридичні норми, що регламентують певну сферу суспільних відносин. Як правило, кодекси є основою певної галузі законодавства, наприклад Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Сімейний кодекс тощо;

5) *звичайні (поточні) закони* — це всі інші закони, що приймаються парламентом у звичайному порядку (простою більшістю голосів);

6) *забезпечувальні (оперативні) закони* — нормативно-правові акти, якими вводяться в дію окремі закони, ратифікуються міжнародні договори та ін.

Види підзаконних нормативно-правових актів. Підзаконні нормативно-правові акти класифікуються суб'єктами нормотворчості:

1) орган законодавчої влади *Верховна Рада України* приймає *постанови* (ст. 91 Конституції України). *Нормативні постанови* приймаються в основному з організаційних питань;

2) *Президент України* як глава держави на основі та на виконання Конституції і законів України видає *укази* і *розпорядження*, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106 Конституції України). *Указ* може бути нормативним, тобто таким, що має загальний характер і містить у собі правила поведінки (юридичні норми), та ненормативним (індивідуальним), який застосовує юридичні норми до конкретного життєвого випадку. *Розпорядження* — це другі за значенням підзаконні акти глави держави. Вони, як правило, не мають нормативного характеру та приймаються з поточних чи процедурних питань;

3) представницький орган Автономної Республіки Крим — *Верховна Рада АРК* у межах своїх повноважень приймає *рішення* та *постанови*, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим (ст. 136 Конституції України). *Постанови* приймаються з питань, що носять нормативно-правовий характер, а *рішення* — з питань організаційно-розпорядчого характеру. Слід мати на увазі, що Верховна Рада АРК за певною процедурою приймає також Конституцію АРК, яку затверджує Верховна Рада України;

4) вищий орган у системі органів виконавчої влади — *Кабінет Міністрів України* в межах своєї компетенції видає *постанови* і *розпорядження*, які є обов'язковими до виконання (ст. 117 Конституції України). *Акти* Кабінету Міністрів України нормативно-го характеру приймаються у формі постанов та стосуються, як правило, загальних питань, питань економіки, промислової, правової і правоохоронної політики, освіти, культури, соціального захисту тощо. *Акти* з оперативних, організаційно-розпорядчих та інших поточних питань (зокрема щодо утворення або ліквідації робочих органів, затвердження або зміни їх складу) видаються у формі *розпоряджень*;

5) вищий орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим — *Рада міністрів АРК* — у межах своєї компетенції видає *постанови*, *рішення* і *розпорядження*, обов'язкові до виконання на всій території республіки (ст. 38 Конституції Автономії Республіки Крим);

6) *міністерства, відомства, державні комітети* у межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видають *накази*. *Накази* за своїм змістом можуть бути нормативними і ненормативними. *Наказами* часто затверджуються інші нормативно-правові акти — *положення, інструкції, правила* тощо.

Положення — це нормативно-правовий акт, що встановлює структуру і функції будь-якого органу, або визначає порядок будь-якої діяльності. Наприклад, *Положення про державний метрологічний нагляд*, *Положення про наукову діяльність заповідників і національних природних парків*, *Положення про порядок створення та використання фондів матеріального заохочення та соціально-культурного розвитку*.

Інструкція — нормативно-правовий акт, який детально визначає зміст і методичні питання правового регулювання у певній сфері суспільних відносин. Наприклад, *Інструкція про порядок здійснення державного метрологічного нагляду*, *Інструкція про порядок видачі ліцензій на добування диких парнокопитих тварин*, *Інструкція про порядок оформлення, обліку, видачі та збереження документів для виїзду за кордон*.

Правила — нормативно-правовий акт, який конкретизує нормативні приписи загального характеру з метою регулювання поведінки суб'єктів правовідносин у певних галузях і вирішує процедурні питання. Наприклад, *Правила обов'язкової сертифікації нафти та нафтопродуктів*, *Правила користування трамваем і троллейбусом у містах України*;

7) *місцеві державні адміністрації*. На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень *голова місцевої державної адміністрації* в межах своїх повноважень видає розпорядження, а *керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів* — *накази* (ст. 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9.04.1999 р. № 586);

8) *органи місцевого самоврядування* в межах повноважень, визначених законом, приймають *рішення*, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (ст. 144 Конституції України);

9) *державні і недержавні організації, громадські об'єднання, їх керівні органи* приймають у межах своїх повноважень *статуту, устави, нормативні накази, положення, інструкції* тощо.

Чинність та дія нормативно-правових актів. У законодавстві України та юридичній літературі терміни «чинність» та «дія» нормативно-правових актів досить часто використовують як синоніми.

І все ж, доцільно ці поняття розрізняти.

Чинність нормативно-правового акта — це юридична обов'язковість акта, його властивість мати юридичну силу, визначати появу і зміст правових актів нижчого рівня. Чинний — означає юридично присутній у «правовому полі», такий, що набув значення юридичного факту. Для набрання чинності актом необхідно, щоб він був ухвалений владним суб'єктом, підписаний ним і офіційно опублікований (оприлюднений). Чинний нормативно-правовий акт може бути підставою для видання інших актів. Чинність становить юридичну передумову дії нормативно-правового акта (закону, указу і т. д.). Нечинний акт не діє.

Водночас дія акта залежить не лише від його чинності, як передумови його дії, а й від конкретних умов дії акта, які визначаються законом чи власне актом. Найчастіше момент набрання актом чинності та початок його дії збігаються в часі, проте далеко не завжди. Іноді акт або його частина вводяться в дію пізніше, ніж він стає чинним. Наприклад, Конституція України набула чинності і почала діяти з дня її прийняття, крім ст. 99 Конституції. Частина перша цієї статті щодо визначення гривні як національної грошової одиниці вводилася в дію після введення національної грошової одиниці — гривні (п. 11 розділу XV Конституції).

Нормативно-правовий акт може бути визнаний таким, що втратив чинність повністю або в окремій частині, за рішенням суб'єкта нормотворення, що його прийняв чи видав, або уповноваженими на це відповідно до Конституції чи законів України особами чи органами.

Поняття «дія» нормативно-правового акта означає процес виникнення, зміни та припинення правовідносин, які передбачаються даним актом, тобто процес виникнення та здійснення певними суб'єктами певних прав і обов'язків, обмежений у часі, просторі та за колом осіб, яких він стосується. За загальним правилом дія нормативно-правового акта починається з моменту набрання ним чинності і закінчується моментом припинення його чинності. У разі потреби нормативно-правовий акт або окремі його положення можуть вводитися в дію пізніше дня набрання ним чинності. Дія акта або його частини може бути віддалена в часі від початку його чинності або зупинена на певний час, без втрати актом чинності (як це робиться іноді законами про державний бюджет України стосовно деяких виплат тощо), або поширена на інших осіб, нарешті, припинена зовсім.

Зокрема, що стосується законодавчих актів, то за загальним правилом, закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ст. 94 Конституції України). Однак, законодавча практика в Україні йде шляхом визначення в самому законодавчому акті умови набрання ним чинності, у прикінцевих положеннях законодавчих актів визначається дата набрання ними чинності.

Разом з тим, для того щоб закон діяв, потрібно привести чинне законодавство у відповідність із новим законом; державні органи мають прийняти необхідні підзаконні нормативно-правові акти, а для цього потрібен деякий час. До того моменту, поки закон не набув чинності, державні органи не мають правових підстав вносити відповідні зміни в чинне законодавство. А з моменту набуття чинності законом, державні органи повинні мати час на введення закону в дію, на внесення відповідних змін у чинне законодавство. Відтак, час введення в дію законодавчого акта слід визначати в прикінцевих положеннях, враховуючи термін, необхідний для приведення чинного законодавства у відповідність із новим законом, прийняття відповідних нормативно-правових актів, здійснення певних організаційних заходів для реалізації положень закону.

Дія нормативно-правових актів обмежена трьома параметрами: *часом, простором, колом осіб*.

Дія нормативно-правових актів у часі — це період, протягом якого нормативно-правовий акт діє. Нормативно-правові акти чи окремі їх норми не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують чи скасовують відповідальність особи або іншим чином підвищують правовий статус фізичних та юридичних осіб.

Дія нормативно-правових актів у просторі — це поширеність їх впливу на певну територію (держави в цілому чи окремого регіону). Дія нормативно-правового акта у просторі може бути територіальною і екстериторіальною. *Територіальна* дія нормативно-правового акта окреслена територією держави або окремого регіону і визначається державним суверенітетом. *Екстериторіальна дія* нормативно-правового акта регулюється міжнародними договорами і передбачає поширення законодавства даної держави за межами її території.

На порядок дії *нормативно-правового акта за колом осіб* поширюється загальне правило закону: закон діє стосовно всіх осіб (громадян України, іноземців, осіб без громадянства (апатриди), в тому числі біженців, осіб з подвійним громадянством (біпатриди), юридичних осіб, інших суб'єктів правовідносин), які перебувають на території його дії і є суб'єктами відносин, на які він розрахований.

Система нормативно-правових актів: зміст та ієрархія. Усі нормативно-правові акти функціонують як єдина система, що характеризується узгодженістю, взаємодією, ієрархічністю, спеціалізацією і диференціацією за галузями та інститутами. Система нормативно-правових актів у кожній країні визначається конституцією, а також прийнятими на її основі спеціальними законами, положеннями про ті чи інші державні органи, урядовими постановами. Законодавство визначає також порядок видання, зміни, скасування і доповнення нормативно-правових актів; вказується, який орган і у до якої процедури приймає той або інший нормативно-правовий акт. Система нормативно-правових актів України включає в себе акти прямого народного волевиявлення, нормативно-правові акти державних органів, акти місцевого самоврядування, а також акти державних та недержавних організацій, громадських об'єднань.

У кожній країні, а точніше — у кожній правовій системі встановлюється *строга ієрархія* нормативно-правових актів залежно

від їх юридичної сили. Юридична сила нормативно-правового акта обумовлюється як рівнем та обсягом повноважень суб'єкта нормотворчості, який його прийняв, так і характером самого нормативно-правового акта. Внизу цієї ієрархії знаходяться нормативно-правові акти, видавані місцевими органами державної влади, а верхню частину ієрархії займають нормативно-правові прийняті вищими органами державної влади в тій або іншій країні. Нижчі рівня підпорядковуються вищим. Ієрархія нормативно-правових актів, що сформувалась та підтримується в кожній країні, має важливе значення для упорядкування процесу нормотворчості та правозастосування, для створення і підтримання режиму законності і конституційності.

В Україні найвищу юридичну силу має Конституція України. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються (видаються) на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Конституційні закони мають юридичну силу, однакову з юридичною силою Конституції. Текст змін до Конституції, вкладений у законі про внесення до неї змін (конституційному законі), після його прийняття стає невід'ємною частиною Конституції.

Кодекси, звичайні (поточні) та забезпечуючі (оперативні) закони мають однакову між собою юридичну силу, меншу від юридичної сили Конституції та конституційних законів.

Закони мають вищу юридичну силу щодо підзаконних нормативно-правових актів. Вища юридична сила закону полягає в тому, що жоден орган не має права скасовувати або змінювати закон; всі інші нормативно-правові акти не повинні суперечити закону; у випадку протиріччя діє юридична норма, закріплена у законі.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ст. 9 Конституції України).

При існуванні неузгодженостей, суперечностей юридичних норм, що містяться в нормативно-правових актах, виникає необхідність визначення юридичної сили таких актів, обраної юридичної норми, яка буде застосована в даному конкретному випадку:

1) у разі суперечності правових положень нормативно-правових актів різної юридичної сили, діють положення акта, що має вищу юридичну силу;

2) у разі суперечності правових положень нормативно-правових актів однакової юридичної сили, діють положення акта, що прийнятий пізніше;

3) у разі наявності суперечностей між загальними та спеціальними нормативно-правовими актами з одного і того ж предмета регулювання однакової юридичної сили застосовується спеціальний нормативно-правовий акт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гульченко Л. В. Чинність як передумова дії закону // Права держава. — Випуск 15. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — С. 512—519.

2. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 192 с.

3. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права: Учебник для вузов. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Спарк, 2004. — 528 с.

4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. — Вид. 9-е, зі змінами. — Львів: Край, 2007. — 192 с.

5. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.

6. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.

7. Ющик О. І. Законодавчі акти в системі законодавства України // Парламентська реформа: теорія та практика: Зб. наук. пр. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. — Вип. 6. — С. 151—161.

8. Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу: Монографія. — К.: Парламентське вид-во, 2004. — 519 с.

9. Ющик О. І. Указ — ще не указ: Про конституційність, чинність, дію, зупинення та інше указу Президента України від 2 квітня 2007 року. — Голос України. — 24 квітня 2007 року. — № 72 (4072). — С. 3.

ТЕМА 4. НОРМОТВОРЧА ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

Вивчення даної теми має сформуванати у студентів поняття про нормотворчу юридичну техніку, за допомогою якої юридичні норми виражаються в текстах нормативно-правових актів у формі правових положень.

Поняття та види юридичної техніки. Нормотворча техніка, її форми. Поняття юридичної техніки взагалі є неоднозначним у юридичній літературі. Найбільш поширеним є розуміння юридичної техніки як системи прийомів, методів, засобів та процедур юридичної діяльності державного апарата, спрямованої на вироблення та реалізацію юридичних норм.

Необхідно звернути увагу, що питання про включення процедур юридичної діяльності в рамки юридичної техніки є дискусійним у літературі. Якщо в країнах англо-американського права саме процедура, процес і є юридичною технікою, то серед юристів романо-германського права не має однозначної думки щодо цього питання. Одні науковці вважають, що процедурні питання виходять за рамки юридичної техніки, хоча і тісно пов'язані з останньою, а інші включають процедури юридичної діяльності до поняття юридичної техніки.

Як прийоми, методи, так і процедури юридичної діяльності є способом («спосіб» — це образ дії) юридичної діяльності та спрямовані на отримання її результату — правового акта. Як вже було зазначено, однією із найважливіших ознак закону є те, що закон приймається з дотриманням певного офіційно встановленого порядку, підзаконні нормативно-правові акти також виробляються з дотриманням відповідних процедур. Порушення нормативно встановлених процедур вироблення нормативно-правових актів має юридично значимі наслідки. Відтак, логічно розглядати процедури юридичної діяльності в рамках юридичної техніки.

Юридична техніка поділяється на правотворчу техніку (інші назви — нормотворча юридична техніка або техніка юридичного нормотворення) і техніку правозастосування. Нормотворча юридична техніка (далі — нормотворча техніка) поділяється на законодавчу техніку і техніку вироблення підзаконних нормативно-правових актів.

Нормотворча техніка — це система мовних та логічних прийомів, методів, спеціально-юридичних засобів та юридичних

процедур нормотворчої діяльності державного апарата, спрямованої на вироблення юридичних норм у формі положень нормативно-правових актів.

Структуру нормотворчої техніки складають її мовна, логічна та процедурна форми. У словнику поняття «форма» тлумачиться як спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз. Форми нормотворчої техніки відображають диференціацію її складових (прийомів, методів, засобів, процедур) залежно від їх змісту (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

ФОРМИ НОРМОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ		
Мовна форма — система мовних прийомів, методів, засобів нормотворчої техніки	Логічна форма — система логічних прийомів, методів, засобів нормотворчої техніки	Процедурна форма — нормативно встановлений порядок вироблення нормативно-правових актів
Юридична лінгвістика	Юридична логіка	Нормотворчий процес

МОВНА ФОРМА НОРМОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ. Офіційно-документальний стиль та його основні риси. Мовні прийоми, методи, засоби нормотворчої техніки є найбільш дослідженими, переважно вони розроблені на законодавчому матеріалі та найбільш повно викладені у літературі. Система таких прийомів, методів має назву *юридична (правова, законодавча) лінгвістика*. Юридична лінгвістика — (франц. *linguistique* — мовознавство, від лат. *lingua* — мова) — міждисциплінарна галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження правових понять і категорій, мовностилістичні ресурси у сфері правової комунікації.

Нормативно-правовий акт є письмовим твором, що пишеться літературною мовою з дотриманням усіх загальноприйнятих у момент прийняття акта правил граматики і синтаксису, та, разом з тим, має низку своїх специфічних особливостей. Нормативно-правові акти виробляються з дотриманням *офіційно-документального стилю* (інші назви — нормативно-правовий, законодавчий стиль), основними рисами якого є:

1) *позбавлений індивідуальності характер викладу*, тобто відсутня особлива манера написання того чи іншого автора. Нормативно-правові акти мають чітко встановлену документальну фор-

му, відповідну внутрішню структуру, реквізити (дату, номер, найменування і т.п.), що має формально юридичне значення (особливості структури різних видів нормативно-правових актів розглянуті в особливій частині курсу);

2) *експресивна нейтральність* (експресивність — це сила вираження, вияву будь-яких почуттів, переживань, виразність) характеризується рівним, спокійним, емоційно знебарвленим тоном викладу, тобто в тексті нормативно-правового акта не використовуються емоційно або художньо виділені слова, лексичні форми з оцінювальними суфіксами, прислів'я, метафори (образні порівняння) і т.п. Регулятивний характер права передбачає використання констатуючих, оповідальних і стверджуючих речень і суперечить використанню питальних, спонукальних речень;

3) *стандартність, стереотипність і формалізація* означає, що для виразу однієї і тієї ж думки використовується один і той самий ряд слів або прийомів, що застосовуються в певній послідовності, використовуються стандартні терміни, стереотипні фрази та вислови, сталі мовні конструкції, мовні кліше («визнати таким, що втратив чинність...», «необхідна оборона», «крайня необхідність», «позовна заява» і т. д.);

4) *ясність* — ця вимога визначається насамперед простою, доступністю словникового запасу. В тексті нормативно-правового акта слід використовувати максимально прості і зрозумілі слова, терміни, звороти і фрази, що широко використовуються у звичайному вжитку і легко сприймаються. Не слід перевантажувати нормативно-правовий акт складними граматичними конструкціями, складнопідрядними реченнями, реченнями з однорідними членами, що, вибудовуючись у довгий ланцюжок, ускладнюють сприйняття думки нормопроектувальника;

5) *точність* — ця вимога передбачає однозначність нормативного тексту;

6) *економічність* — це максимальна лаконічність мовних засобів. Речення повинні бути стислими, думка нормопроектувальника повинна бути виражена за допомогою мінімальної кількості фраз і термінів, не повинно бути слів без змістового навантаження, не виправданих повторень правових положень;

7) *зв'язність і логічна послідовність*. Збалансованість нормативного тексту, його так звана «ланцюжковість» — особлива риса офіційно-документального стилю. Це означає, що у тексті нормативно-правових актів не припускається лексична і змістова абсурдність, перескакування і розрив думки. Структурні час-

тини актів розташовуються в послідовності, що забезпечує логічний розвиток теми, перехід від загальних положень до більш конкретних.

Термінологія нормативно-правових актів. Існує певна послідовність, єдність: явище дійсності — поняття — термін. Основним, визначальним і первинним у цій єдності є явище дійсності. Поняття — це відображення такого явища у свідомості людей, а термін служить словесним вираженням поняття. Якщо термін — це слово (або словосполучення), що представляє поняття у відповідній знаковій формі, є його носієм, зовнішнім символом, то термінологією є сукупність термінів певної науки чи галузі знань.

У текстах нормативно-правових актів використовуються чотири види *термінів*:

1) *загальноповсякденні терміни* — це звичайні, широко розповсюджені найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які однаковою мірою використовуються в побутовій мові, у художній і науковій літературі, у законодавстві (наприклад, будинок, природа, земля та ін.). У нормативно-правових актах ці терміни використовуються в загальноприйнятому значенні і ніякого спеціально-юридичного змісту не мають;

2) *загальноповсякденні терміни, що мають у нормативно-правовому акті особливе, більш точне, спеціальне значення*. Наприклад, у Сімейному кодексі України визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Такі терміни завжди супроводжуються визначеннями (дефініціями) у текстах нормативно-правових актів;

3) *професійні (технічні) терміни* — терміни, які запозичені з різних областей спеціальних знань, наприклад, техніки, медицини, економіки, соціології, біології. Оскільки дана лексика не є загальноповсякденною, то її використання в нормативно-правовому тексті має бути обмеженим. Професіоналізми широко використовуються в нормативно-правових актах, розрахованих на певне коло адресатів-спеціалістів. Якщо професіоналізм використовується в нормативно-правових актах, розрахованих на їх широке застосування значною частиною суспільства, вони супроводжуються дефініцією в тексті акта;

4) *юридичні терміни* — це слова (або словосполучення), що використовуються при викладенні змісту нормативно-правового акта та є узагальненими найменуваннями юридичних понять.

Юридичні терміни завжди супроводжуються визначеннями в текстах актів.

Термінологія нормативно-правових актів передбачає так звану *термінологічну уніфікацію*, тобто однозначність (послідовне застосування одного терміну в одному і тому ж самому значенні), загальноновизначеність (застосування термінів відомих, а не вигаданих для даного акта), стабільність (стійкість термінології, а не зміна її з кожним новим актом) і доступність термінів.

В тексті нормативно-правових актів у певних випадках також використовуються різні види лексики: *архаїзми* (назви існуючих у реальній дійсності предметів і явищ, але за певних причин витиснуті (або такі, що витісняються) іншими словами активної лексики); *історизми* (слова, що представляють собою назви зниклих (або таких, що рідко зустрічаються) предметів і явищ); *жаргонізми* (жаргон (чи арго) — корпоративно-психологічне явище, продукт субкультури, є спеціальним різновидом мови людей, об'єднаних спільністю інтересів, занять, положенням у суспільстві); *іноземні слова (словосполучення)* тощо. Зокрема, щодо використання іноземної термінології, то при конкуренції з іноземним терміном перевагу слід віддавати терміну українського походження, або такому, що фактично набув стійкого україномовного звучання (прокурор, автор, алібі, аукціон, фермер).

Для досягнення економічності та ясності викладу в текстах нормативно-правових актів використовуються також *правові аббревіатури* (скорочення, утворені з перших букв слів, що входять у словосполучення (наприклад, Автономна Республіка Крим — АРК)) та *правові символи* (зовнішні явища, які умовно, але в зв'язку і за допомогою наочного образу, що міститься в них використовуються для виразу деякого значущого і абстрагованого змісту (таблиці, схеми, малюнки (прапор, герб, карта області) і т. д.)).

ЛОГІЧНА ФОРМА НОРМОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ. Нормативно-правовий акт є результатом людського мислення, а отже його зміст і структура викладаються з дотриманням логічних законів. Під логічним законом розуміють внутрішній, необхідний, суттєвий зв'язок між думками.

Напрямок взаємодії логіки та права отримав назву *юридична логіка* (або логіка права). Юридична логіка виникає на межі логіки і правознавства, коли з'являється необхідність логічного осмислення питань правотворчості та застосування права. Суть юридичної логіки складають правові положення, що розглянуті з позицій діалектичної та формальної логіки.

За допомогою логічних прийомів, методів, засобів нормотворчої техніки юридичні норми викладаються у формі положень нормативно-правових актів. Норма права є основною, первинною «клітиною» системи права. Однак, будь-яка юридична норма діє в тісному взаємозв'язку з іншими нормами, є органічною частиною єдиного цілого, системи права в цілому. Основними структурними елементами системи права є юридична норма, інститут права, галузь права. Відтак, логічні прийоми, методи, засоби нормотворчої техніки мають забезпечувати вироблення юридичних норм у формі положень нормативно-правових актів, побудову правового інституту та галузі права. Такий підхід дає змогу забезпечувати повне й системне викладення нормативно-правових актів, внутрішню логічну злагодженість, гармонійність законодавства в цілому.

Побудову юридичних норм у формі положень законодавчих актів забезпечує прийом *нормативна побудова*. Суть цього прийому полягає в тому, що позитивне (юридичне) право викладається у вигляді системи юридичних норм як правові положення нормативно-правових актів. При цьому, будь-яка юридична норма завжди має повну структуру: 1) диспозицію, що закріплює права і обов'язки суб'єктів (праву суб'єкта завжди відповідає юридичний обов'язок); 2) гіпотезу, що визначає умови реалізації права та обов'язки суб'єктів; 3) санкцію, що встановлює юридичну відповідальність при порушенні диспозиції.

Однак, це не означає, що всі три елементи юридичної норми мають бути викладені в одній статті нормативно-правового акта за схемою «якщо — то — інакше». Вони можуть бути виражені в правових положеннях, розміщених як в одній статті, так і в різних статтях одного нормативно-правового акта, або в правових положеннях різних нормативно-правових актів, які можуть належати до різних галузей права; однак всі три елементи норми мають обов'язково бути відображені в сукупності відповідних нормативно-правових актів. Невиконання цієї вимоги веде до прогалин у правовому регулюванні, зумовлює потребу в тлумаченні нормативно-правових актів, спричиняє появу неефективних норм тощо.

Гіпотеза, диспозиція і санкція юридичної норми в їх єдності представляють юридичну норму взагалі, абстрактну норму, а не її конкретне втілення в окремій статті нормативно-правового акта. Для того, щоб сконструювати саму юридичну норму в повному обсязі, представити юридичну норму як відособлений, самостійний регулятор суспільних відносин, необхідно «зібрати» її з ряду правових положень.

При цьому одна й та сама юридична норма, визначена у загальній формі в одному законодавчому акті, в процесі нормативної спеціалізації конкретизується у спеціальному законодавчому акті в частині гіпотези, диспозиції або санкції. Зокрема, у юридичній літературі зазначається, що якщо більш уважно поглянути на існуючі в світі правові системи, то можна помітити очевидну закономірність, згідно з якою практично жодна з правових систем не обходиться без конституції (конституційних законів) та кримінального кодексу (кримінальних законів). Конституційне законодавство у загальній, найбільш концентрованій формі визначає зміст юридичних норм у цілому, встановлюючи таким чином правові начала та межі правового регулювання існуючої системи суспільних відносин; а кримінальне законодавство визначає специфічний зміст санкції юридичної норми, до того ж лише один вид санкцій (кримінальні покарання) за найбільш істотні (злочинні) порушення існуючих юридичних норм.

Для пояснення візьмемо приклад, наведений у літературі. Так, стаття 45 Конституції України передбачає право кожного, хто працює, на відпочинок. У статті виражена загальна норма, в якій: а) гіпотезою, тобто загальною умовою існування права на відпочинок є кожний індивід, якщо він працює, б) диспозицію, тобто загальний предмет норми становить право на відпочинок кожного, хто працює, та відповідний юридичний обов'язок кожного суб'єкта, який використовує працю індивіда, задовольнити це суб'єктне право (надавати дні щотижневого відпочинку, оплачувану щорічну відпустку, встановити скорочений робочий день щодо окремих професій і виробництв, скорочену тривалість роботи у нічний час); в) санкція норми в загальній формі сформульована як вказівка на загальне коло обов'язків держави, що забезпечує реалізацію даного права (визначення законом максимальної тривалості робочого часу, мінімальної тривалості відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідних та святкових днів, а також інших умов здійснення цього права). Зрозуміло, що за здійснення даного права стоїть уся правова система держави в тій частині, яка стосується саме права на відпочинок (включаючи діяльність законодавчу, адміністративну і правоохоронну). Отже, за цією загальною нормою в правовій системі можна відшукати значну кількість положень, які санкціонують особливі та окремі права на відпочинок, конкретизовані в частині гіпотези, диспозиції чи санкції загальної норми (наприклад, права працюючих неповнолітніх або тих, хто навчається, вагітних жінок, працюючих пенсіонерів тощо; права на додаткову відпустку

певних категорій працюючих і т. д.; мінімально необхідний стаж роботи для надання першої відпустки тощо). При цьому, однак, нормативні положення, в яких втілюється вказана загальна юридична норма, можуть міститися в десятках і сотнях тисяч різних нормативно-правових актів, від кодексу законів про працю до колективних договорів і правил внутрішнього трудового розпорядку підприємств, установ чи організацій, у тому числі у законах чи інших джерелах права, які не належать безпосередньо до галузі трудового права (як, наприклад, закон про статус народного депутата України, що визначає тривалість щорічної відпустки депутатів).

Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі висловлюються й інші думки. Окремі автори вважають, що існують норми з дволанковою структурою (наприклад, норми-приписи) та одноланкові норми (норми-принципи, норми-цілі, норми-декларації). Неоднозначно вирішується в теорії права і питання співвідношення юридичної норми і статті нормативно-правового акта. Одні вчені ототожнюють юридичні норми зі статтями нормативно-правового акта. Інші стверджують, що одна юридична норма може бути виражена в кількох статтях нормативно-правового акта або в різних нормативно-правових актах.

Щодо правового інституту, то у літературі висловлюється думка, що його побудову забезпечує такий прийом, як *юридична конструкція*, що є одним із складних прийомів нормотворчої техніки. *Юридична конструкція — ідеальна модель суспільних відносин (їх типова схема), що відображає їх складну структурну будову та взаємозв'язок.* Юридична конструкція є результатом узагальнення, абстрактного мислення, коли формулюється не просто поняття явища (далі будуть розглянуті два прийоми формулювання понять: через перерахування та через рід та видову відмінність), а шляхом аналізу виділяються структурні складові частини (елементи) явища і з них конструюється ідеальна модель. В юридичній конструкції крім елементів, що її складають, знаходять відображення зв'язки між цими елементами.

Елементи правової матерії на основі логіки з'єднуються у певні структури, утворюючи юридичні конструкції, що регулюють відповідні суспільні відносини. У кожній галузі права склалися певні юридичні конструкції, склад і розробленість яких є головним показником досконалості даної галузі права, рівня її розвитку. Прикладами юридичних конструкцій є конструкція договору, що складається з 4 елементів (сторони договору; предмет договору; права та обов'язки сторін; санкції за невиконання зо-

бов'язань), конструкція склад злочину також складається з 4 елементів (об'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину).

Нарешті, сутність методу *галузевої типізації* полягає в тому, що правові положення для їх системної організації повинні бути викладені таким чином, щоб вони не тільки утворювали юридичні норми та юридичні конструкції, а й включалися у відповідну галузь законодавства. Галузева типізація досягається шляхом використання таких прийомів нормотворчої техніки як вміщення даного правового положення в галузевий кодифікаційний акт, підпорядкування його визначеній системі загальних норм, застосування галузевої термінології та ін.

Правові положення та їх види. Як вже було зазначено, елементи юридичної норми викладаються у тексті нормативно-правового акта у вигляді *правових положень* — *правових формул, що виражають закінчену думку.*

Відповідно до цільового призначенням розрізняють положення-начала, положення-принципи, положення-дефініції, положення-доручення, положення-інструменти, колізійні положення тощо.

Залежно від ступеня узагальнення правового матеріалу використовують *загальні, спеціальні та виключні* правові положення.

Залежно від методу правового регулювання використовують *імперативні (категоричні)* положення, що закріплюють такий варіант поведінки суб'єктів права, якого вони повинні неухильно дотримуватися, та *диспозитивні* положення, що встановлюють варіанти поведінки, однак дозволяють суб'єктам права самим визначатися з вибором прав та обов'язків у конкретних правовідносинах.

Залежно від характеру впливу на особу, використовують *заохочувальні положення (положення-стимули)*, що встановлюють можливості одержання суб'єктом певних пільг і переваг за здійснення бажаних або корисних для держави й суспільства діянь, та *рекомендаційні положення*, що встановлюють варіанти бажаної, з точки зору держави, поведінки.

Залежно від функціональної спрямованості використовуються *регулятивні положення*, які встановлюють права і обов'язки суб'єктів, та *охоронні положення*, які встановлюють способи юридичної відповідальності за порушення прав і невиконання обов'язків, закріплених у регулятивних положеннях. Регулятивні положення поділяються на *дозвільні (уповноважувальні)* поло-

ження, що наділяють суб'єктів певними правами (право діяти у визначений спосіб), *зобов'язувальні положення*, що встановлюють обов'язок суб'єктів права діяти певним чином, та *заборонувальні положення*, що встановлюють заборону певних діянь (активних дій або бездіяльності) тощо.

Прийоми формулювання правових положень. Прийомів формулювання правових положень досить багато. Розглянемо окремі з них.

Для формулювання положення-дефініції використовується два основних прийоми:

1) *прийом визначення понять через перерахування* — це визначення поняття шляхом казуїстичного перерахування частин або ознак предмету чи явища. Наприклад, єдину транспортну систему України становлять: транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен), промисловий залізничний транспорт, відомчий транспорт, трубопровідний транспорт, шляхи сполучення загального користування (Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 р.);

2) *прийом визначення понять через рід і видову відмінність* — це визначення поняття через інше поняття, що характеризує належність до найближчого його роду, з вказівкою на видову відмінність (видова відмінність — це ознака, якою відрізняється поняття, що визначається, від інших понять цього роду). Наприклад, визначення поняття крадіжки як таємного розкрадання чужого майна в кримінальному законодавстві включає вказівку на рід і видову відмінність. Найближчий рід — це розкрадання чужого майна, а видова відмінність, тобто ознака, за якою даний вид відрізняється від інших видів того ж роду, — таємний спосіб його здійснення.

Прийом класифікації понять — це спосіб концентрації правового матеріалу шляхом розподілу понять на групи на підставі визначених критеріїв. Основою цього прийому є логічна операція поділу понять. Класифікація використовується з метою поєднати явища, ситуації, відносини, що за своєю структурою, природою, ознакам можуть підлягати єдиному правовому режиму; вона допускає використання деяких штучних прийомів. Зокрема, в рамках поділу майна на рухоме і нерухоме в обидві складові частини цієї класифікації можуть бути включені елементи, які за своєю фізичною природою не знаходять собі місця в тій категорії, до

якої віднесені. Однак це виправдовується спрощенням способу встановлення правового режиму того чи іншого виду майна.

Прийом «підміни понять» використовується в двох випадках. Перший випадок — це коли поняття, що не піддається визначенню, підміняється іншим, близьким поняттям хоч і менш адекватним, але таким, що піддається визначенню шляхом цифр або перерахуванням. Класичним прикладом цього випадку є поняття повної цивільної дієздатності. Здатність особи здійснювати свої суб'єктивні права повинна пов'язуватися з її фізичним і психічним станом, з наявністю в неї реальної здатності до того, щоб зі знанням справи здійснювати свої права і виконувати обов'язки, з духовною зрілістю. Однак, очевидно, що ця духовна зрілість, хоча вона і розвивається відповідно до об'єктивних закономірностей, може бути різною в різних індивідів. Духовна зрілість — це абстрактне поняття, зміст якого відображає лише якісний опис і яке важко визначити за допомогою ідентифікуючих елементів. За допомогою прийому «підміни понять» цей критерій дієздатності замінюється більш точним і таким, що легше визначається, критерієм повноліття. Поняття ж повноліття одержало кількісне вираження в цифрі, що позначає вік повноліття, що в реальності не завжди є гарантією соціальної чи духовної зрілості суб'єкта, але формально має про неї свідчити. Так, відповідно до Цивільного кодексу України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття).

Другий випадок — це коли первісне, таке, що важко ідентифікується, поняття підмінюється зовнішніми ознаками, що легко розпізнаються. Підміна абстрактного поняття його зовнішніми ознаками часто використовується у випадках, коли мова йде про внутрішній стан людини (її душевний стан, її волю), який складно піддати визначенню та оцінці в кожному конкретному випадку. Наприклад, підставою для добровільного набуття громадянства є внутрішні переконання особи, її ставлення до країни, громадянином якої ця особа бажає стати, до народу цієї країни і т. п. В законах про громадянство ці внутрішні критерії замінюють цілим рядом зовнішніх критеріїв (проживання в даній країні визначену кількість років, наявність родичів, знання мови і т. д.), які розглядаються як ознаки, що дозволяють зробити висновок щодо ставлення особи до отримання відповідного громадянства як духовного вибору.

Оцінювальні поняття застосовуються у випадках, коли неможливо сформулювати повне визначення того чи іншого поняття, оскільки його трактування в кожному конкретному випадку зале-

жить від індивідуальних особливостей суспільних відносин, які регулюються правом («особлива жорстокість», «крайній цинізм», «гуманізм», «справедливість», «гідність», «честь», «совість» тощо). Оцінювальні поняття відображають саму по собі соціальну значимість дій, подій, явищ без вказівки їх формально визначених ознак. Об'єктивна необхідність оцінювальних понять обумовлюється тим, що у ряді випадків дії, однакові за своїми формально визначеними, зовнішніми, емпірично фіксованими ознаками, набувають проте неоднакової соціальної значимості, і навпаки — різні у формальному відношенні дії можуть мати однакову соціальну значимість.

Особливостями оцінювальних понять є те, що вони: 1) через свою специфіку не конкретизовані законодавцем; 2) конкретизуються в процесі правозастосування в кожному окремому випадку; 3) дають правозастосовчому органу можливість самостійної оцінки фактів у межах, передбачених відповідним оцінювальним поняттям. Орган, який застосовує неоцінювальне поняття, повинен тільки правильно з'ясувати всі ознаки цього поняття і встановити їх наявність у конкретного предмету (діяння). Питання про те, що варто розуміти під тим або іншим оцінним поняттям, які ознаки складають зміст цього поняття, вирішується суб'єктом, що застосовує це поняття, в процесі дослідження одного предмету (діяння) з урахуванням того середовища, конкретної обстановки, у якій це діяння відбулося.

Юридична презумпція — це припущення, що має той чи інший ступінь ймовірності. На основі узагальнення достатньо великої кількості випадків робиться загальний висновок, який є правильним по відношенню до більшості аналогічних узагальнених випадків. В основі презумпції лежить соціальний досвід, багаторазово перевірене практикою знання про те, що факт, який презюмується (припускається) — типовий, ймовірний за даних умов факт. Прикладами презумпцій є ст. 43 ЦК України — визнання фізичної особи безвісно відсутньою, ст. 46 ЦК України — оголошення фізичної особи померлою.

Юридична фікція — суть цього прийому полягає в штучному уподібненні або прирівнюванні одна до одної таких речей, які у дійсності різні (а часом, навіть протилежні). На відміну від прийому презумпції, заснованого на прирівнюванні ймовірного (або щонайменше, можливого) до істинного, фікція будується по лінії свідомого й умисного ототожнення істинного з неістинним. Фікція зводить у ранг істинних неіснуючі речі і заперечує існуючі. Складність розмежування фікцій і презумпцій у тому, що в основі тих та інших лежить припущення. Але якщо це припущення

умисно неістинне, то перед нами фікція, якщо ж воно, ймовірно, то це презумпція.

Прикладами фікцій є положення Кримінального кодексу України, коли судимі особи за певних умов визнаються такими, що не мають судимості, тобто з юридичної точки зору судимість відсутня, хоча фактично вона була (ст. 88, ст. 89, ст. 91 КК України), або положення ст. 181 ЦК України, коли режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. Віднесення, зокрема, космічних об'єктів до нерухомих речей не відповідає дійсності, однак, у такий спосіб встановлюється єдиний правовий режим для цих об'єктів і досягаються скорочення числа діючих правових норм.

Прийоми встановлення зв'язків між правовими положеннями. Зв'язки між правовими положеннями встановлюються за допомогою таких прийомів, як *посилання* та *відсилання*, *повторення (відтворення) правових положень*. *Посилання* — це вказівка на те, що звертатися за якимось елементом юридичної норми слід до відповідної структурної частини (пункту, статті, глави, розділу) даного або іншого нормативно-правового акта (актів). Не допускаються посилання до тих положень, які вже містять посилання (посилання на посилання). Від посилань необхідно відрізнити *відсилання*. Відсилання у загальному вигляді показують зв'язок законодавчого акта (або його структурної частини) з іншими правовими положеннями (наприклад, «відповідно до чинного законодавства», «у порядку, встановленому законом»).

Відношення вчених-юристів та практиків до *прийому відтворення (повторення) правових положень* неоднозначне. В текстах нормативно-правових актів слід уникати невиправданого дублювання правових положень. Разом з тим, у випадках, коли виникає потреба повторити певні положення, зокрема, для забезпечення логічного зв'язку положень різних актів, то використовується *прийом відтворення (повторення) правових положень*. Відтворенню підлягають положення Конституції, законодавчих актів, міжнародних договорів тощо.

Правове регулювання вимог нормотворчої техніки. На сьогодні вимоги нормотворчої техніки мають часткове, фрагментарне закріплення в нормативно-правових актах, якими регламентується нормотворча діяльність. Зокрема, окремі правила нор-

мотворчої техніки викладені в Методичних рекомендаціях щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки, що схвалені Постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 р. № 41, а також в методичних рекомендаціях «Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки», що підготовлені Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України (2007 р.). Однак, переважно нормативне закріплення мають процедури нормотворчої техніки, а дотримання мовних та логічних прийомів та методів нормотворчої техніки здійснюється, головним чином, за традицією, на основі ділових звичаїв, як надбання досвіду або залежить від розсуду розробників проектів нормативно-правових актів.

Вже досить тривалий час на розгляді в Верховній Раді України знаходяться проекти законів «Про закони і законодавчу діяльність» та «Про нормативно-правові акти», які б мали врегулювати окремі питання нормотворчої техніки. Про необхідність прийняття спеціального законодавчого акта про порядок підготовки законопроектів багато писалось як у радянській, так і у сучасній юридичній літературі. Спеціальні закони та інші нормативні акти з питань правотворчості уже багато десятиліть діють у багатьох зарубіжних держав. В Японії ще в 1898 р. було прийнято Загальне положення про закони, з 1973 р. Закон про нормативні акти діє в Болгарії, у 1987 р. Закон про правотворчість прийнято в Угорщині, з 2000 р. Закон про правотворчість діє в Китайській Народній Республіці тощо. Процес розробки і прийняття актів, що регулюють роботу з вироблення нормативно-правових актів, активно йде сьогодні в Росії та суб'єктах Російської Федерації, в інших колишніх республіках СРСР.

Нормативне системне закріплення вимог нормотворчої техніки надасть таким вимогам юридичної обов'язковості, уніфікує прийоми, методи, засоби, процедури нормотворчої техніки, сприятиме їх однаковому і точному використанню при виробленні нормативно-правових актів.

Недодержання вимог нормотворчої техніки спричиняє прогалини, суперечності тощо у правовому регулюванні, що знижують його ефективність, ускладнюють розуміння діючого права і реалізацію юридичних норм у конкретних правовідносинах. Рівень нормотворчої техніки значною мірою свідчить про стан правової культури у державі і суспільстві.

Звертаючи увагу на важливість дотримання вимог нормотворчої техніки при виробленні нормативно-правових актів, доречно

згадати слова відомого німецького юриста Рудольфа фон Ієринга, який писав: «Технічна недосконалість права не є лише частковою недосконалістю, не є нехтуванням окремою стороною права. Технічна недосконалість права являє собою недосконалість усього права, недолік, що гальмує право і шкодить йому у всіх його цілях і завданнях».

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бабаєв В. К.* Логика в сфере права: понятие и основные направления исследования // Советское государство и право. — 1979. — № 7. — С. 40—47.
2. *Власенко Н. А.* Основы законодательной техники: Практическое руководство. — Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, АО «Норма плюс», 1995 — 56 с.
3. *Дзейко Ж. О.* Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. — 360 с.
4. Законодательная техника: Научно-практическое пособие / Под ред. Ю.А. Тихомирова. — М.: Городец, 2000 — 272 с.
5. *Кашианина Т. В.* Юридическая техника: учебник. — М.: Эксмо, 2007. — 512 с.
6. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; За заг. ред. О. І. Ющика. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 208 с.
7. *Нашиц А.* Правотворчество: теория и законодательная техника / Пер. с румын. И. Фодор. — М.: Прогресс, 1974. — 256 с.
8. Нормотворча діяльність: Збірник нормативно-правових актів та методичних рекомендацій. — К.: Видавничий «Дім Ін Юре», 2001. — 288 с.
9. Справочник по нормотворческой технике / Пер. с нем. — 2-е изд., перераб. — М.: БЕК, 2002. — 296 с.
10. *Ульяновська О.* Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність // Право України. — 2005. — № 6. — С. 101—103.
11. *Ющик О. І.* Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність). — К.: Оріяни, 2002. — 112 с.
12. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. — М.: Юридическая литература, 1990. — 189 с.

ТЕМА 5.

ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Вивчення даної теми передбачає формування у студентів уявлення про такий важливий аспект нормотворчої діяльності, як експертиза нормативно-правових актів, що є однією з гарантій підготовки якісних нормативно-правових актів та забезпечує їх об'єктивне і повне дослідження відповідно до предмета експертизи.

Поняття експертизи нормативно-правових актів, її види.

Взагалі поняття «експертиза» означає вивчення, перевірку, аналітичне дослідження, кількісну чи якісну оцінку висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, предмета, тощо. *Експертиза нормативно-правового акта* — це діяльність компетентних органів, установ, спеціалізованих експертних організацій, окремих експертів та груп експертів, що включає дослідження і оцінку наукового рівня, юридичних якостей нормативно-правового акту, його відповідності загальнодержавним програмам та спеціально встановленим вимогам (економічним, фінансовим, екологічним, національної безпеки тощо).

Експертиза проекту нормативно-правового акта проводиться з метою перевірки якості його підготовки та обґрунтованості, своєчасності прийняття, виявлення можливих негативних наслідків дії такого нормативно-правового акта. Основними завданнями експертизи проекту нормативно-правового акта є його об'єктивний всебічний розгляд; перевірка відповідності проекту положенням законодавства України; оцінка відповідності проекту сучасному рівню наукових знань; аналіз рівня використання світового досвіду; прогнозування соціально-економічних, можливих правових наслідків виконання нормативно-правового акта в разі затвердження його проекту; перевірка дотримання вимог нормотворчої техніки тощо.

Результати проведення експертизи проекту нормативно-правового акта оформляється у вигляді *експертного висновку*, який складається з вступної, аналітичної та підсумкової частин. У *вступній частині* визначається об'єкт та предмет експертизи, наводяться дані про експерта або групу експертів, які проводили експертизу. *Аналітична частина* повинна містити обґрунтовані зауваження до тексту проекту нормативно-правового акта, а та-

кож пропозиції щодо усунення виявлених недоліків. У підсумковій частині формулюється загальна оцінка проекту нормативно-правового акта.

Висновок експертизи проекту нормативно-правового акта розглядаються суб'єктом нормотворення під час його обговорення, прийняття чи визначення подальшої роботи.

Види експертизи проектів нормативно-правових актів визначають за наступними критеріями (табл. 5.1):

Таблиця 5.1

ВИДИ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ	
1. Залежно від кількості фахівців, які беруть участь у проведенні експертизи	одноособова або групова
2. Залежно від підстав проведення	первинна, повторна, додаткова та контрольна
3. Залежно від предмета експертизи	правова, гендерно-правова, наукова, фінансово-економічна, екологічна, соціологічна та інші

Правова експертиза нормативно-правових актів. *Правова експертиза* — це система спеціальних заходів, проведених спеціально уповноваженими суб'єктами (експертами з правових питань) на різних етапах нормопроекування з метою об'єктивної оцінки відповідності проекту нормативно-правового акта компетенції правотворчого органу, формі юридичного документа, правилам юридичної техніки, вимогам побудови нормативно-правового акта та науковим принципам правового регулювання. Порядок проведення правової експертизи нормативно-правових актів встановлюється Методичними рекомендаціями щодо проведення правової експертизи (схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 р. № 41).

До предмета правової експертизи проекту нормативно-правового акта належать такі питання:

- 1) Чи відповідає проект загальним принципам побудови правової системи?
- 2) Чи відповідають положення проекту нормам Конституції України, а також законам з відповідної галузі права?
- 3) Чи відповідає зміст проекту ступеню його юридичної сили?

4) Чи відповідає зміст проекту соціально-економічним відносинам, що становлять предмет його регулювання?

5) Чи відповідає проект нормам чинних міжнародних договорів України?

6) Чи враховано під час підготовки проекту історичний та сучасний досвід регулювання цих чи аналогічних питань в Україні і за кордоном? Які положення проекту вже були нормативно закріплені в минулому і довели свою ефективність, а які не дали належних результатів?

7) Чи суперечать положення проекту чинним нормативно-правовим актам більшої, рівної або меншої юридичної сили?

Проведення правової експертизи проекту нормативно-правового акта передбачає концептуальну, системно-юридичну та юридико-технічну його оцінку.

Концептуальна оцінка проекту нормативно-правового акта передбачає визначення сфери суспільних відносин, які він має регулювати, і відповідної галузі права, до якої він належить, а також предмета і методу регулювання конкретного фрагменту цих відносин і засобів впливу на поведінку їх учасників. У процесі концептуальної оцінки необхідно встановити місце проекту нормативно-правового акта в існуючій правовій системі виходячи з положення про те, що нормативно-правовий акт діє не ізольовано, а як складовий елемент узгодженої системи таких актів. Тому проект нормативно-правового акта має перебувати в ній на своєму, тільки йому належному місці, не вступаючи в суперечність з іншими її елементами. Під час оцінки місця проекту нормативно-правового акта у вертикальній структурі правової системи (ступінь юридичної сили щодо інших актів) слід також звернути увагу на таке питання, як встановлення його відповідності ступеню конкретизації предмета регулювання (тобто визначення рівня, на якому має регулюватися відповідний фрагмент суспільних відносин).

Системно-юридична оцінка проекту нормативно-правового акту передбачає з'ясування характеру зв'язків між проектом та чинними нормативно-правовими актами. Результатом системно-юридичної оцінки проекту нормативно-правового акта має бути повна схема його змістовних зв'язків з чинними нормативно-правовими актами, перелік виявлених суперечностей та неузгодженостей, а також конкретні пропозиції щодо змін і доповнень, які необхідно внести до проекту або чинних нормативно-правових актів для усунення недоліків.

Юридико-технічна оцінка проекту нормативно-правового акта передбачає визначення ступеня його відповідності встановленим

правилам побудови та редакційно-лексичного оформлення нормативно-правових актів (правилам нормотворчої техніки).

Особливості наукової правової експертизи проекту нормативно-правового акта. *Завданнями наукової правової експертизи проекту нормативно-правового акта можуть бути:*

1) визначення ступеня відповідності правових положень об'єктивним та суб'єктивним закономірностям, притаманним суспільним відносинам, що становлять предмет регулювання даного нормативно-правового акта;

2) врахування попередньої та поточної практики нормативно-регулювання даної або аналогічної сфери суспільних відносин в Україні та за кордоном;

3) максимальне залучення та використання в експертному дослідженні наявної наукової інформації, статистичних та інших даних, докладне обґрунтування положень, що наводяться;

4) прогнозна оцінка можливих наслідків реалізації майбутнього акта, ступеня та характеру його можливого впливу на соціально-економічні відносини, що становлять предмет правового регулювання;

5) проведення в разі необхідності спеціальних досліджень з найбільш складних питань або з питань, щодо яких відсутня відповідна науково підтверджена інформація.

До предмета наукової правової експертизи можуть бути додатково включені такі питання: 1) Чи можлива реалізація проекту в конкретних соціально-економічних умовах, що склалися у суспільстві? 2) Які соціально-економічні процеси та явища можуть сприяти реалізації проекту, а які можуть створити несприятливі умови для його реалізації або навіть виключити можливість його реалізації? 3) Яким може бути ставлення до проекту населення в цілому, представників професійних груп, посадових осіб, яких він безпосередньо стосується? 4) Якими можуть бути наслідки реалізації проекту?

Експертиза нормативно-правових актів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV всі законопроекти, а також підзаконні нормативні акти, на які поширюється вимога державної реєстрації, підлягають юридичній експертизі на відповідність вимогам Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року та практиці Європейського Суду з прав

людини. Нездійснення цієї перевірки або наявність висновку про невідповідність підзаконного акта вимогам Конвенції є підставою для відмови в державній реєстрації відповідного підзаконного акта.

У проведенні експертизи задіяні: а) суб'єкти нормотворення; б) структурні підрозділи центрального апарату Міністерства юстиції та територіальні органи Міністерства юстиції. З огляду на складність та комплексний характер питань, пов'язаних із Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини, а також беручи до уваги, що практика Європейського Суду перебуває у постійному розвитку, керівникам органів, задіяних у здійсненні експертизи, рекомендується визначати конкретних осіб, які відповідатимуть за цей напрямок роботи на постійній основі, проходилимуть спеціалізоване навчання, отримуватимуть необхідну інформацію та методичні рекомендації.

Експертиза нормативно-правових актів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проводиться у два етапи:

а) перший етап — перевірка, чи предмет регулювання нормативного акта (його проекту) стосується прав і свобод, гарантованих Конвенцією (перевірка на належність);

б) другий етап — перевірка нормативного акта (його проекту), предмет регулювання якого стосується прав і свобод, гарантованих Конвенцією, на відповідність положенням Конвенції та практиці Європейського Суду (перевірка на відповідність).

Гендерно-правова експертиза нормативно-правових актів. Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 р. № 2866-IV чинне законодавство, проекти нормативно-правових актів підлягають *гендерно-правовій експертизі*. Гендерно-правова експертиза — це аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Гендерно-правову експертизу чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів у всіх сферах законодавства, що стосуються прав і свобод людини, проводить Міністерство юстиції. Гендерно-правова експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться як складова частина правової експертизи. Висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до розгляду.

Метою гендерно-правової експертизи є запобігання можливому прийняттю органами законодавчої та виконавчої влади, Президентом України нормативно-правових актів, які б містили заборонені дискримінаційні норми за ознакою статі, тобто сприяння утвердженню та захисту прав і свобод людини.

У разі необхідності можуть також проводитися спеціальні експертизи — наукове дослідження проекту закону стосовно окремих сфер законодавчого регулювання, зокрема екологічна експертиза (порядок проведення визначено Законом України «Про екологічну експертизу» від 9.02.1995 р. № 45/95-ВР), науково-технічна експертиза (порядок проведення визначено Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР) тощо. Щодо проектів нормативно-правових актів, які передбачають або зумовлюють додаткові прибутки і видатки державного або місцевих бюджетів, проводиться фінансово-економічна експертиза.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дідич Т. О. Правова експертиза проектів нормативно-правових актів як необхідна складова нормопроєкування: ознаки, методи, функції та завдання // Часопис Київського університету права. — 2003. — № 3. — С. 14-17.

2. Кашианина Т. В. Юридическая техника: Учебник. — М.: Эксмо, 2007. — С. 249-268.

3. Нормография: теория и методология нормотворчества: Учебно-методическое пособие / Под ред. Ю. Г. Арзамасова. — М.: Академический Проект; Трикста, 2007. — 560 с.

Нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9.02.1995 р. № 45/95-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 8. — Ст. 54.

2. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1995 р. № 9. — Ст. 56.

3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № N 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Ст. 260.

4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 р. № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — Ст. 561.

5. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи (схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 р. № 41).

6. Міністерство юстиції України, Урядовий уповноважений у справах Європейського Суду з прав людини «Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проектів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 15.08.2006 р.

7. Наказ Міністерства юстиції України «Про здійснення експертизи проектів законів та проектів інших нормативно-правових актів на їх відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 15.08.2006 р. № 67/5 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 18/5 від 22.01.2007 р.).

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи» від 12.04.2006 р. № 504 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 950 від 18.07.2007 р.).

ТЕМА 6.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Зближення законодавства України з правом Європейського Союзу є ключовою умовою реалізації пріоритету зовнішньої політики України — інтеграції до європейського економічного, політичного і культурного простору. Діяльність з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є складовою нормотворчої діяльності органів державної влади на основі єдиної системи планування, координації та контролю. Відповідно, вивчення даної теми має на меті ознайомлення студентів з особливостями процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Поняття адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу — це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* (коротко *acquis*).

Термін «*acquis communautaire*» перекладається з французької як «те, що досягнуто в рамках Співтовариства». Словосполученням *acquis communautaire* позначено сукупність досягнень європейської інтеграції, яка не може бути предметом переговорів при вступі до Співтовариства нових держав-членів. Або держави, які бажають стати членами ЄС, приймають *acquis*, або вони не вступають до Співтовариства. В юридичному розумінні *acquis communautaire* ототожнюється з правовою системою Європейського Союзу. В державах-членах Європейського Союзу термін *acquis communautaire* використовується на сьогодні без перекладу.

Acquis communautaire не обмежується лише сукупністю установчих договорів та нормативно-правових актів, прийнятих компетентними органами Європейського Союзу у межах їх повноважень, а включає в себе й прецедентне право Суду Європейського Союзу, а також «правову культуру та ідеологію, що сформувалися в ході динамічного розвитку інтеграційних процесів у Європі».

Джерелами acquis communautaire є:

1) *первинне законодавство*: Договір про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року (з 1993 року — Договір про заснування Європейського співтовариства), Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957

року, Договір про Європейський Союз 1992 року, Договір про злиття 1965 року, акти про приєднання нових держав-членів;

2) *вторинне законодавство*: директива, регламент, рішення та інші акти нормативного характеру, які приймаються інститутами Європейського Союзу; міжнародні договори, однією зі сторін яких є Європейське співтовариство (Європейський Союз), рішення Європейського суду.

Організаційно-правові засади адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Законодавчі засади адаптації визначено *Угодою про партнерство та співробітництво* від 16.06.1994 р., яка започаткувала партнерство між Європейським співтовариством та його державами-членами з одного боку та Україною з іншого боку та *Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»* від 18.03.2004 р. № 1629.

Взаємодію та координацію органів державної влади та недержавних інституцій під час виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу забезпечує *Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу* (далі — Координаційна рада), що створена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15.10.2004 р. № 1365 (з наступними змінами).

Основними завданнями Координаційної ради є:

1) розроблення пропозицій щодо розвитку співробітництва з Європейським Союзом у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

2) формування єдиних підходів до провадження діяльності з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

3) визначення переліку органів виконавчої влади, відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

4) підготовка щорічного плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

5) розгляд стану реалізації плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

6) підготовка та подання Верховній Раді України щорічної доповіді про стан виконання Програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Координаційну раду очолює Прем'єр-міністр України. Засідання Координаційної ради скликаються не рідше ніж один раз на півріччя. Рішення Координаційної ради, прийняті у межах її компетенції, обов'язкові для розгляду центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Реалізацію державної політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу покладено на *Державний департамент з питань адаптації законодавства* (далі — Департамент), який є урядовим органом державного управління у складі Міністерства юстиції України (Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства» від 24.12.2004 р. № 1742).

Основними завданнями Департаменту є:

1) організація науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення виконання Програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

2) підготовка рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire* та на їх підставі розроблення проектів нормативно-правових актів і підготовка пропозицій щодо укладення відповідних міжнародних договорів;

3) проведення експертизи щодо відповідності проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу, *acquis communautaire*;

4) узагальнення інформації про стан адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

5) організація моніторингу імплементації актів законодавства України, проекти яких розроблені відповідно до *acquis communautaire*.

Пріоритетні сфери адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. пріоритетними сферами адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є:

- 1) митне право;
- 2) законодавство про компанії;
- 3) банківське право;
- 4) бухгалтерський облік компаній;
- 5) податки, включаючи непрямі;

- 6) інтелектуальна власність;
- 7) охорона праці;
- 8) фінансові послуги;
- 9) правила конкуренції;
- 10) державні закупівлі;
- 11) охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин;
- 12) довкілля;
- 13) захист прав споживачів;
- 14) технічні правила і стандарти;
- 15) енергетика, включаючи ядерну;
- 16) транспорт.

У пріоритетних сферах адаптація законодавства України здійснюється у такій послідовності:

- 1) визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері;
- 2) переклад визначених актів українською мовою;
- 3) здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в Європейському Союзі;
- 4) розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire*;
- 5) проведення економічного, соціального та політичного аналізу наслідків реалізації рекомендацій;
- 6) визначення переліку законопроектних робіт;
- 7) підготовка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт та їх прийняття;
- 8) моніторинг імплементації актів законодавства України.

Порядок адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Адаптація законодавства України є планованим процесом, що включає кілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до *acquis* Європейського Союзу.

На першому етапі передбачено:

- 1) забезпечити розробку глосарію термінів *acquis communautaire* для адекватності їхнього розуміння та уніфікованого застосування у процесі адаптації;
- 2) провести порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis* Європейського Союзу;
- 3) здійснити переклад українською мовою актів *acquis communautaire*;

4) створити ефективний загальнодержавний механізм адаптації законодавства, в тому числі щодо перевірки проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis* Європейського Союзу;

5) створити загальнодержавну інформаційну мережу з питань європейського права.

Завдання наступних етапів виконання Програми залежать від результатів, досягнутих на першому етапі, економічної, політичної та соціальної ситуації, яка складеться в Україні, а також розвитку взаємовідносин України і Європейського Союзу.

Конкретні заходи з адаптації законодавства, прогнозовані строки їх виконання визначаються щорічним планом з виконання Програми адаптації законодавства України до *acquis communautaire*, який розробляє і затверджує Кабінет Міністрів України. План заходів щодо виконання у 2008 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу було затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.06.2008 р. № 821-р. Цей план передбачає розроблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів.

Елементом адаптації законодавства має стати перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis communautaire* з метою недопущення прийняття актів, які суперечать *acquis* Європейського Союзу. Відповідно, Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629 передбачено особливості розгляду законопроектів, що належать за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу.

Кожен законопроект, внесений до Верховної Ради України, протягом семи днів надсилається до Комітету Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції для визначення належності законопроекту за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу.

Законопроекти, які згідно з висновком Комітету Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції належать за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу, протягом трьох днів передаються до уповноваженого центрального органу виконавчої влади для підготовки експертного висновку щодо відповідності цих законопроектів *acquis communautaire*. Уповноважений центральний орган виконавчої влади у двадцятиденний термін готує експертний висновок щодо відповідності законопроектів

acquis communautaire і передає його до Комітету Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції для підготовки пропозицій щодо доцільності прийняття законопроекту Верховною Радою України і термінів набрання ним чинності.

Законодавчі акти, які суперечать *acquis communautaire*, можуть прийматися лише за наявності достатнього обґрунтування необхідності прийняття такого акта і на чітко визначений у самому акті строк.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Друзенко Г. Що приховано за словами? Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу чи прийняття *acquis communautaire*? // Юридична газета. — 21.04.2004 р. — № 8(20).

2. Петров Р. А. Поняття «*acquis communautaire*» у праві Європейського Союзу // Право України. 2003 р. — № 9.

3. Сайт Державного департаменту з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.sdla.gov.ua>.

Нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15.10.2004 р. № 1365 (з наступними змінами) // Офіційний вісник України. — 2004. — № 42. — С. 35. — Ст. 2763.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства» № 1742 від 24.12.2004 р. (з наступними змінами) // Офіційний вісник України. — 2004. — № 52. — Том 1. — С. 297. — Ст. 3447.

4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. Угоду ратифіковано Законом № 237/94-ВР від 10.11.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 46. — Ст. 415.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ТЕМА 7.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС

Вивчення даної теми має на меті ознайомлення студентів з особливостями законодавчого процесу в Україні, його основними стадіями та видами.

«Широке» та «вузьке» розуміння поняття «законодавчий процес». Нормотворча діяльність, результатом якої є законодавчі акти, виступає як *законодавча діяльність (заколотворчість)*. Порядок (процедура) законодавчої діяльності, тобто спосіб організації, внутрішнього зв'язку елементів змісту законодавчої діяльності є *законодавчим процесом*. Поняття «законодавчий процес» розглядається вченими у «широкому» та «вузькому» розумінні. «Широке» розуміння включає в себе крім підготовки, обговорення, прийняття та опублікування законів і введення їх у дію, і всю попередню діяльність по підготовці проекту закону. При «вузькому» розумінні законодавчого процесу під останнім розуміють порядок офіційного проходження законопроекту в законодавчому органі, який включає такі стадії: 1) внесення законопроекту на розгляд парламенту у порядку реалізації права законодавчої ініціативи; 2) попередній розгляд законопроекту у парламентських комітетах; 3) розгляд та прийняття законопроекту на пленарних засіданнях парламенту; 4) підписання та оприлюднення (промульгація) закону. В останньому випадку виявлення необхідності прийняття закону і підготовка законопроекту не вважають стадіями законодавчого процесу. Однак, оскільки саме на етапі підготовки проекту закону формуються юридичні норми, що стають загальнообов'язковими правилами поведінки, то розглянемо цей вид діяльності в одному ряду з тими, що складають власне законодавчий процес.

Підготовка законопроекту. Структура законодавчого акта. Основними етапами підготовки законопроекту є:

1) *прийняття рішення про підготовку законопроекту, включення відповідної пропозиції в план законопроектних робіт.*

Ідея про прийняття того або іншого закону виникає по-різному під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів.

При прийнятті рішення про підготовку законопроекту слід впевнитись у дійсній потребі правового регулювання тих чи інших суспільних відносин саме на законодавчому рівні та здійснити всебічну оцінку доцільності розробки та прийняття закону.

На цьому етапі відповідно до планів законопроектних робіт дається доручення розробити проект закону уряду або комітетам Верховної Ради України, визначаються конкретні виконавці проекту, створюються для цих цілей комісії, робочі групи в складі народних депутатів, представників зацікавлених громадських організацій, учених-юристів та інших. Проведення початкової розробки проекту закону може бути покладене на спеціалістів за конкурсом, за дорученням або за договором;

2) *збір необхідної інформації*. На цьому етапі формується певний обсяг інформації щодо фактичного стану сфери суспільних відносин, що підлягає правовому регулюванню, тенденції і перспективи їх розвитку; стану законодавства в даній сфері; зарубіжного досвіду правового регулювання даної сфери; прогнозу можливої дії або бездіяльності закону; сприйняття його в суспільстві (громадська думка), відповідності досягненням науки та ін. Зібрана інформація повинна бути об'єктивною, достовірною, своєчасною і повною (але не надлишковою), доступною і зручною для користування. Розробка законопроекту проводиться на основі зібраної інформації;

3) *розробка законопроекту*. При розробці законопроекту необхідно враховувати:

а) принцип верховенства права, положення Конституції України, законів України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

б) принципів відповідної галузі права;

в) рекомендації юридичної науки про найбільш ефективний варіант правового регулювання відповідного виду суспільних відносин;

г) способи правового регулювання, що можуть забезпечити ефективні дії проектованої норми;

д) мету закону, який готується, або мету закону, зміни до якого готуються.

Концепція законопроекту (від лат. *conceptio* — сукупність, системи) — документ, який містить опис проблеми, що підлягає новому правовому регулюванню, аналіз чинного правового регулювання у цій сфері та спосіб встановлення чи зміни правового регулювання, що пропонується суб'єктом законотворчого процесу.

Концепція законопроекту повинна бути науково обґрунтованою та має містити:

а) формулювання суспільно-значимих факторів, що зумовлюють необхідність правового регулювання;

б) предмет правового регулювання;

в) мету закону — формулювання конкретних змін у суспільних відносинах, на досягнення яких спрямований закон;

г) докази обраного підходу вирішення питання, обґрунтування необхідності створення закону в певній формі (новий закон, закон про внесення змін, кодекс);

д) визначення місця майбутнього закону в системі законодавства, його співвідношення з іншими нормативними актами;

е) визначення основних наукових понять, юридичних категорій даного законопроекту;

є) орієнтовні зміст та структуру проекту закону;

ж) механізм реалізації;

з) можливі наслідки його прийняття;

і) його вартість;

4) *складання тексту проекту закону*. На основі концепції формується текст законопроекту. Проект закону повинен мати відповідну структуру. Основними структурними одиницями законодавчого акта є:

а) *заголовок закону* — містить вказівку на форму законодавчого акта («Конституція України», «Закон України», «Кодекс», «Основи законодавства») та назву закону, що в короткій лаконічній формі вказує на місце закону в системі законодавства, на предмет правового регулювання, сферу дії і т.ін.;

б) *преамбула* (якщо цього вимагає зміст закону) — частина закону, що стисло визначає його мету, цілі, задачі, мотиви. Положення, що мають нормативний характер, до преамбули не включаються;

в) поділ тексту закону на структурні частини, органічно пов'язані між собою (статті, глави, розділи, частини). Основною структурною одиницею законодавчого акта є *стаття*, яка може містити одне або більше завершених нормативних положень. Статті, як правило, мають коротку назву, що відображає їх зміст та нумеруються арабськими цифрами. Стаття може складатися з двох або більше частин, частини статей можуть підрозділятися на пункти, а пункти — на підпункти. Пункти та підпункти можуть не складати завершеного речення і тлумачаться в контексті відповідної статті, частини статті.

Залежно від кількості статей та можливості групування їх у категорії, що становлять собою єдину концептуальну цілісність,

законодавчий акт поділяється на *розділи* та *глави*. Для українського законодавства характерною є рубрикація — розділ — глава — стаття. Більш високий ступінь поділу використовується лише тоді, коли більш низький ступінь вже використаний. Розділи і глави закону мають стислу, інформативну назву та порядкову нумерацію;

г) перехідні та прикінцеві положення (у разі необхідності).

Перехідні положення законодавчого акта мають тимчасовий характер і містять приписи щодо врегулювання порядку адаптації існуючих суспільних відносин до вимог, встановлених новим законодавчим актом. Прийняття нового закону змінює існуючий правопорядок і в результаті виникає необхідність перейти до нового правового режиму. Досить часто неможливий одномоментний перехід від одного правового режиму до іншого, на це потрібен певний час. Необхідно, враховуючи правовідносини, що склалися, створити додаткові умови для реалізації положень прийнятого закону. З цією метою законодавець і включає до перехідних положень закону приписи, які врегульовують перехід від правовідносин, що склалися, до нових. Перехідні положення поєднують усі правила, що визначають застосування законодавчого акта у часі або по відношенню до закону, який він має змінити собою (старого закону), або ж по відношенню до існуючої ситуації, яка ще не має подібного регламентування. Перехідні положення мають проміжний, тимчасовий характер та розраховані на певний період. Перехідні положення не можуть містити положень постійної дії.

До *прикінцевих положень*, як правило, включають: 1) положення, пов'язані з набранням чинності законодавчим актом або його окремими частинами; 2) положення, пов'язані з введенням законодавчого акта та, за необхідності, його окремих положень у дію; 3) положення про необхідність прийняття актів, передбачених цим законодавчим актом та терміни їх прийняття; 4) у разі необхідності перелік суб'єктів контролю відповідальних за введення в дію законодавчого акта; 5) положення про визнання актів такими, що втратили чинність, або про внесення змін до законодавчих актів, тощо;

д) *додатки* (у разі необхідності). Використання *додатків* — це прийом нормотворчої техніки, який полягає у винесенні в кінець тексту переліку елементів, включення яких до складу самого тексту ускладнило б його читання та розуміння. Якщо в законі необхідно навести переліки (осіб, органів, робіт тощо), таблиці, графіки, карти, зразки документів, бланків, схем, вони як правило,

містяться у додатку. Посилання на наявність додатків має міститись безпосередньо у тексті законодавчого акта. Додатки нумеруються послідовно арабськими цифрами; за їх назвою йде нагадування про те, якому положенню закону вони відповідають. Додаток має таку ж саму юридичну силу, що й кожна із статей закону. Твердження про те, що в додатках не слід розміщувати нормативні положення, є спірним. Відомі випадки, коли в додатках розміщують самостійні нормативно-правові акти.

Стадії законодавчого процесу. Право вето. Законодавчий процес складається з чотирьох основних стадій:

1) внесення законопроекту на розгляд Верховної Ради України у порядку реалізації права законодавчої ініціатива.

Законодавча ініціатива — це надане конституцією визначеному колу суб'єктів право вносити в законодавчий орган законопроекти відповідно до встановленої процедури. Згідно ст. 93 Конституції України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Реалізація суб'єктом права законодавчої ініціативи передбачає обов'язок законодавчого органа розглянути закон і прийняти або відхилити його.

Відповідно до ст. 89 Регламенту Верховної Ради України право законодавчої ініціативи здійснюється, зокрема, шляхом внесення до Верховної Ради:

1) *законопроектів* (проектів законів);

2) *пропозицій до законопроектів* — внесення змін до тексту законопроекту (статей, їх частин, пунктів, речень), зміни порядку розміщення, об'єднання розділів, глав, статей, їх частин і пунктів, а також виділення тих чи інших положень в окремі розділи, глави, статті;

3) *поправок до законопроектів* — внесення виправлень, уточнень, усунення помилок, суперечностей у тексті законопроекту.

Вимоги щодо оформлення законопроектів та щодо супровідних документів до них викладені в ст.ст. 90, 91 Регламенту Верховної Ради України. Зокрема, до законопроекту додається пояснювальна записка, що має містити:

1) обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень та місця в системі законодавства;

2) обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування закону після його прийняття;

У разі внесення законопроекту, реалізація якого впливає на видаткову та/або доходну частину державного чи місцевих бюджетів, до нього додаються фінансово-економічне обґрунтування (розрахунок розміру витрат) та пропозиція щодо покриття цих витрат;

2) попередній розгляд законопроекту у комітетах Верховної Ради.

Попередній розгляд законопроекту здійснюється в комітетах Верховної Ради України, зокрема в комітеті, до предмета відання якого належать питання бюджету, та в комітеті, який визначається головним з підготовки і попереднього розгляду законопроекту. Діяльність комітетів Верховної Ради України регулюється Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 4.04.1995 р. № 116/95-ВР (у редакції Закону № 3277-IV від 22.12.2005 р.).

Верховна Рада України також може прийняти рішення про утворення тимчасової спеціальної комісії для підготовки і попереднього розгляду, доопрацювання законопроекту.

За результатами попереднього розгляду головний комітет чи тимчасова спеціальна комісія ухвалюють висновок про включення законопроекту до порядку денного сесії Верховної Ради України або повертають законопроект суб'єкту права законодавчої ініціативи (див. ст.ст. 93-96 Регламенту Верховної Ради України);

3) розгляд та прийняття законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради України.

Обговорення проекту законодавчого акта на пленарних засіданнях парламенту називається *читанням законопроекту*. Розгляд і прийняття законопроектів на пленарних засіданнях Верховної Ради України здійснюється, як правило, за процедурою трьох читань. *Перше читання* — це обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроекту та прийняття його за основу. *Друге читання* — це постатейне обговорення і прийняття законопроекту у другому читанні. *Третє читання* — це прийняття законопроекту, який потребує доопрацювання та узгодження, в цілому. Порядок розгляду законопроектів у першому, другому та третьому читаннях встановлений відповідно главами 19, 20 та 21 Регламенту Верховної Ради України.

Приймаються законодавчі акти виключно на пленарних засіданнях Верховної Ради України шляхом голосування більшістю від її конституційного складу (226 голосів), крім випадків, передбачених Конституцією України. Закон, після його прийняття парламентом, підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє на підпис Президентові України;

4) процедура підписання (промульгація) та оприлюднення закону.

Підписання та оприлюднення прийнятого закону є конституційним повноваженням Президента України.

Стадія підписання прийнятого закону главою держави передбачена більшістю діючих конституцій сучасних держав. Як правило, у зарубіжних країнах вона називається промульгацією закону. *Промульгація закону* — це не лише підписання його главою держави, а й видання спеціального акта, який містить, зокрема, розпорядження про офіційне опублікування закону. Промульгація закону здійснюється, як правило, актом глави держави — указом, наказом та іншими подібними документами, текст якого в офіційних виданнях передує тексту закону.

В Україні — це підписання закону Президентом та підготовка постанови Верховної Ради про порядок введення в дію даного закону. Текст постанови Верховної Ради в офіційних виданнях передує тексту закону. Однак, слід зазначити, що на практиці Верховна Рада України не приймає постанови про ведення в дію законів та кодексів; відповідні положення викладаються, як правило, в перехідних та прикінцевих положеннях самих актів.

Підписання закону — це санкціонування вищою посадовою особою держави прийнятого законодавчим (представницьким) органом законодавчого акта. Підписання законодавчого акта є одним з найважливіших прав вищої посадової особи держави, що дозволяє їй брати активну участь у законодавчому процесі. Водночас — це і найважливіший обов'язок вищої посадової особи держави.

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом (ст. 94 Конституції України).

Глава держави має право не підписувати закон — *право вето* («вето» від лат. *veto* — забороняю). Поняття «вето Президента» трактується в юридичній літературі як його право відхилити закон, прийнятий парламентом, але такий, що не набрав чинності. Президентське вето в теоретичному плані розглядається також як один з елементів системи стримувань і противаг, необхідної для реалізації принципу поділу влади.

Відповідно до ст. 132 Регламенту Верховної Ради у разі, якщо Президент застосував право вето щодо прийнятого Верховною Радою закону і у визначений Конституцією України строк повернув закон до Верховної Ради зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями, наслідком цього є скасування результатів голосування за закон у цілому і відкриття процедури його повторного розгляду у Верховній Раді.

Поняття *оприлюднення закону* в юридичній літературі трактується неоднозначно. Найчастіше під ним розуміють доведення закону до загального відома, що може бути здійснено кількома способами. Такими способами можуть бути офіційне опублікування, опублікування в інших друкованих виданнях, оголошення по радіо або телебаченню, розсилання державним органам, посадовим особам, підприємствам, установам, організаціям тощо. *Офіційне опублікування* — це основний спосіб оприлюднення законів, що полягає в такому, що має офіційне юридичне значення і нормативно врегульованому оголошенні до загального відома повного і точного тексту прийнятого закону в джерелі офіційного опублікування, тобто в спеціально на те уповноваженому друкованому органі. Інші форми оприлюднення, як правило, мають субсидіарний (додатковий) характер.

Набрання чинності законодавчим актом Конституція України пов'язує з фактом його офіційного оприлюднення. Відповідно до ст. 94 Конституції закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Разом з тим, законодавча практика в Україні йде шляхом визначення в самому законі умов набрання ним чинності.

Порядок оприлюднення законодавчих актів встановлено Указом Президента «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97. Відповідно до цього Указу закони України підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях: «Офіційний вісник України», газета «Урядовий кур'єр», газета «Голос України», «Відомості Верхов-

ної Ради України». Акти Верховної Ради України також можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо. Якщо закон України, інший акт Верховної Ради України опубліковано в будь-якій із названих газет, до його опублікування в «Офіційному віснику України», «Відомостях Верховної Ради України», він набирає чинності після опублікування в тій із вказаних газет, де його опубліковано раніше. Нормативно-правові акти, опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування.

Види законодавчого процесу. Оскільки, законодавчий процес підпорядковується, по суті, виробленню певного законодавчого акта, то, очевидно, загальна диференціація законодавчих актів становить *об'єктивну* основу для класифікації видів законодавчого процесу. Справді, про який би конкретний законодавчий процес не йшлося, він обов'язково є процесом вироблення того чи іншого виду законодавчого акта: конституції чи конституційного закону, ординарного (звичайного) закону або субститутного законодавчого акта. Відтак *видами* законодавчого процесу, які спираються на більш-менш об'єктивну основу їх класифікації, є *конституційний процес, ординарний (звичайний) та субститутний законодавчий процес*. Кожний з цих видів законодавчого процесу має свої особливості, що зумовлюються, насамперед, специфікою законодавчих актів, виробленню яких вони підпорядковані.

Конституційний процес пов'язаний з прийняттям конституції та конституційних законів. Конституційні закони мають особливий порядок прийняття, відмінний від звичайного порядку прийняття законодавчих актів, визначений Розділом XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституції України.

Законопроекти про внесення змін до Конституції України вносять до Верховної Ради України у порядку реалізації права законодавчої ініціативи Президент України або не менш як третина чи дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділів I, III і XIII, попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України. Законопроект про внесення змін до розділів I, III і

XIII подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання. Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і на основі якого закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Особлива процедура прийняття конституційних законів, що передбачена Конституцією України, дозволяє забезпечити її стабільність.

Ординарний (звичайний) законодавчий процес пов'язується з прийняттям Верховною Радою України у порядку загальної законодавчої процедури ординарних (звичайних) законів з усіх питань законодавчого регулювання, за винятком тих питань, які регулюються безпосередньо Конституцією України.

Субститутний законодавчий процес пов'язується з прийняттям актів делегованої законотворчості (субститутних законодавчих актів). На сьогодні Конституція України не передбачає можливості передачі законодавчих повноважень ні Уряду України, ні Президенту України.

Прийняття законів всеукраїнським референдумом. Особливою формою законодавчої діяльності є прийняття закону всеукраїнським референдумом. *Референдум* — це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. Порядок проведення референдумів регулюється розділом III «Вибори. Референдум» Конституції України та Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3.07.1991 р. № 1286-XII (з наступними змінами).

Щодо *ініціативи проведення всеукраїнського референдуму*, то останній може бути призначений Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їх повноважень, встановлених Конституцією України, та проголошений за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу. До повноважень Верховної Ради України належить призначення всеукраїнського референдуму з питань

про зміну території України (ст.ст. 73, 85 Конституції України). Президент України призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України (ст. 106 Конституції України).

Предметом всеукраїнського референдуму може бути будь-який конституційний або звичайний закон, крім законів з питань податків, бюджету та амністії. Закони, прийняті всеукраїнським референдумом, не потребують будь-якого затвердження державними органами та мають вищу юридичну силу по відношенню до законодавчих актів Верховної Ради України. Зміна або скасування законів, прийнятих референдумом, проводиться також референдумом. Закони, прийняті референдумом, обнародуються у встановленому законодавством України порядку опублікування правових актів Верховної Ради України і вводяться в дію з моменту їх опублікування, якщо у самому законі не визначено інший строк. Датою прийняття закону вважається день проведення референдуму.

Особливості прийняття окремих видів законодавчих актів.

Прийняття окремих законодавчих актів залежно від їх предмету правового регулювання або від значення та місця в системі законодавства має певні особливості. Зокрема, Конституція України передбачає особливості порядку прийняття для законів, що встановлюють опис державних символів України та порядок їх використання (приймаються двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України), та закону про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим (приймається не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України).

Виключне право на внесення *проекту закону про Державний бюджет України* до Верховної Ради має Кабінет Міністрів України (ст. 96 Конституції України). Такий закон також відрізняється особливою формою, тимчасовим характером (Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин — на інший період) та особливою процедурою прийняття. Порядок розгляду та прийняття Державного бюджету встановлений главою 7 Бюджетного кодексу України.

Право вносити до Верховної Ради *проект закону про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів* України має Президент України або Кабінет Міністрів України. Закони про ратифікацію міжнародних договорів мають чітко визначений предмет законодавчого регулювання, визначений ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р., яка встанов-

лює перелік міжнародних договорів України, що підлягають ратифікації. Ці ж міжнародні договори є предметом закону про припинення чи зупинення дії міжнародного договору. Припинення дії міжнародного договору — це втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених даним міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору)). Зупинення дії міжнародного договору — це перерва дії міжнародного договору протягом певного проміжку часу.

Структура законів про ратифікацію міжнародних договорів має певні особливості. Назва закону про ратифікацію міжнародного договору обов'язково містить повне найменування міжнародного договору та вказує на функціональне призначення такого закону — ратифікація, денонсація (вихід з договору) чи зупинення договору. Текст закону про ратифікацію міжнародних договорів, містить: 1) положення про ратифікацію відповідного міжнародного договору; 2) в разі необхідності, застереження до положень міжнародного договору відповідно до норм міжнародного права (ст. 10 Закону «Про міжнародні договори України»); 3) текст міжнародного договору, який є невід'ємною частиною закону про ратифікацію міжнародних договорів України.

Порядок укладення, припинення та зупинення дії міжнародних договорів визначено Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV.

Закони про внесення змін до законодавчих актів спрямовані на зміну правового регулювання певних суспільних відносин, їх тексти містять перелік змін, які необхідно внести до відповідних законодавчих актів. В законі про внесення змін зазначається:

- 1) назва, дата та номер закону, до якого вносяться зміни;
- 2) номер і назва статті закону, до якої вносяться зміни, а при необхідності також номер її частини, пункту, підпункту, номер і назва глави, розділу, що змінюються;
- 3) характер зміни (доповнення, виключення, заміна, виклад у новій редакції);
- 4) текст зміни з викладом тексту статті, її частини, пункту, підпункту, глави, розділу у новій редакції.

Особливістю мови закону про внесення змін є те, що в його тексті міститься звернення до структурних елементів законодавчого акта, що змінюється. Структурними елементами законодавчого акта є:

- 1) елементи змістової структури тексту законодавчого акта — преамбула, частина, розділ, підрозділ, глава, параграф, стаття, пункт статті, частина статті (пункту), підпункт, абзац;

2) елементи лінгвістичної структури тексту законодавчого акта — речення, слово, словосполучення, розділові знаки;

3) реквізити законодавчого акта — елементи акта, що призначені для відображення юридичних властивостей і (або) ідентифікації (позначення) законодавчого акта і не містить регулятивних положень (позначення виду законодавчого акта, заголовок (найменування) законодавчого акта, дата прийняття, реєстраційний номер).

Слід звернути увагу на те, що у практиці роботи Верховної Ради України у випадку, коли необхідно внести у чинний закон значну кількість змін, *закон викладається в новій редакції*. У цьому випадку приймається закон про внесення змін до відповідного закону в якому зазначається: «Внести зміни до Закону України (назва закону), виклавши його в такій редакції: (текст закону в новій редакції)». Закон, прийнятий в новій редакції, як правило, зберігає реквізити (назву, номер, дату) старого закону.

Якщо змінюються принципи, концептуальні засади правового регулювання відповідних суспільних відносин, то приймається *новий закон на заміну раніше діючого*. У цьому випадку Верховна Рада України приймає новий закон і в його перехідних положеннях зазначає, що попередній закон, який регулював ті самі суспільні відносини, втрачає чинність. Такий закон може повторювати назву того закону, на заміну якого приймається, або мати іншу назву, яка більш точно відображає предмет правового регулювання, а також має новий номер та дату прийняття. Прикладом є Закон України «Про вибори народних депутатів України», коли було змінено основні засади виборів народних депутатів України, а саме, мажоритарно-пропорційну виборчу систему було замінено на пропорційну.

Вироблення *кодифікаційного акта* — це вторинне регулювання визначеної сфери суспільних відносин (повне або часткове) на основі упорядкування, систематизації фактичного законодавства. У кодифікаційному акті системно викладаються всі правові положення, які містяться в нормативно-правових актах, що підлягають кодифікації. Із прийняттям кодифікаційного акта, всі нормативно-правові акти, що підлягали кодифікації, втрачають чинність.

Підготовка тексту кодифікаційного акту здійснюється поетапно:

1) *підбір нормативно-правового матеріалу, який відповідає ознаці кодифікації* — єдиному предмету правового регулювання,

загальній для актів, що підлягають кодифікації, сфері суспільного життя;

2) *розчищення підбраного нормативно-правового матеріалу* — виключаються положення, які офіційно втратили чинність; положення про визнання такими, що втратили чинність інших актів; положення, які мали тимчасовий характер; положення, які офіційно не визнані такими, що втратили чинність, однак фактично не діють. Виключаються також преамбули, прикінцеві та перехідні положення нормативно-правових актів, якщо вони не містять істотних положень, що мають значення в сучасних умовах, та положення ненормативного характеру;

3) *обробка нормативно-правового матеріалу* — нормативно-правовий матеріал, що кодифікується, приводиться до єдиної системи шляхом надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин, узгодження правових положень між собою, усунення їх неузгодженості і протиріччя, усунення колізії юридичних норм та заповнення прогалин у правовому регулюванні.

4) *складання тексту кодексу* — нормативно-правовий матеріал розміщується (компонується) відповідно до структури кодифікованого акта. Особливістю структури кодифікаційних актів є наявність *загальної* та *особливої частини*. При такому поділі використовується прийом нормотворчої техніки, який має назву «винесення за дужки». Загальна частина є системою загальних положень, винесених за дужки по відношенню до положень особливої частини. Загальна частина кодексу містить засади, принципи, завдання правового регулювання суспільних відносин, визначення понять, загальні нормативні положення, які становлять правову основу застосування норм особливої частини. Особлива частина кодексу містить конкретні правила поведінки суб'єктів суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання кодексу.

Прийняття кодифікаційного акта має деякі особливості законодавчої процедури на відміну від звичайного законодавчого акта. Зокрема, не допускається остаточне прийняття проектів кодексів відразу після першого чи другого читання (п. 4 ст. 102 Регламенту) та не допускається прийняття Верховною Радою процедурного рішення про обговорення проекту кодексу за скороченою процедурою або рішення про одноразове відхилення (*ad hoc*) від процедури, визначеної Регламентом (ст. 109, 113, 116 Регламенту Верховної Ради України).

Правове регулювання законодавчої діяльності. Законодавчий процес регулюється Конституцією України та розділом IV «Законодавча процедура» Регламенту Верховної Ради України від 19.09.2008 р. № 547-VI.

Також порядок вироблення окремих видів законодавчих актів, зокрема законів про ратифікацію та денонсацію міжнародних договорів, законів про Державний бюджет України на рік, встановлено відповідно Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р., Бюджетним кодексом України від 21.04.2001 р. (з наступними змінами) тощо.

Особливості роботи з проектами законів регулюється також Положенням про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України (затверджено Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 22.05.2006 р. № 428), Положенням про порядок роботи з документами у Верховній Раді України (затверджено Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 25.05.2006 р. № 448), Положенням про порядок роботи з законопроектами та іншими документами, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України (затверджено Указом Президента України від 30.03.1995 р. № 270/95).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Законодательная техника: Научно-практическое пособие / Под ред. Ю.А. Тихомирова. — М.: Городец, 2000 — 272 с.
2. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; За заг. ред. О. І. Ющика. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 208 с.
3. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (методичні рекомендації) / Програма сприяння парламенту України; Апарат Верховної Ради України. — Вид. 3-тє, вип. і доп. — К, 2007.
4. *Рогач О. Я., Бисага Ю. М.* Кодифікаційні акти в системі законодавства України. — Ужгород: Ліра, 2005. — 124 с.
5. *Скакун О. Ф.* Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
6. *Чухвичев Д. В.* Законодательная техника. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. — 239 с.
7. *Ющик О. І.* Теоретичні основи законодавчого процесу: Монографія. — К.: Парламентське вид-во, 2004. — 519 с.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст.141; Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.

2. Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97 (з наступними змінами).

3. Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України» від 22.05.2006 р. № 428.

4. Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про Положення про порядок роботи з документами у Верховній Раді України» від 25.05.2006 р. № 448 (із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням Голови Верховної Ради № 938 від 21.06.2007 р.).

5. Указ Президента України «Про затвердження Положення про порядок роботи з законопроектами та іншими документами, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України» від 30.04.1995 р. № 270/95 (з наступними змінами).

6. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 4.04.1995 р. № 116/95-ВР (В редакції Закону № 3277-IV від 22.12.2005 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 17. — Ст. 146.

7. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3.07.1991 р. № 1286-XII (з наступними змінами).

8. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. № 2542-III (з наступними змінами).

9. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

10. Регламент Верховної Ради України від 19.09.2008 р. № 547-VI // Голос України. — 26.09.2008 р. — № 183.

ПІДЗАКОННА НОРМОТВОРЧІСТЬ

Вивчення даної теми має на меті ознайомлення студентів з особливостями підзаконної нормотворчої діяльності в Україні, зокрема з підзаконною нормотворчістю Верховної Ради України та Президента України, відомчою нормотворчістю.

Підзаконна нормотворчість Верховної Ради України. *Постанови Верховної Ради України, що мають нормативний характер, приймаються в основному з організаційних питань. Порядок прийняття Постанов Верховної Ради України встановлено главою 24 Регламенту Верховної Ради України.*

Постанови Верховної Ради приймаються більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу з дотриманням процедури, передбаченої для розгляду законопроектів у першому читанні. Постанови, прийняті Верховною Радою, підписує та оприлюднює Голова Верховної Ради України. Нормативні постанови Верховної Ради України набувають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Відповідно до Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97 (з наступними змінами) акти Верховної Ради України підлягають оприлюдненню в офіційних друкованих виданнях, до яких відносяться газета «Голос України», «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України», газета «Урядовий кур'єр».

Підзаконна нормотворчість Президента України. Підзаконними нормативно-правовими актами Президента України є *укази та розпорядження*, що мають загальний характер і містять у собі правила поведінки (норми права).

Порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України регулюється відповідним положенням, затвердженим Указом Президента України від 15.11.2006 р. № 970/2006 (з наступними змінами). Проекти актів Президента України вносять: Кабінет Міністрів України; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; Глава Секретаріату Президента України, його перші заступники та заступники; Секретар Ради національної безпеки і

оборони України; радники Президента України; консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, утворені Президентом України. Внесені проекти актів Президента України опрацьовуються в Секретаріаті Президента України протягом 30 календарних днів. Проекти актів подаються на підпис Президентові України Головою Секретаріату Президента України. У разі якщо Президент України відхилив проект акта, такий проект повертається у триденний строк суб'єкту, який його вносив.

Відповідно до ч. 4 ст. 106 Конституції України акти Президента з окремих питань його компетенції (передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 вказаної статті Конституції України) скріплюються підписами Прем'єр-міністра і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Правові акти глави держави, які підлягають відповідно до Конституції підписанню главою уряду чи міністром, називаються *контрасигнованими актами*. Скріплення підписом правового акта називається *контрасигнацією* (контрасигнатурою, контрасигнуванням) — від лат. *contra* — проти + *signare* — підписувати. *Контрасигнація* — правовий інститут, сутність якого полягає в тому, що особа (прем'єр-міністр або міністр), яка скріпила своїм ім'ям акт глави держави, бере на себе політичну і юридичну відповідальність за цей акт, а глава держави персональної відповідальності не несе. Наявність інституту контрасигнації свідчить про те, що президент має певну залежність від уряду.

Нормативно-правові акти Президента України набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Відповідно до Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97 (з наступними змінами) акти Президента України не пізніш як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню в офіційних друкованих виданнях, до яких належать інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України», «Офіційний вісник України», газета «Урядовий кур'єр».

Нормотворчість Кабінету Міністрів України.

Акти Кабінету Міністрів нормативного характеру видаються у формі *постанов*. Постанови Кабінету Міністрів України видаються з питань: 1) затвердження положення або іншого нормативно-

правового акта; 2) затвердження, прийняття або приєднання до міжнародних договорів; 3) внесення змін до тексту постанов Кабінету Міністрів України, затверджених ними положень або інших нормативно-правових актів; 4) визнання такими, що втратили чинність, постанов Кабінету Міністрів України, або їх скасування.

Порядок підготовки та прийняття постанов Кабінету Міністрів України встановлено Законом України «Про Кабінет Міністрів України» від 16.05.2008 р. № 279-VI та розділом 6 Регламенту Кабінету Міністрів України (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 950 від 18.07.2007 р.).

Право ініціативи у прийнятті актів Кабінету Міністрів України мають члени Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Ініціювати підготовку та прийняття актів Кабінету Міністрів України може Президент України.

Кабінет Міністрів є колегіальним органом, який здійснює свої повноваження шляхом прийняття рішень на засіданнях. Постанови Кабінету Міністрів України приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України. Якщо проект рішення отримав підтримку рівно половини посадового складу Кабінету Міністрів України і за цей проект проголосував Прем'єр-міністр України, рішення вважається прийнятим. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах. Акти Кабінету Міністрів України, які визначають права і обов'язки громадян, набирають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях.

Відповідно до Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97 (з наступними змінами) акти Кабінету Міністрів України не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню в офіційних друкованих виданнях, до яких належать: «Офіційний вісник України» та газета «Урядовий кур'єр».

Президент України має право зупинити дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності їх Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (ст. 106 Конституції України).

Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України. Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6.09.2005 р. № 870. Проект акта Кабінету Міністрів України повинен відповідати наступним вимогам:

- 1) логічна послідовність викладу;
- 2) взаємозв'язок нормативних положень;
- 3) відсутність суперечностей у тексті проекту акта, узгодженість його положень з актами законодавства;
- 4) оптимальна стислість викладу нормативних положень. Кожне слово повинне нести смислове навантаження;
- 5) доступність для розуміння;
- 6) точність та уніфікованість термінології, дотримання мовних норм;
- 7) зменшення до мінімуму кількості актів з одного питання.

Перед початком підготовки проекту постанови слід з'ясувати, чи належить питання, яке передбачається врегулювати, до компетенції Кабінету Міністрів України. У процесі роботи над проектом постанови проводиться аналіз положень Конституції і законів України, актів Президента України, які стосуються предмета його врегулювання, вивчаються акти Кабінету Міністрів України, що регулюють певні питання у відповідній сфері суспільних відносин, і практика їх застосування, наукова література, матеріали друкованих засобів масової інформації, а також результати соціологічних та інших досліджень.

Проект постанови Кабінету Міністрів України складається з назви, вступної та постановляючої частин і у разі потреби додатків. *Назва постанови* повинна бути лаконічна та відображати основний зміст акта. *У вступній частині* у стислій формі визначається мета прийняття постанови та зазначається акт законодавства, відповідно до якого чи на виконання якого постанова приймається. *Постановляюча частина* постанови повинна містити: нормативні положення; конкретні доручення суб'єктам суспільних відносин у відповідній сфері; умови та порядок дії інших постанов; посилання на додатки (у разі їх наявності); норми, пов'язані з набранням чинності постановою. У разі потреби визначаються орган (органи) виконавчої влади або посадова особа (особи), що здійснюють контроль за виконанням постанови.

Зміст постанови не повинен виходити за межі її предмета правового регулювання. До змісту нормативно-правового акта, який передбачається затвердити постановою, встановлюються наступні вимоги:

1) назва проекту документа повинна бути стисла та відповідати його змісту;

2) визначення термінів у тесті документа обов'язкове. У разі коли термін визначено у законі або акті Президента України, в проекті документа з метою усунення дублювання можливе посилення на відповідний закон або акт Президента України;

3) різні слова не можуть вживатися для визначення одного поняття. Одне і те ж слово не може вживатися для визначення різних понять. Вживання синонімів не допускається;

4) пункт є базовим елементом проекту документа. Великий за обсягом документ поділяється на розділи (підрозділи) лише тоді, коли є можливість згрупувати пункти у цілісний блок питань, що становлять предмет правового регулювання документа;

5) спочатку викладаються норми загального характеру, що встановлюють принципи правового регулювання і містять правила, які повинні враховуватися під час застосування наступних нормативних положень, а далі норми, згруповані з окремих питань, що стосуються того чи іншого аспекту правового регулювання, і додаткові положення, що стосуються всіх або деяких питань предмета регулювання;

6) посилання на попередній чи наступний пункт документа застосовується лише у виняткових випадках. Посилання на норми документа, затвердженого іншим актом, застосовується з метою забезпечення стислості тексту проекту.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим (АРК) та Ради міністрів АРК. Перелік питань з яких АРК здійснює нормативне регулювання визначено ст. 137 Конституції України. У межах своєї компетенції Верховна Рада АРК та Рада міністрів АРК щодо питань, які мають нормативно-правовий характер, приймають *постанови*.

Нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та рішення Ради міністрів АРК не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання. З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради АРК Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради АРК з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Президент України також має право скасовувати акти Ради міністрів АРК.

Постанови Верховної Ради АРК приймаються на її засіданні відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів депутатів від загального складу Верховної Ради АРК (51 голос). Право внесення проектів нормативно-правових актів до Верховної Ради АРК належить депутатам Верховної Ради АРК, які реалізують його індивідуально або колективно, а також Раді міністрів АРК. Нормативно-правові акти Верховної Ради АРК підписуються Головою Верховної Ради АРК Крим протягом 14 днів після їх прийняття і набувають чинності у порядку, встановленому Конституцією АРК і нормативно-правовими актами Верховної Ради АРК (ст. 27 Конституції Автономної Республіки Крим).

Нормотворча діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Відповідно до Указу Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15.12.1999 р. № 1572/99 (із наступними змінами) систему центральних органів виконавчої влади України складають міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Центральні органи виконавчої влади діють на підставі відповідних положень, які затверджує Президент України.

Центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства України видають *накази*. Накази за своїм змістом можуть бути нормативними і ненормативними. Наказами часто затверджуються інші нормативно-правові акти — інструкції, положення, правила тощо.

Підготовка проекту нормативно-правового акта покладається на одне або кілька структурних підрозділів міністерства, з урахуванням їх компетенції. Для підготовки найбільш важливих та складних проектів може створюватися комісія (робоча група). У разі необхідності до розробки проекту залучаються вчені та кваліфіковані спеціалісти-практики. Нормативно-правовий акт підписується керівником установи або його заступником відповідно до їх компетенції. Центральні органи виконавчої влади у разі потреби можуть видавати разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади спільні акти.

Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до Указу Президента України «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офі-

ційний вісник України» від 13.12.1996 р. № 1207/96 інформаційний бюлетень «Офіційний вісник України», який засновується і видається Міністерством юстиції України, є щотижневим офіційним виданням, у якому публікуються державною мовою нормативні акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, що зареєстровані Міністерством юстиції України.

Зокрема, особливим центральним органом державного управління є *Національний банк України*. У ст. 56 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV (з наступними змінами) зазначено, що Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Вони не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набувають чинності відповідно до законодавства України. Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України.

Відповідно до п. 2 ст. 8 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» від 4.12.1990 р. № 509-XII (в редакції Закону № 3813-XII від 24.12.1993 р. зі змінами) *Державна податкова адміністрація України* видає у випадках, передбачених законом, нормативно-правові акти і методичні рекомендації з питань оподаткування, які підлягають обов'язковому опублікуванню.

Нормотворча діяльність місцевих органів виконавчої влади.

Місцеві державні адміністрації (обласні, районні, Київська та Севастопольська міські) здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі). Діяльність місцевих державних адміністрацій регулюється Законами України «Про місцеві державні адміністрації» від 9.04.1999 р. № 586-XIV (з наступними змінами), «Про

столицю України — місто-герой Київ» від 15.01.1999 р. № 401-XIV (з наступними змінами).

На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає *розпорядження*, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів — *накази*. Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та громадянами.

Правила підготовки відомчих нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації. До відомчих нормативно-правових актів відносяться акти міністерств, інших органів виконавчої влади — це накази, постанови, розпорядження, рішення, положення тощо, що містять юридичні норми (правила поведінки), розраховані на невизначене коло осіб, підприємств, установ, організацій і неодноразове застосування незалежно від строку дії (постійні чи обмежені певним часом) та характеру відомостей, що в них містяться.

Складання проекту починається з визначення кола питань, які слід вирішити у новому акті. З початку роботи над проектом доцільно вивчити законодавчі акти України, які відносяться до його теми, практику застосування цих актів для виявлення оптимальних напрямів їх вдосконалення, уточнити, які з них зберігають чинність, встановити прогалини, протиріччя та інші недоліки нормативних актів, визначити проблеми, що можуть виникнути на практиці у зв'язку з прийняттям нового акта, та врахувати їх при підготовці проекту.

Структура проекту нормативно-правового акту повинна забезпечити послідовний розвиток теми правового регулювання, а також правильне розуміння та застосування нормативного акта, що складається. Нормативно-правовий акт містить такі *структурні складові*:

1) *заголовок*. Заголовок нормативно-правового акта повинен бути лаконічним, стислим, указувати на предмет правового регулювання, відповідати на питання «про що?». Нормативно-правовий акт не може мати заголовок, тотожний заголовку іншого чинного нормативно-правового акта, крім актів про внесення змін або втрату чинності (скасування);

2) *пreamбулу* — вступну частину, яка містить посилання на відповідну структурну одиницю компетенційного нормативно-правового акта, дає стислу інформацію про необхідність та мету прийняття цього акта і підлягає врахуванню при роз'ясненні та застосуванні нормативно-правового акта. Преамбула не може містити нормативних приписів і не повинна дублювати інших структурних одиниць нормативно-правового акта;

3) *нормативний корпус*. Структурні одиниці розпорядчого документа починаються з абзацу і повинні мати пункти та підпункти;

4) положення про набрання чинності;

5) додатки (за потреби).

Наказами, постановами часто затверджуються інші нормативно-правові акти — *інструкції, положення, правила* тощо. Ці нормативно-правові акти містять такі структурні складові: 1) заголовок; 2) визначення термінів (за потреби); 3) нормативний корпус; 4) прикінцеві положення (за потреби); 5) додатки (за потреби). Основною, первинною структурною одиницею інструкції, положення, правила є пункт. Пункт може містити підпункти, які за своїм змістом уточнюють, конкретизують і розвивають пункт. Пункти нормативно-правового акта можуть об'єднуватися в глави — самостійні відокремлені частини предмета правового регулювання. Глави, пов'язані за змістом і предметом правового регулювання, можуть об'єднуватися в розділи. Розділи і глави повинні мати короткий, чітко сформульований заголовок.

Нормативно-правовий акт (наказ, постанова, розпорядження, рішення) виготовляється на бланку та повинен мати обов'язкові реквізити й стабільний порядок їх розміщення: найменування суб'єкта нормотворення, назву виду документа, дату і номер, місце видання, структурні складові, підпис, візи.

Внесення змін до нормативно-правового акта або визнання його таким, що втратив чинність, здійснюється самим суб'єктом нормотворення або його правонаступником шляхом прийняття нормативно-правового акта того самого виду й однакової юридичної сили або в іншому порядку, передбаченому законодавством.

У зв'язку з прийняттям суб'єктом нормотворення нормативно-правового акта підлягають визнанню такими, що втратили чинність, усі раніше прийняті ним нормативно-правові акти, якщо вони суперечать включеним до нового акта нормативним положенням, виявилися такими, що поглинуті ним або фактично втратили своє значення. Перелік таких нормативно-правових актів повинен міститися в окремому пункті нормативно-правового

акта або оформлятися додатком до нормативно-правового акта. Нормативно-правові акти тимчасового характеру, строк дії яких минув, до переліку не включаються, оскільки не потребують визнання такими, що втратили чинність.

Нормативно-правовий акт може бути прийнятий спільно кількома суб'єктами нормотворення або одним із них за узгодженням з іншими. Нормативно-правовий акт вважається прийнятим спільно, якщо він підписаний керівниками кількох суб'єктів нормотворення.

Державна реєстрація нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади. Інститут державної реєстрації було запроваджено з метою впорядкування видання міністерствами, іншими органами виконавчої влади нормативно-правових актів, забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій. Указом Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 3.10.1992 р. № 493/92 (із наступними змінами) встановлено, що державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти міністерств, інших органів виконавчої влади, що зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер. Державній реєстрації не підлягають акти разового, персонального, оперативного-розпорядчого, рекомендаційного, роз'яснювального та інформаційного характеру, нормативно-технічні документи.

Державну реєстрацію здійснюють:

1) *Міністерство юстиції України* — нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

2) *Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим* — нормативно-правових актів міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим та територіальних органів центральних органів виконавчої влади в Автономній Республіці Крим;

3) *головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі* — нормативно-правових актів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, територіальних органів центральних органів виконавчої влади;

4) *районні, районні у містах Києві та Севастополі, міжрайонні (у разі утворення) управління юстиції* — нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севасто-

полі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів.

Державна реєстрація нормативно-правових актів проводиться відповідно до Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади (затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731).

Державна реєстрація нормативно-правового акта полягає у проведенні правової експертизи на відповідність його Конституції та законодавству України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколам до неї, міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та *acquis communautaire*, а також з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, прийняті рішення про державну реєстрацію цього акта, присвоєнні йому реєстраційного номера та занесенні до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів.

Нормативно-правовий акт подається на державну реєстрацію у п'ятиденний строк після його прийняття. Державна реєстрація нормативно-правового акта проводиться протягом 15 робочих днів з дня, наступного після надходження його до органу державної реєстрації.

Нормативно-правовий акт може бути повернутий органом державної реєстрації без державної реєстрації для доопрацювання на прохання органу, що його прийняв, а також якщо органом, що його прийняв, порушено вимоги щодо державної реєстрації нормативно-правових актів. Ці вимоги встановлені Положенням про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади (затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731) та Порядком подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації (затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5). Умотивоване рішення про відмову в державній реєстрації нормативно-правового акта надсилається органу, що його видав. Такий акт підлягає скасуванню органом, що його видав, у 5-денний термін з дня отримання рішення про відмову в державній реєстрації акта.

У разі коли нормативно-правовий акт відповідає вимогам щодо державної реєстрації нормативно-правових актів, орган державної реєстрації приймає рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта та заносить його до державного реєстру.

Відповідно до Указу Президента України «Про Єдиний державний реєстр нормативних актів» від 27.06.1996 р. № 468/96, *Єдиний державний реєстр нормативних актів — це автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання актів законодавства.*

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади направляють для виконання нормативно-правові акти лише після їх державної реєстрації та офіційного опублікування. При направленні на виконання та опублікуванні нормативно-правового акта посилення на дату і номер державної реєстрації акта є обов'язковим.

Нормативно-правові акти, які підлягають державній реєстрації, набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності.

Орган державної реєстрації, який здійснив державну реєстрацію нормативно-правового акта, може прийняти рішення про скасування державної реєстрації даного нормативно-правового акта. Скасування рішення про державну реєстрацію застосовується до нормативно-правових актів, які пройшли державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України або територіальних управліннях юстиції і є чинними на момент скасування рішення про державну реєстрацію (акти, які не визнано такими, що втратили чинність, у встановленому законодавством порядку), а також зареєстрованих нормативно-правових актів, визнаних не чинними судом.

Підстави для скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта визначені п. 4 Порядку скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів, занесених до державного реєстру (затверджено Наказом Міністерства юстиції від 31.07.2000 р. № 32/5). Зокрема, підставами для скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта є:

1) виявлення обставин, що не були відомі органу державної реєстрації під час реєстрації нормативно-правового акта;

2) набрання законної сили судовим рішенням про визнання нормативно-правового акта незаконним чи таким, що не відповідає нормативно-правовому акту вищої юридичної сили, повністю або в окремії його частині;

3) одержання повідомлення від Держпідприємництва або його територіального органу про виявлення будь-якої обставини, за якої регуляторний акт не може бути прийнятий або схвалений уповноваженим на це органом виконавчої влади або його посадовою особою (Ці обставини визначені ч. 1 ст. 25 Закону України

«Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Зокрема, такими обставинами є: відсутність аналізу регуляторного впливу; не оприлюднення проекту регуляторного акта; не погодження проекту регуляторного акта із спеціально уповноваженим органом або його відповідним територіальним органом; прийняття рішення про відмову в погодженні проекту регуляторного акта спеціально уповноваженим органом або його територіальним органом тощо);

4) одержання висновку Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини Міністерства юстиції України, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах Києві та Севастополі, міжрайонних (у разі утворення) управлінь юстиції про невідповідність нормативно-правового акта Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини тощо.

Перегляд зареєстрованого нормативно-правового акта з метою скасування рішення про його державну реєстрацію здійснюється органом державної реєстрації у разі надходження пропозицій від органів виконавчої влади, інших юридичних осіб, громадян та з власної ініціативи. При надходженні пропозицій орган державної реєстрації їх аналізує, здійснює перегляд нормативно-правового акта, щодо якого надійшла пропозиція, на відповідність чинному законодавству за станом на момент перегляду та приймає відповідне рішення залежно від результатів перегляду. Скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта оформлюється наказом органу державної реєстрації.

Нормативно-правовий акт, рішення про державну реєстрацію якого скасовано, виключається з державного реєстру через 15 днів після підписання наказу про скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта. Нормативно-правовий акт, рішення про державну реєстрацію якого скасовано, не є чинним з дня його виключення з державного реєстру, крім випадків визнання нормативно-правових актів нечинними судом. Після виключення нормативно-правового акта з державного реєстру наказ Міністерства юстиції України про скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта опубліковується в «Офіційному віснику України», а наказ управління юстиції оприлюднюється в місцевих засобах масової інформації.

Нормативно-правовий акт, виключений з державного реєстру, підлягає скасуванню органом, що його видав, протягом 5 днів з дня отримання повідомлення про виключення з державного реєстру.

Нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 23.12.1998 р. № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 5-6. — Ст. 43.

2. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 16.05.2008 р. № 279-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 25. — Ст. 241.

3. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9.04.1999 р. № 586-XIV (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 20-21. — Ст. 190.

4. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238.

5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст.141; Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.

6. Наказ Міністерства юстиції України «Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів» від 12.04.2005 р. № 34/5 (з наступними змінами). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12.04.2005 р. за № 381/10661.

7. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів, занесених до державного реєстру» № 32/5 від 31.07.2000 р. (з наступними змінами).

8. Постанова Верховної Ради України «Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України» від 8.04.2008 р. № 247-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 19-20, 21-22. — Ст. 211.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 28.12.1992 р. № 731 (з наступними змінами).

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України» від 6.09.2005 р. № 870 // Офіційний вісник України. — 2005 р. — № 36. — С. 45. — Ст. 2200.

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18.07.2007 р. № 950.

12. Постанова колегії Міністерства юстиції України «Про затвердження Рекомендації з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів» від 27.03.1998 р. № 3.

13. Указ Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 3.10.1992 р. № 493/92 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 21.05.1998 р. № 493/98)

14. Указ Президента України «Про Єдиний державний реєстр нормативних актів» від 27.06.1996 р. № 468/96.

15. Указ Президента України «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені “Офіційний вісник України”» від 13.12.1996 р. № 1207/96 // Урядовий кур’єр. — 19.12.1996 р.

16. Указ Президента України «Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України» від 15.11.2006 р. № 970/2006 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 273/2008 від 27.03.2008 р.).

17. Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 р. № 503/97 (з наступними змінами).

18. Указ Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15.12.1999 р. № 1572/99 (із змінами).

ТЕМА 9.

ЛОКАЛЬНА НОРМОТВОРЧИСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ПІДЗАКОННОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ

Вивчення даної теми має на меті ознайомлення студентів з особливостями локальної нормотворчої діяльності в Україні, зокрема з муніципальною та корпоративною нормотворчістю, а також нормотворчою діяльністю об'єднань громадян та трудових колективів.

Нормотворчість органів місцевого самоврядування (муніципальна нормотворчість). *Місьцеве самоврядування в Україні* — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Рішення нормативного характеру можуть прийматися як безпосередньо територіальною громадою шляхом місцевого референдуму, так і через представницькі органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські, районні та обласні ради).

Порядок прийняття актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування визначено ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (з наступними змінами). Рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі *рішень*. Рішення ради приймається на її пленарному засіданні після обговорення більшістю депутатів від загального складу ради. При встановленні результатів голосування до загального складу ради включається її голова, якщо він бере участь у пленарному засіданні ради, і враховується його голос. Рішення ради приймається відкритим (у тому числі поіменним) або таємним голосуванням. Рішення ради у п'ятиденний строк з моменту його прийняття може бути зупинено її головою і внесено на повторний розгляд відповідної ради із обґрунтуванням зауважень. Рада зобов'язана у двотижневий строк повторно розглянути рішення. Якщо рада відхилила зауваження голови і підтвердила попереднє рішення двома третинами депутатів від загального складу ради, воно набирає чинності. Рішення ради норматив-

но-правового характеру набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

Зокрема, прикладом рішення нормативного характеру представницьких органів місцевого самоврядування є Рішення Рівенської міської ради «Про затвердження Правил організації збирання, перевезення, перероблення та утилізації твердих побутових відходів у місті Рівному» від 12.06.2008 р. № 1576 або «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на право оренди комунального майна» від 7.06.2007 р. № 772.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради в межах своїх повноважень приймає *рішення*. Рішення виконавчого комітету приймаються на його засіданні більшістю голосів від загального складу виконавчого комітету і підписуються сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті ради. У разі незгоди сільського, селищного, міського голови (голови районної у місті ради) з рішенням виконавчого комітету ради він може зупинити дію цього рішення своїм розпорядженням та внести це питання на розгляд відповідної ради.

Сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради в межах своїх повноважень видає *розпорядження*.

Рішення виконавчого комітету ради з питань, віднесених до власної компетенції виконавчих органів ради, можуть бути скасовані відповідною радою.

Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їхньої невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними в судовому порядку.

Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування доводяться до відома населення. На вимогу громадян їм може бути видана копія відповідних актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

З метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону може прийняти *статут територіальної громади села, селища, міста*. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» містить ряд статей, в яких прямо зазначається, що те чи інше питання має регулюватися не тільки законом, а й статутом територіальної громади. Зокрема, це стосується порядку формування та

організації діяльності рад (ч. 4 ст. 10), проведення загальних зборів громадян за місцем їх проживання (ч. 3 ст. 8), порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради (ч. 2 ст. 9), організації громадських слухань (ч. 4 ст. 13), тощо.

Відповідно, *Примірний статут територіальної громади* може складатися з таких основних розділів:

У *першому розділі «Загальні положення»* зазначається, що Статут територіальної громади відповідно до Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», інших законів України визначає правові засади, форми, порядок здійснення місцевого самоврядування відповідною територіальною громадою, його органами та посадовими особами, зумовлені історичними, географічними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими особливостями даної адміністративно-територіальної одиниці (села, селища, міста). У цьому ж розділі дається коротка характеристика відповідної територіальної громади, зокрема, чи складається вона тільки з громадян України, які постійно проживають у межах даного села, селища, міста, чи з жителів кількох населених пунктів, які добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, в тому числі без збереження самостійності кожної з них (за принципом муніципального унітаризму) чи із збереженням такої самостійності (за принципом муніципального федералізму).

У *другому розділі «Територія»* дається докладно опис відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Якщо це окреме село, селище, місто, то визначається його сучасна та історична назви, рік заснування, поділ на райони, мікрорайони та інші мікроструктури, наводиться точний опис навколишніх земель, що знаходяться під юрисдикцією відповідної територіальної громади та органів місцевого самоврядування, вказується територія села, селища, міста як адміністративно-територіальної одиниці.

У *третьому розділі «Матеріально-фінансова база»*, поперше, визначаються об'єкти комунальної власності даної територіальної громади: земля та інші природні ресурси; підприємства, установи, організації; житловий фонд та нежитлові приміщення; частка даної громади у об'єктах комунальної власності, створених чи об'єднаних нею на підставі договорів з іншими територіальними громадами; частка у капіталі підприємницьких структур; доходи місцевого бюджету (із зазначенням кількості, розміру, категорії, банкової вартості, джерела надходжень і т. ін.).

По-друге, визначаються особливості правового режиму окремих об'єктів комунальної власності, зокрема перелік тих об'єктів, що мають виключне значення для задоволення колективних потреб даної територіальної громади та не підлягають відчуженню без рішення, наприклад, самої територіальної громади.

У *четвертому розділі «Органи та посадові особи місцевого самоврядування»* визначаються особливості системи органів місцевого самоврядування, обумовлені особливостями даної територіальної громади: кількісний та якісний склад ради, система її постійних комісій; кількісний та якісний склад виконавчого комітету, відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради; особливості статусу сільського, селищного, міського голови, якщо вони мають місце.

У *п'ятому розділі «Органи самоорганізації населення»* визначається система та характер (комітети, ради тощо) зазначених органів, характер тих повноважень, які делегуються цим органом, перелік об'єктів комунальної власності, що передаються в управління цим органам, а також суми коштів, які передаються їм з місцевого бюджету.

У *шостому розділі «Форми безпосереднього здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою та її членами»* на підставі чинного законодавства визначається система таких форм, обумовлена особливостями даної територіальної громади (місцеві референдуми, консультативні опитування, загальні збори громадян за місцем їх проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, інші не заборонені форми). Щодо особливостей проведення місцевих референдумів, дорадчих опитувань, громадських слухань, то у статуті можна було б визначити перелік тих питань, які обов'язково мають бути предметом проведення згаданих форм.

У *останньому розділі «Прикінцеві та заключні положення»* можна було б передбачити й інші питання, не охоплені попередніми розділами: символіка даної територіальної громади; членство відповідної ради в асоціаціях чи інших добровільних об'єднаннях місцевого самоврядування з зазначенням розміру щорічних членських внесків, що перераховуються цим асоціаціям; характер тих повноважень, які відповідно сільські, селищні, міські ради делегували районній, обласній раді та на яких умовах це було зроблено; інші питання.

Місцевий референдум. Порядок проведення місцевого референдуму визначено Законом України «Про всеукраїнський та міс-

цеві референдуми» від 3.07.1991 р. № 1286-ХІІ (з наступними змінами).

Предметом місцевого референдуму може бути: прийняття, зміна або скасування рішень з питань, віднесених законодавством України до відання місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць; прийняття рішень, які визначають зміст постанов місцевих рад та їх виконавчих і розпорядчих органів.

Місцеві референдуми призначаються відповідними місцевими радами на вимогу депутатів, що становлять не менш як половину від загального складу місцевої ради, або на вимогу, підписану однією десятою частиною громадян України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці і мають право брати участь у референдумі.

Рішення, прийняті референдумом, обнародуються у встановленому порядку опублікування правових актів місцевих рад і вводяться в дію з моменту їх опублікування, якщо у самому рішенні не визначено інший строк. Датою прийняття рішення вважається день проведення референдуму. Зміна або скасування рішень, прийнятих референдумом, проводиться також референдумом. Рішення, прийняті місцевим референдумом, мають вищу юридичну силу по відношенню до рішень місцевих рад, на території яких він проводиться.

Нормотворчість об'єднань громадян. Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) визнається політичною партією або громадською організацією (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Об'єднання громадян	
— добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод	
Політична партія — це об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах	Громадська організація — об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів

Нормотворчість об'єднань громадян виражається у розробці та прийнятті *статутних документів* (статуту або положення) на основі яких вони діють. Нормативні акти можуть видавати також керівники та органи управління об'єднань громадян.

Статутний документ об'єднання громадян приймається на зборах всіх членів або представників членів об'єднання та обов'язково має містити:

1) назву об'єднання громадян, його статус та юридичну адресу. Назва об'єднання громадян складається з двох частин — загальної та індивідуальної. Загальна назва (партія, рух, конгрес, союз, спілка, об'єднання, фонд, фундація, асоціація, товариство тощо) може бути однаковою у різних об'єднань громадян. Індивідуальна назва об'єднання громадян є обов'язковою і повинна бути суттєво відмінною від індивідуальних назв зареєстрованих в установленому порядку об'єднань громадян з такою ж загальною назвою;

2) мету та завдання об'єднання громадян;

3) умови і порядок прийому в члени об'єднання громадян, вибуття з нього;

4) права і обов'язки членів (учасників) об'єднання;

5) порядок утворення і діяльності статутних органів об'єднання, місцевих осередків та їх повноваження;

6) джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна об'єднання, порядок звітності, контролю, здійснення господарської та іншої комерційної діяльності, необхідної для виконання статутних завдань;

7) порядок внесення змін і доповнень до статутного документа об'єднання;

8) порядок припинення діяльності об'єднання і вирішення майнових питань, пов'язаних з його ліквідацією.

У статутному документі також можуть бути передбачені інші положення, що стосуються особливостей створення і діяльності об'єднання громадян, він не може суперечити законодавству України.

Загальні вимоги до статутних документів об'єднань громадян та порядок їх прийняття встановлені Законом України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. № 2460-ХІІ (з наступними змінами). Щодо окремих видів об'єднань громадян, то вимоги до їх статутних документів встановлено спеціальними законодавчими актами, зокрема ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5.04.2001 р. № 2365-ІІІ (з наступними змінами), ст. 14 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гаран-

тії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV (з наступними змінами), ст. 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-XII (з наступними змінами), ст. 7 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 р. № 2866-III (з наступними змінами), ст. 8 Закону України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV та ін.

Корпоративна нормотворчість. Слід звернути увагу на те, що термін «корпорація» використовується в літературі неоднозначно. В *англосаксонській системі* права всі корпорації поділяються на чотири групи.

Публічні корпорації — до них відносяться державні і муніципальні органи (міст, округів, селищ). Вони є підрозділами державного апарата, наділені відповідними владними повноваженнями і здійснюють управлінську діяльність у межах визначеної території. У континентальній системі права ця група організацій не відноситься до числа корпорацій;

Напівпублічними корпораціями є організації, що існують на гроші платників податків і здійснюють функції по обслуговуванню визначених загальних потреб населення (постачання населення газом, водою, електроенергією, залізничні корпорації і т. п.). У число напівпублічних корпорацій включають і підприємства, що відносяться до державної форми власності (підприємства оборонного, космічного комплексу та ін.);

Всі інші корпорації відносяться до категорії приватних, тобто тих, у створенні яких держава не бере участі і які утворені з ініціативи громадян для здійснення ними своїх приватних інтересів. Приватні корпорації поділяються на непідприємницькі та підприємницькі. Непідприємницькими корпораціями вважаються релігійні організації, корпорації в області освіти (школи, коледжі, університети і т.п.), благодійні фонди. Підприємницькі (комерційні) корпорації створюються з метою одержання прибутку.

У *континентальному праві* поняття корпорації в основному збігається з поняттям *юридичної особи* (підприємства, організації, установи). Відповідно до ст. 80 Цивільного кодексу України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Корпоративне право інакше можна назвати внутрішньоорганізаційним або внутрішньофірмовим правом.

Корпоративні норми розробляються органами управлінням корпорації (загальними зборами, конференцією колективу, радою

директорів, радою трудового колективу, адміністрацією корпорації і т. п.) та адресуються її членам (засновникам, акціонерам, менеджерам, робітникам і т. д.), є обов'язковими для учасників корпорації, мають додатковий характер стосовно норм загальнодержавних, охороняються силою корпоративного примусу, а за його недостатності — силою державного примусу.

Виділяють чотири основні блоки корпоративних норм: фінансові, адміністративні, трудові і цивільно-правові норми. Останнім часом активно формується блок корпоративних норм, що регулюють інформаційні відносини на підприємстві, наприклад нормативні положення, що стосуються забезпечення конфіденційності інформації, комерційної таємниці та ін. Досить інтенсивно розвиваються корпоративні норми, пов'язані із соціальним забезпеченням працівників.

Корпоративні норми знаходять письмовий вираз в корпоративних нормативних актах. Корпоративні нормативні акти виробляються з дотриманням як загальних принципів нормотворчості (гуманізм, демократизм, законність, науковість), так і спеціальних принципів прийняття корпоративних актів:

1) *презумпція (принцип) компетентності корпорації*. З яких питань видавати корпоративні нормативні акти, вирішують органи управління корпорації, що виявили в цьому необхідність у процесі роботи корпорації;

2) *принцип ієрархії корпоративних нормативних актів*. Основним корпоративним нормативним актом є статут корпорації, що регулює принципові питання діяльності корпорації, та є основою при виробленні інших корпоративних актів. При розбіжностях між статутом та іншими корпоративними актами (наказами, положеннями, правилами, інструкціями та ін.) перевага надається першому документу. Ієрархія серед інших корпоративних актів визначається за суб'єктом нормотворчості: акти прямого волевиявлення (прийняті колективом організації, акціонерів) мають більшу юридичну силу, ніж акти, прийняті представницькими органами управління корпорації та корпоративні акти, що прийняті одноособово;

3) *принцип невідворотності юридичної відповідальності* забороняє вводити в будь-який корпоративний акт правила, що передбачають звільнення будь-якої посадової особи або найманого робітника від юридичної відповідальності за допущену недбалість, порушення або невиконання покладених на них обов'язків, зловживання довірою;

4) *корпоративні акти повинні відображати баланс різних інтересів учасників корпорації*. Зокрема, акціонерне товариство —

це складне утворення, схоже на трикутник, у якому представлені три сторони: акціонери — управлінці (менеджери) — наймані робітники. У кожній з названих сторін свої завдання та інтереси. Важливо, щоб ці різнопланові інтереси гармонійно поєднувалися;

5) *корпоративні акти не можуть створювати обов'язки по відношенню до третіх осіб;*

6) *вносити зміни в корпоративний нормативний акт може тільки орган, що його прийняв.* Якщо корпоративний нормативний акт виявився дефектним (зокрема, таким, що не відповідає чинному законодавству), то орган, що прийняв дефектний корпоративний нормативний акт, повинний сам усунути його дефекти. Зацікавлені особи можуть звернутися до суду за скасуванням дефектного корпоративного нормативного акта в цілому або окремих його частин. Суд у цьому випадку приймає рішення про визнання тих або інших положень корпоративного нормативного акта недійсними. Якщо у зв'язку з дією корпоративного нормативного акта, що оспорується, кому-небудь були заподіяні збитки, суд одночасно покладає обов'язок на відповідача відшкодувати їх.

Установчі документи суб'єкта господарювання. Відповідно до ст. 57 Господарського кодексу України установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання. В установчих документах повинні бути зазначені найменування суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації.

У засновницькому договорі засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компе-

тенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 16.06.1998 р. № 914 затверджено Типовий статут казенного підприємства.

Нормотворчість трудових колективів (державних і комерційних підприємств, установ, організацій). Нормотворчість трудових колективів виступає, як правило, у вигляді нормативно-правових договорів, угод, видом якого є *колективний договір*. Вимоги до колективного договору та порядок його укладання встановлено главою II «Колективний договір» Кодексу законів про працю України та Законом України «Про колективні договори і угоди» від 1.07.1993 р. № 3356-XII (з наступними змінами).

Колективний договір укладається між власником або уповноваженим ним органом (особою) та первинною профспілковою організацією на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи.

У колективному договорі на основі чинного законодавства встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин. Зміст колективного договору визначається сторонами в межах їх компетенції. Колективний договір може передбачати додаткові порівняно з чинним законодавством і угодами гарантії, соціально-побутові пільги. Умови колективного договору, що погіршують порівняно з чинним законодавством і угодами становище працівників, є недійсними.

Укладенню колективного договору, угоди передують колективні переговори. Для врегулювання розбіжностей під час ведення колективних переговорів сторони використовують примирні процедури. Проект колективного договору обговорюється у трудовому колективі, розглядається і схвалюється загальними зборами (конференцією) трудового колективу та підписується уповноваженими представниками сторін.

Колективний договір набирає чинності з дня його підписання або з дня, зазначеного у ньому. Зміни і доповнення до колективного договору протягом строку його дії можуть вноситися тільки за взаємною згодою сторін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Батанов О.* Питання розробки та прийняття статуту територіальної громади // Юридичний журнал. — 2004. — № 3.
2. *Кашанина Т. В.* Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ): Учебник для вузов. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФА•М, 1999. — 815 с.
3. *Кашанина Т. В.* Юридическая техника: Учебник. — М.: Эксмо, 2007. — С. 249-268.
4. *Кибенко Е. Р.* Корпоративное право Украины: Учеб. пособие. — Х.: Эспада, 2001. — 287 с.
5. *Корнієнко М.* Статут територіальної громади: яким він може бути? // Муніципальний рух в Україні: новий етап розвитку: Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань «Муніципальний рух в Україні — 10 років розвитку» (6-8 вересня 2001 р., м. Бердянськ). — К.: Логос, 2002. — С. 271—277.
6. Корпоративное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / И. С. Шиткина (отв. ред.). — М.: Волтерс Клувер, 2007. — 603с.
7. *Кравчук В. М.* Корпоративне право: Науково-практ. коментар законодавства та судової практики. — К. : Істина, 2005. — 720 с.

Нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45. — Ст. 397.
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-XII (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — Ст. 283.
3. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 р. № 2866-III (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 10. — Ст. 78.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Типовий статут казенного підприємства» від 16.06.1998 р. № 914 (з наступними змінами) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 24. — С. 90.
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (з наступними змінами).

6. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. № 2460-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.
7. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 1.07.1993 р. № 3356-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 36. — С. 361.
8. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3.07.1991 р. № 1286-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 33. — Ст. 443.
9. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5.04.2001 р. № 2365-ІІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-ІV (з наступними змінами).
11. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № N 1087-ІV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 3.
12. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

**ТЕМА 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН
ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.****ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН І НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ****1. Соціальне регулювання — це:**

А. Вплив на поведінку людей та їх об'єднань з метою упорядкування суспільних відносин.

Б. Спосіб узгодження суперечливих інтересів людей та їх об'єднань.

В. Всі відповіді правильні.

Г. Немає жодної правильної відповіді.

2. Види соціального регулювання суспільних відносин:

А. Ціннісне, директивне та інформаційне регулювання.

Б. Нормативне та ненормативне (індивідуальне) регулювання.

В. Всі відповіді правильні.

Г. Немає жодної правильної відповіді.

3. Правила поведінки, що регулюють відносини між людьми та їх об'єднаннями — це:

А. Соціальні норми.

Б. Юридичні норми.

В. Корпоративні норми.

Г. Всі відповіді правильні.

4. Правила, що регулюють відносини між людьми і природою, технікою — це:

А. Технічні норми.

Б. Техніко-юридичні норми.

В. Всі відповіді правильні.

Г. Немає жодної правильної відповіді.

5. Недотримання яких норм призводить до відповідної реакції з боку сил природи на конкретні дії людини ?

- А. Моральних.
- Б. Технічних.
- В. Соціальних.
- Г. Звичаїв.

6. До соціальних норм відносяться:

- А. Юридичні норми.
- Б. Релігійні норми.
- В. Корпоративні норми.
- Г. Всі відповіді правильні.

7. До соціальних норм відносяться:

- А. Політичні норми.
- Б. Економічні норми.
- В. Норми культури.
- Г. Всі відповіді правильні.

8. Видами соціальних норм є:

- А. Юридичні, корпоративні, релігійні норми, норми моралі, звичаї.
- Б. Політичні, економічні, екологічні, естетичні, організаційні норми, норми культури.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

9. Правила поведінки, засновані на уявленнях людей про добро і зло, — це:

- А. Релігійні норми.
- Б. Норми моралі.
- В. Звичаї (традиції, обряди, ритуали, ділові звичаї).
- Г. Всі відповіді правильні.

10. Правила поведінки, що склалися історично та у результаті багаторазового тривалого застосування ввійшли у звичку людей — це:

- А. Релігійні норми.
- Б. Юридичні норми.
- В. Звичаї (традиції, обряди, ритуали, ділові звичаї).
- Г. Всі відповіді правильні.

11. Правила поведінки, що створюються в суспільних об'єднаннях і регулюють відносини між їх членами, — це:

- А. Юридичні норми.
- Б. Організаційні норми.
- В. Політичні норми.
- Г. Корпоративні норми.

12. Які соціальні норми не мають формальної визначеності?

- А. Корпоративні норми.
- Б. Юридичні норми.
- В. Релігійні норми.
- Г. Норми моралі.

13. Які норми виникли на певному етапі розвитку суспільства разом з появою держави?

- А. Технічні норми.
- Б. Юридичні норми.
- В. Норми моралі.
- Г. Корпоративні норми.

14. Які соціальні норми забезпечуються застосуванням заходів державного примусу?

- А. Корпоративні норми.
- Б. Релігійні норми.
- В. Норми моралі.
- Г. Юридичні норми.

15. Які соціальні норми приймаються у встановленому заздалегідь порядку?

- А. Релігійні норми.
- Б. Юридичні норми.
- В. Норми моралі.
- Г. Звичаї (традиції, обряди, ритуали, ділові звичаї).

16. Загальнообов'язкові правила поведінки, що виходять від держави і забезпечені засобами державного примусу, — це:

- А. Соціальні норми.
- Б. Юридичні норми.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

17. Складова частина юридичної норми, що визначає умови, за наявності яких суб'єкти права мають здійснювати свої права та обов'язки, визначені в цій нормі, — це:

- А. Диспозиція.
- Б. Гіпотеза.
- В. Санкція.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

18. Складова частина юридичної норми, що визначає права та обов'язки суб'єктів права, — це:

- А. Диспозиція.
- Б. Гіпотеза.
- В. Санкція.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

19. Складова частина юридичної норми, що встановлює заходи державного примусу, які застосовувані у разі її порушення, — це:

- А. Диспозиція.
- Б. Гіпотеза.
- В. Санкція.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

20. Правове регулювання — це:

- А. Регулювання суспільних відносин з метою їх упорядкування та забезпечення соціального компромісу.
- Б. Регулювання суспільних відносин за допомогою вироблення юридичних норм.
- В. Регулювання суспільних відносин за допомогою всіх юридичних засобів.
- Г. Регулювання суспільних відносин за допомогою прийняття індивідуальних правових актів.

21. Що з нижченаведеного не підлягає правовому регулюванню?

- А. Найважливіші суспільні відносини, що виникають між людьми та їх об'єднаннями.
- Б. Явища об'єктивної дійсності, що розвиваються за законами природи.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

22. Що з нижченаведеного підлягає правовому регулюванню?

- А. Суспільні відносини, суб'єкти яких є свідомими й вольовими їх учасниками.
- Б. Дії психічно хворих людей або тих, які перебувають під гіпнозом.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

23. На якій з нижченаведених стадій правового регулювання відбувається розробка юридичних норм?

- А. Реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.
- Б. Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.
- В. Правова регламентація суспільних відносин.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

24. «Правова регламентація суспільних відносин» та «нормотворча діяльність» — це:

- А. Самостійні і не пов'язані між собою поняття.
- Б. «Правова регламентація суспільних відносин» є більш широким поняттям ніж «нормотворча діяльність».
- В. «Нормотворча діяльність» є більш широким поняттям ніж «правова регламентація суспільних відносин».
- Г. Тотожні поняття.

25. Нормотворча діяльність — це:

- А. Перша стадія правового регулювання суспільних відносин.
- Б. Нормативне (загальне) правове регулювання.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

**ТЕМА 2. ПРАВОВА НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
(ПРАВОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ) ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

1. Діяльність, зміст якої становить вироблення та реалізація права державними органи або органи місцевого самоврядування, — це:

- А. Правова нормотворча діяльність.
- Б. Правозастосовча діяльність.
- В. Юридична діяльність.
- Г. Установча діяльність.

2. «Внутрішня» форма юридичної діяльності — це:

- А. Регламентований правовий порядок правотворчості.
- Б. Регламентований правовий порядок правозастосування.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

3. «Зовнішня» форма юридичної діяльності — це:

- А. Регламентований правовий порядок правотворчості.
- Б. Регламентований правовий порядок правозастосування.
- В. Правові акти.
- Г. Нормативно-правові акти.

4. Поняття «нормотворчість» та «правотворчість» — це:

- А. Тотожні поняття.
- Б. Поняття «нормотворчість» є більш широким ніж «правотворчість».
- В. Поняття «правотворчість» є більш широким ніж «нормотворчість».
- Г. Самостійні і не пов'язані між собою поняття.

5. Правова нормотворчість — це:

- А. Діяльність, спрямована на підготовку і видання нормативно-правових актів.
- Б. Діяльність, пов'язана із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

6. Поняття «правова нормотворчість» та «законотворчість» — це:

- А. Тотожні поняття.
- Б. Поняття «правова нормотворчість» є більш широким ніж «законотворчість».
- В. Поняття «законотворчість» є більш широким ніж «правова нормотворчість».
- Г. Самостійні і не пов'язані між собою поняття.

7. Поняття «нормотворчість» та «нормоутворення» — це:

- А. Тотожні поняття.
- Б. Поняття «нормотворчість» є більш широким ніж «нормоутворення».
- В. Поняття «нормоутворення» є більш широким ніж «нормотворчість».
- Г. Самостійні і не пов'язані між собою поняття.

8. Діяльність, що включає всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права, — це:

- А. Нормотворчість.
- Б. Нормоутворення.
- В. Законотворчість.
- Г. Правотворчість.

9. Суб'єктами нормотворчої діяльності є:

- А. Народ.
- Б. Держава.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

10. Компетенція суб'єкта нормотворчості — це:

- А. Закріплена нормативно-правовими актами сукупність його прав і обов'язків у сфері нормотворчості.
- Б. Закріплена нормативно-правовими актами сукупність його повноважень у сфері нормотворчості.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

11. Компетенція суб'єкта нормотворчості визначається:

- А. Конституцією.
- Б. Законодавчими актами.
- В. Підзаконними нормативно-правовими актами.
- Г. Всі відповіді правильні.

12. Що з нижченаведеного не є джерелом (формою) права:

- А. Нормативно-правовий договір.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Правозастосовний акт.
- Г. Нормативно-правовий акт.

13. Письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування), що містить юридичні норми — це:

- А. Правовий звичай.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Нормативно-правовий договір.
- Г. Нормативно-правовий акт.

14. Двостороння або багатостороння угода, що містить юридичні норми, — це:

- А. Правовий звичай.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Нормативно-правовий договір.
- Г. Нормативно-правовий акт.

15. Рішення органу держави в конкретній справі, якому надається формальна обов'язковість при вирішенні наступних аналогічних справ, — це:

- А. Правовий звичай.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Нормативно-правовий договір.
- Г. Нормативно-правовий акт.

16. Як співвідносяться поняття «форма права» та «результат нормотворчості»?

- А. Співпадають.
- Б. Є не пов'язаними між собою поняттями.
- В. Поняття «форма права» є більш широким ніж «результат нормотворчості».
- Г. Поняття «результат нормотворчості» є більш широким ніж «форма права».

17. Результатом нормотворчості в романо-германській правовій системі є:

- А. Нормативно-правовий акт.
- Б. Нормативно-правовий договір.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

18. Провідною формою права в англосаксонській правовій системі є:

- А. Правовий звичай.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Нормативно-правовий договір.
- Г. Нормативно-правовий акт.

19. Домінуючою формою права в релігійно-традиційній правовій системі є:

- А. Правовий звичай.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Нормативно-правовий договір.
- Г. Нормативно-правовий акт.

20. Провідною формою права в Україні є:

- А. Правовий звичай.
- Б. Правовий прецедент.
- В. Нормативно-правовий договір.
- Г. Нормативно-правовий акт.

21. Принцип нормотворчості, зміст якого полягає в тому, що юридичні норми повинні формуватися на засадах загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини, створення умов і механізмів їх втілення в життя суспільства і держави, — це:

- А. Системність.
- Б. Демократизм.
- В. Гласність.
- Г. Гуманізм.

22. Принцип нормотворчості, зміст якого полягає в тому, що юридичні норми повинні встановлювати тільки компетентні органи в межах своїх повноважень, з дотриманням визначеної процедури та відповідно до змісту конституції та інших законів держави, — це:

- А. Техніко-юридична досконалість.
- Б. Професіоналізм.
- В. Законність.
- Г. Науковість.

23. Функції нормотворчої діяльності — це:

А. Гуманізм, демократизм, гласність, законність, науковість, системність, техніко-юридична досконалість та професіоналізм.

Б. Первинне регулювання суспільних відносин, удосконалення законодавства, упорядкування (систематизації) законодавства конкретизація (деталізація) законодавства.

- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

24. Що з нижченаведеного не є формою систематизації законодавства:

- А. Консолідація.
- Б. Кодифікація.
- В. Інкорпорація.
- Г. Усе наведене є формами систематизації законодавства.

25. Об'єднання кількох однакових за предметом правового регулювання і юридичною силою нормативно-правових актів в один укрупнений акт без зміни їх змісту — це:

- А. Консолідація.
- Б. Кодифікація.
- В. Інкорпорація.
- Г. Конкретизація.

26. Нормотворчий процес у «широкому» розумінні — це:

А. Офіційне опублікування прийнятих нормативно-правових актів.
Б. Підготовка, офіційне обговорення, прийняття та опублікування нормативно-правового акта, в якій бере участь як сам нормотворчий орган, так і різні підготовчі та допоміжні органи, громадські організації і громадяни.

В. Обговорення проектів нормативно-правових актів широкими колами громадськості.

Г. Офіційно встановлений порядок проходження проектів нормативно-правових актів у нормотворчому органі.

27. Що з нижченаведеного не є стадією нормотворчого процесу?

- А. Прийняття нормативно-правового акта.
- Б. Прийняття індивідуального правового акта.
- В. Оприлюднення нормативно-правового акта.
- Г. Підготовка проекту нормативно-правового акта.

28. Нормотворча діяльність поділяється на такі види, як законодавча та підзаконна нормотворчість залежно від:

- А. Суб'єктів нормотворчої діяльності.
- Б. Способу формування юридичних норм.
- В. Юридичної сили нормативно-правових актів, що приймаються.
- Г. Зовнішньої форми нормативно-правових актів, що приймаються.

29. Нормотворчість, що полягає у попередньому дозволі одного суб'єкта нормотворчості іншому видавати нормативно-правові акти з регулювання відносин, що входять до предмета відання першого, — це:

- А. Регіональна нормотворчість.
- Б. Локальна нормотворчість.
- В. Спільна нормотворчість.
- Г. Делегована нормотворчість.

30. Перспективні програми планування нормотворчої діяльності визначають:

А. Напрями розвитку правового регулювання суспільних відносин.

Б. Перелік нормативно-правових актів, основні етапи та строки їх підготовки, органи, відповідальні за розроблення таких проєктів.

В. Всі відповіді правильні.

Г. Немає жодної правильної відповіді.

**ТЕМА 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ
ЯК ОСНОВНА ФОРМА (ДЖЕРЕЛО) ПРАВА**

1. Офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами нормотворчості у визначених законом порядку і формі, який містить юридичні норми, — це:

А. Акт застосування юридичних норм.

Б. Нормативно-правовий акт.

В. Акт тлумачення юридичних норм.

Г. Інтерпретаційний правовий акт.

2. Поняття «нормативно-правовий акт» та «нормативний акт» є:

А. Тотожними поняттями.

Б. Поняття «нормативний акт» ширше, ніж поняття «нормативно-правовий акт».

В. Поняття «нормативно-правовий акт» ширше, ніж поняття «нормативний акт».

Г. Є не пов'язаними між собою поняттями.

3. Поняття «нормативно-правовий акт» та «правовий акт» є:

А. Тотожними поняттями.

Б. Поняття «правовий акт» ширше, ніж поняття «нормативно-правовий акт».

В. Поняття «нормативно-правовий акт» ширше, ніж поняття «правовий акт».

Г. Є не пов'язаними між собою поняттями.

4. Зміст нормативно-правового акту це:

- А. Нові юридичні норми.
- Б. Зміна чинних юридичні норми.
- В. Скасування чинних юридичні норми.
- Г. Всі відповіді правильні.

5. Специфічна властивість нормативно-правового акта, що характеризує його співвідношення з іншими нормативно-правовими актами в залежності від ступеню формальної обов'язковості юридичних норм, які в ньому вміщено, та визначається місцем відповідного органу в апараті держави, — це:

- А. Офіційний характер нормативно-правового акта.
- Б. Юридична сила нормативно-правового акта.
- В. Документальне оформлення нормативно-правового акта.
- Г. Нормотворча компетенція.

6. Нормативно-правові акти за суб'єктами ухвалення поділяються на:

- А. Загальнообов'язкові, спеціальні та локальні.
- Б. Конституції, закони, кодекси, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази та ін.
- В. Акти народу, державних органів і організацій, недержавних органів і організацій та спільні акти.
- Г. Загальні та конкретизаційні.

7. Нормативно-правові акти за зовнішньою формою поділяються на:

- А. Загальнообов'язкові, спеціальні та локальні.
- Б. Конституції, закони, кодекси, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази та ін.
- В. Цивільні, кримінальні, адміністративні, кримінально-процесуальні, адміністративно-процесуальні та ін.
- Г. Загальні та конкретизаційні.

8. Нормативно-правові акти за сферою дії поділяються на:

- А. Загальнообов'язкові, спеціальні та локальні.
- Б. Конституції, закони, кодекси, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази та ін.
- В. Невизначно-строкові та визначно-строкові.
- Г. Загальні та конкретизаційні.

9. Критерії, що покладені в основу класифікації видів нормативно-правових актів, такі:

- А. Галузі законодавства.
- Б. Юридична сила нормативно-правових актів.
- В. Час дії нормативно-правових актів.
- Г. Сфера дії нормативно-правових актів.

10. Нормативно-правовий акт, що видається уповноваженими на те органами на основі закону, відповідно до закону і для його виконання, — це:

- А. Правозастосовчий правовий акт.
- Б. Підзаконний нормативно-правовий акт.
- В. Законодавчий акт.
- Г. Інтерпретаційний правовий акт.

11. Нормативно-правові акти, що вносяться зміни до Конституції України, — це:

- А. Субститутні законодавчі акти.
- Б. Звичайні законодавчі акти.
- В. Конституційні закони.
- Г. Акти тлумачення конституційних положень.

12. В Україні субститутними законодавчими актами є:

- А. Декрети Кабінету Міністрів України.
- Б. Постанови Кабінету Міністрів України.
- В. Постанови Верховної Ради України.
- Г. Закони України про ратифікацію (денонсацію) міжнародних договорів.

13. Основний закон, що регламентує основи суспільного, політичного, економічного життя суспільства, права і свободи громадян, — це:

- А. Основи законодавства.
- Б. Кодекс.
- В. Конституція.
- Г. Всі відповіді правильні.

14. Президент України як глава держави на основі та на виконання Конституції і законів України видає:

- А. Постанови.
- Б. Укази і розпорядження.
- В. Постанови і розпорядження.
- Г. Укази і рішення.

15. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції приймає:

- А. Постанови і рішення.
- Б. Укази і розпорядження.
- В. Постанови і розпорядження.
- Г. Укази і рішення.

16. Наказами, що видаються міністерствами та відомствами у межах їх повноважень на основі та на виконання актів законодавства, можуть затверджуватися:

- А. Положення.
- Б. Інструкції.
- В. Правила.
- Г. Всі відповіді правильні.

17. Поняття «чинність нормативно-правового акта» та «дія нормативно-правового акта» є:

- А. Тотожними поняттями.
- Б. Чинність нормативно-правового акта становить юридичну передумову його дії.
- В. Дія нормативно-правового акта становить юридичну передумову його чинності.
- Г. Різні і не пов'язані між собою поняття.

18. Юридична обов'язковість нормативно-правового акта, його властивість мати юридичну силу, визначати появу і зміст правових актів нижчого рівня — це:

- А. Дія нормативно-правового акта.
- Б. Чинність нормативно-правового акта.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

19. Юридична обов'язковість нормативно-правового акта, його властивість мати юридичну силу, визначати появу і зміст правових актів нижчого рівня — це:

- А. Дія нормативно-правового акта.
- Б. Чинність нормативно-правового акта.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

20. Дія нормативно-правових актів обмежена такими параметрами:

- А. Часом.
- Б. Простором.
- В. Колом осіб.
- Г. Всі відповіді правильні.

21. В Україні юридичну силу, однакову з юридичною силою Конституції, мають:

- А. Основи законодавства.
- Б. Кодекси.
- В. Конституційні закони.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

22. Який з названих нормативно-правових актів має вищу юридичну силу, ніж інші:

- А. Основи законодавства.
- Б. Кодекс.
- В. Звичайний (поточний) закон.
- Г. Всі названі нормативно-правові акти мають однакову юридичну силу.

23. Який з названих нормативно-правових актів має вищу юридичну силу, ніж інші:

- А. Основи законодавства.
- Б. Кодекс.
- В. Конституція.
- Г. Забезпечуючий (оперативний) закон.

23. Який з названих нормативно-правових актів має вищу юридичну силу, ніж інші:

- А. Основи законодавства.
- Б. Кодекс.
- В. Конституція.
- Г. Забезпечуючий (оперативний) закон.

24. У разі суперечності правових положень нормативно-правових актів різної юридичної сили, діє:

- А. Нормативно-правовий акт, що має вищу юридичну силу.
- Б. Нормативно-правовий акт, що має нижчу юридичну силу.
- В. Один з двох нормативно-правових актів за вибором суб'єктів правовідносин.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

25. У разі суперечності правових положень нормативно-правових актів однакової юридичної сили, діє:

- А. Нормативно-правовий акт, що прийнятий пізніше.
- Б. Нормативно-правовий акт, що прийнятий раніше.
- В. Один з двох нормативно-правових актів за вибором суб'єктів правовідносин.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

26. У разі наявності суперечностей між загальними та спеціальними нормативно-правовими актами з одного і того ж предмета регулювання однакової юридичної сили застосовується:

- А. Загальний нормативно-правовий акт.
- Б. Спеціальний нормативно-правовий акт.
- В. Один з двох нормативно-правових актів за вибором суб'єктів правовідносин.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

ТЕМА 4. НОРМОТВОРЧА ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

1. Юридична техніка включає:

- А. Прийоми, методи, засоби юридичної діяльності державного апарата спрямованої на вироблення та реалізацію юридичних норм.
- Б. Процедури юридичної діяльності державного апарата спрямованої на вироблення та реалізацію юридичних норм.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

2. Юридична техніка поділяється на:

- А. Правотворчу техніку і техніку правозастосування.
- Б. Законодавчу техніку і техніку вироблення підзаконних нормативно-правових актів.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

3. Система мовних та логічних прийомів, методів, спеціально-юридичних засобів та юридичних процедур діяльності державного апарата спрямованої на вироблення юридичних норм у формі положень нормативно-правових актів — це:

- А. Законодавча техніка.
- Б. Техніка підзаконної нормотворчості.
- В. Нормотворча техніка.
- Г. Техніка правозастосування.

4. Текст нормативно-правового акта пишеться з дотриманням:

- А. Наукового стилю.
- Б. Офіційно-документального стилю.
- В. Публіцистичного стилю.
- Г. Художнього стилю.

5. Стиль нормативно-правових актів характеризується:

А. Невимушеністю, особливим емоційним забарвленням, виразністю; використанням розмовної лексики і фразеології, просторічної лексики; вживанням неповних речень, звертань, зворотній порядок слів.

Б. Спокійним тоном викладу без використання емоційно або художньо виділених слів; простотою та доступністю словникового запасу; лаконічністю мовних засобів.

В. Попереднім обдумування висловлювання, його логічною стрункістю, точністю у поясненні фактів; заміна особового займенника «я» авторським «ми»; використання складних речень різних типів, відокремлених зворотів, конструкцій з однорідними членами речення, а також прямий порядок слів.

Г. використанням суспільно-політичної лексики і фразеології, різних термінів (наукових, політичних, спортивних і т. ін.), зображувально-виражальних засобів (епітетів, порівнянь, метафор тощо), використанням спонукальних і окличних речень, риторичних питань, звертань, зворотного порядку слів.

6. Відсутність особливої манери написання того чи іншого автора як характерні риси стилю нормативно-правових актів — це:

- А. Експресивна нейтральність.
- Б. Позбавлений індивідуальності характер викладу.
- В. Стандартність, стереотипність і формалізація.
- Г. Економічність.

7. «Холодний» тон викладу, відсутність емоційно або художньо виділених слів, лексичних форм з оціночними суфіксами, метафор (образних порівнянь), використання конста-

туючих, оповідальних і стверджуючих речень як характерні риси стилю нормативно-правових актів — це:

- А. Експресивна нейтральність.
- Б. Точність.
- В. Стандартність, стереотипність і формалізація.
- Г. Економічність.

8. Використання для виразу однієї і тієї ж думки одного і того ж ряду слів, що застосовуються в певній послідовності, стандартних термінів, стереотипних фраз та висловів, сталих мовних конструкцій як характерні риси стилю нормативно-правових актів, — це:

- А. Експресивна нейтральність.
- Б. Ясність.
- В. Стандартність, стереотипність і формалізація.
- Г. Економічність.

9. Максимальна лаконічність мовних засобів, використання коротких речень, вираз думки за допомогою мінімальної кількості слів, відсутність слів без змістовного навантаження, не виправданих повторень як характерні риси стилю нормативно-правових актів — це:

- А. Зв'язність і логічна послідовність.
- Б. Ясність.
- В. Точність.
- Г. Економічність.

10. У логічному ланцюгу «явище дійсності → поняття → термін» термін — це:

- А. Відображення явища дійсності у свідомості людей.
- Б. Слово (або словосполучення), що представляє поняття у відповідній знаковій формі, є його носієм, зовнішнім символом.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

11. Терміни, що запозичені з різних областей спеціальних знань, наприклад, техніки, медицини, економіки, соціології, біології, — це:

- А. Загальноживані терміни.
- Б. Загальноживані терміни, що мають у нормативно-правовому акті особливе, більш точне, спеціальне значення.
- В. Професійні (технічні) терміни.
- Г. Юридичні терміни.

12. Які терміни відповідно до вимог нормотворчої техніки не слід супроводжувати визначеннями (дефініціями) у текстах нормативно-правових актів?

А. Загальноживані терміни.

Б. Загальноживані терміни, що мають у нормативно-правовому акті особливе, більш точне, спеціальне значення.

В. Професійні (технічні) терміни.

Г. Юридичні терміни.

13. Термінологічна уніфікація передбачає:

А. Однозначність термінології нормативно-правових актів, тобто послідовне застосування одного терміну в одному і тому ж самому значенні.

Б. Загальнозначеність термінології нормативно-правових актів, тобто застосування термінів відомих, а не вигаданих для даного акта.

В. Стабільність термінології нормативно-правових актів, тобто стійкість термінології, а не зміна її з кожним новим актом.

Г. Всі відповіді правильні.

14. Слова, що представляють собою назви існуючих у реальній дійсності предметів і явищ, але за певних причин витиснуті (або такі, що витісняються) іншими словами активної лексики, — це:

А. Історизми.

Б. Архаїзми.

В. Жаргонізми.

Г. Іноземні слова (словосполучення).

15. Слова, що представляють собою назви зниклих (або таких, що рідко зустрічаються) предметів і явищ, — це:

А. Історизми.

Б. Архаїзми.

В. Жаргонізми.

Г. Іноземні слова (словосполучення).

16. Відповідно до вимог нормотворчої техніки при конкуренції іноземного терміну з терміном українського походження перевага надається:

А. Іноземному терміну.

Б. Терміну українського походження або такому іноземному терміну, що фактично набув стійкого україномовного звучання.

В. Терміну за вибором нормопроектувальника.

Г. Немає жодної правильної відповіді.

17. Зовнішні явища, які умовно, але в зв'язку і за допомогою наглядного образу, що містяться в них використовуються для виразу деякого значущого і абстрагованого змісту, — це:

- А.** Правові аббревіатури.
- Б.** Правові символи.
- В.** Всі відповіді правильні.
- Г.** Немає жодної правильної відповіді.

18. Логічні прийоми, методи, засоби нормотворчої техніки забезпечують:

- А.** Вироблення юридичних норм у формі положень нормативно-правових актів.
- Б.** Побудову правового інституту.
- В.** Побудову галузі права.
- Г.** Всі відповіді правильні.

19. Прийом нормотворчої техніки суть якого полягає в тому, що позитивне (юридичне) право викладається у вигляді системи юридичних норм як правові положення нормативно-правових актів, — це:

- А.** Юридична конструкція.
- Б.** Нормативна побудова.
- В.** Галузева типізація.
- Г.** Юридична презумпція.

20. Як співвідносяться юридична норма та стаття нормативно-правового акта?

А. Юридична норма викладається в одній статті нормативно-правового акта.

Б. Юридична норма викладається в різних статтях одного нормативно-правового акта.

В. Юридична норма може бути викладена в правових положеннях, розміщених як в одній статті, так і в різних статтях одного нормативно-правового акта, або в правових положеннях різних нормативно-правових актів.

Г. Юридична норма викладається в статтях різних нормативно-правових актів.

21. Прийом нормотворчої техніки, який забезпечує побудову ідеальної моделі суспільних відносин (їх типову схему), що відображає складну структурну будову та взаємозв'язок суспільних відносин — це:

- А. Юридична конструкція.
- Б. Нормативна побудова.
- В. Визначення понять через перерахування.
- Г. Визначення понять через рід та видову відмінність.

22. Залежно від методу правового регулювання в текстах нормативно-правових актів використовують:

- А. Загальні, спеціальні та виключні правові положення.
- Б. Імперативні (категоричні) та диспозитивні правові положення.
- В. Заохочувальні та рекомендаційні правові положення.
- Г. Регулятивні та охоронні правові положення.

23. Який прийом нормотворчої техніки використано в Законі України «Про транспорт» для визначення поняття єдиної транспортної системи України: «Єдину транспортну систему України становлять: транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен), промисловий залізничний транспорт, відомчий транспорт, трубопровідний транспорт, шляхи сполучення загального користування?»

- А. Прийом визначення понять через рід і видову відмінність.
- Б. Прийом визначення понять через перерахування.
- В. Прийом класифікації понять.
- Г. Прийом «підміни понять».

24. Який прийом нормотворчої техніки використано в ст. 185 Кримінального кодексу України для визначення крадіжки: «Крадіжка — таємне викрадення чужого майна?»

- А. Прийом визначення понять через рід і видову відмінність.
- Б. Прийом визначення понять через перерахування.
- В. Прийом класифікації понять.
- Г. Прийом «підміни понять».

25. Який прийом нормотворчої техніки використано в Цивільному кодексі України при поділі речей на рухомі та нерухомі: «Стаття 181. Нерухомі та рухомі речі

1. До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

2. Рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі)?

- А. Прийом визначення понять через рід і видову відмінність.
- Б. Прийом визначення понять через перерахування.
- В. Прийом класифікації понять.
- Г. Прийом «підміни понять».

26. Який прийом нормотворчої техніки використано в ст. 34 Цивільного кодексу України при визначенні повної цивільної дієздатності особи: «Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття)»?

- А. Прийом визначення понять через рід і видову відмінність.
- Б. Прийом визначення понять через перерахування.
- В. Прийом класифікації понять.
- Г. Прийом «підміни понять».

27. Який прийом нормотворчої техніки використано в ст. 9 Закону України «Про громадянство України», що визначає умови прийняття до громадянства України:

«Стаття 9. Прийняття до громадянства України
... Умовами прийняття до громадянства України є:

1) визнання і дотримання Конституції України та законів України;

2) подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців). ;

3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років. ... ;

4) отримання дозволу на імміграцію. ... ;

5) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. ... ;

6) наявність законних джерел існування. ... »?

- А. Прийом визначення понять через рід і видову відмінність.
- Б. Прийом визначення понять через перерахування.
- В. Прийом класифікації понять.
- Г. Прийом «підміни понять».

28. Яке з названих понять є оцінювальним поняттям?

- А. Особлива жорстокість.
- Б. Аукціон.
- В. Крадіжка.
- Г. Лізингова діяльність.

29. Прийом нормотворчої техніки, в основі якого лежить припущення, що має той чи інший ступінь ймовірності, — це:

- А. Юридична фікція.
- Б. Юридична конструкція.
- В. Юридична презумпція.
- Г. Юридичний преюдиція.

30. Прийом нормотворчої техніки, суть якого полягає в штучному уподібненні або прирівнюванні одна до одної таких речей, які у дійсності різні (а часом, навіть протилежні), — це:

- А. Юридична фікція.
- Б. Юридична конструкція.
- В. Юридична презумпція.
- Г. Юридичний преюдиція.

31. Який прийом нормотворчої техніки використано в ч. 1 ст. 46 Цивільного кодексу України при формулюванні положення щодо оголошення фізичної особи померлою: «Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, — протягом шести місяців»?

- А. Юридична фікція.
- Б. Юридична конструкція.
- В. Юридична презумпція.
- Г. Юридичний преюдиція.

32. Який прийом нормотворчої техніки використано в ст. 88 Кримінального кодексу України при формулюванні положення щодо визнання особи такою, що не має судимості: «Особа, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості»?

- А. Юридична фікція.
- Б. Юридична конструкція.
- В. Юридична презумпція.
- Г. Юридичний преюдиція.

33. Який прийом нормотворчої техніки використано в ч. 6 ст. 82 Кримінального кодексу України: «Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу»?

- А. Посилання.
- Б. Відсилання.
- В. Відтворення (повторення).
- Г. Уточнення.

34. Який прийом нормотворчої техніки використано в ст. 6 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці»: «Шахтарі, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов, також мають право на одержання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, земельної ділянки для будівництва індивідуальних житлових будинків»?

- А. Посилання.
- Б. Відсилання.
- В. Відтворення (повторення).
- Г. Уточнення.

ТЕМА 5. ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

1. Експертиза нормативно-правових актів — це:

А. Спеціальна організаційно-правова діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає в ініціюванні, підготовці, розгляді проєктів нормативно-правових актів та прийнятті (виданні) цих актів.

Б. Діяльність компетентних суб'єктів, що включає дослідження і оцінку наукового рівня, юридичних якостей нормативно-правових актів, їх відповідності загальнодержавним програмам та спеціально встановленим вимогам (економічним, фінансовим, екологічним, національної безпеки тощо).

В. Упорядкування нормативно-правових актів у збірники шляхом розташування їх у хронологічному порядку або за предметом регулювання.

Г. Об'єднання в єдиний нормативно-правовий акт кількох актів, які регулюють певну сферу суспільних відносин, без зміни їх змісту.

2. Результат проведення експертизи нормативно-правового акта оформляється у вигляді:

- А.** Ухвали.
- Б.** Висновку.
- В.** Рішення.
- Г.** Постанови.

3. Видами експертизи проектів нормативно-правових актів є:

- А.** Одноособова або групова експертизи.
- Б.** Первинна, повторна, додаткова та контрольна експертизи.
- В.** Правова, гендерно-правова, наукова, фінансово-економічна, екологічна, соціологічна та інші експертизи.
- Г.** Всі відповіді правильні.

4. Питання щодо відповідності проекту нормативно-правового акта Конституції України, а також законодавчим актам з відповідної галузі права становить предмет проведення:

- А.** Наукової правової експертизи.
- Б.** Правової експертизи.
- В.** Експертизи на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
- Г.** Фінансово-економічна експертизи.

5. Питання щодо визначення ступеня відповідності проекту нормативно-правового акту об'єктивним та суб'єктивним закономірностям, притаманним суспільним відносинам, що передбачається врегулювати ним становить предмет проведення:

- А.** Наукової правової експертизи.
- Б.** Правової експертизи.
- В.** Науково-технічної експертизи.
- Г.** Фінансово-економічна експертизи.

6. Питання щодо визначення відповідності проекту нормативно-правового акту принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків становить предмет проведення:

- А.** Наукової правової експертизи.
- Б.** Гендерно-правової експертизи.
- В.** Науково-технічної експертизи.
- Г.** Соціологічної експертизи.

*ТЕМА 6. АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ*

1. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу — це:

А. Діяльність, пов'язана з плануванням, розробленням, проведенням експертизи, прийняттям нормативно-правового акта, внесенням до нього змін, припинення ним чинності.

Б. Процес приведення нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*.

В. Діяльність, пов'язана з розміщенням на офіційних веб-сторінках органів державної влади або опублікування в друкованих засобах масової інформації чи доведення до відома громадськості в інший спосіб проектів нормативно-правових актів.

Г. Процес, що полягає в ініціюванні, підготовці, розгляді проектів нормативно-правових актів та їх прийнятті.

2. Що є джерелами *acquis communautaire*?

А. Установчі договори Європейського Союзу.

Б. Нормативно-правові акти, що прийняті інститутами Європейського Союзу.

В. Міжнародні договори, однією із сторін яких є Європейський Союз.

Г. Всі відповіді правильні.

3. Хто забезпечує взаємодію органів державної влади та недержавних інституцій під час виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу?

А. Міністерство юстиції України.

Б. Державний департамент з питань адаптації законодавства.

В. Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Г. Кабінет Міністрів України.

4. Хто здійснює реалізацію державної політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу?

А. Міністерство юстиції України.

Б. Державний департамент з питань адаптації законодавства.

В. Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Г. Кабінет Міністрів України.

5. Хто очолює Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу?

А. Міністр юстиції України.

Б. Прем'єр-міністр України.

В. Голова Верховної Ради України.

Г. Президент України.

6. Що з нижченаведеного не належить до завдань Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу?

А. Розроблення пропозицій щодо розвитку співробітництва з Європейським Союзом у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Б. Формування єдиних підходів до провадження діяльності з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

В. Організація науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення виконання Програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Г. Визначення переліку органів виконавчої влади, відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

7. Що з нижченаведеного не належить до завдань Державного департаменту з питань адаптації законодавства до законодавства Європейського Союзу?

А. Підготовка рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire* та на їх підставі

розроблення проектів нормативно-правових актів і підготовка пропозицій щодо укладення відповідних міжнародних договорів.

Б. Підготовка щорічного плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

В. Проведення експертизи щодо відповідності проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу, *acquis communautaire*.

Г. Організація науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення виконання Програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

8. Яка з нижченаведених сфер суспільних відносин не належить до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу?

А. Спорт.

Б. Митне право.

В. Інтелектуальна власність.

Г. Транспорт.

9. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» перевіріть на відповідність *acquis communautaire* підлягають:

А. Проекти всіх законів України.

Б. Проекти законів України, предмет правового регулювання яких стосується фінансових послуг.

В. Проекти законів України, предмет правового регулювання яких належить до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу.

Г. Проекти законів України, предмет правового регулювання яких стосується охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин.

10. Хто відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначає належність законопроекту за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу?

А. Комітет Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції.

Б. Державний департамент з питань адаптації законодавства.

В. Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Г. Міністерство юстиції України.

11. Чи може бути прийнятий законодавчий акт, що суперечить *acquis communautaire*?

А. Може.

Б. Не може.

В. Може лише за наявності достатнього обґрунтування необхідності прийняття такого акта і на чітко визначений у самому акті строк.

Г. Може, якщо предмет правового регулювання законодавчого акта стосується сфери податків.

ТЕМА 7. ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС

1. Порядок офіційного проходження проекту законодавчого акта в парламенті — це:

А. Законодавчий процес у «широкому» розумінні.

Б. Нормотворчий процес у «широкому» розумінні.

В. Законодавчий процес у «вузькому» розумінні.

Г. Нормотворчий процес у «вузькому» розумінні.

2. Що з нижченаведеного не є стадією законодавчого процесу у «вузькому» розумінні?

А. Розробка тексту проекту закону.

Б. Внесення законопроекту на розгляд парламенту у порядку реалізації права законодавчої ініціативи.

В. Розгляд та прийняття законопроекту на пленарних засіданнях парламенту.

Г. Підписання та оприлюднення закону.

3. Концепція законопроекту розробляється на стадії:

А. Розгляду законопроекту у парламентських комітетах.

Б. Розробки тексту проекту закону.

В. Прийняття законопроекту на пленарних засіданнях парламенту.

Г. Включення пропозиції про прийняття відповідного закону в план законопроектних робіт.

4. Структурна частина закону, що стисло визначає його мету, цілі, задачі, мотиви та не містить положень, що мають нормативний характер, — це:

- А. Заголовок.
- Б. Преамбула.
- В. Перехідні положення.
- Г. Глава.

5. Структурна частина законодавчого акта, що визначає його форму та предмет правового регулювання, — це:

- А. Заголовок.
- Б. Преамбула.
- В. Реквізити.
- Г. Прикінцеві положення.

6. Яка структурна частина законодавчого акта має тимчасовий характер і містить положення щодо врегулювання порядку адаптації існуючих суспільних відносин до вимог, встановлених новим законодавчим актом?

- А. Преамбула.
- Б. Додатки.
- В. Прикінцеві положення.
- Г. Перехідні положення.

7. Яка структурна частина законодавчого акта містить положення, пов'язані з набранням ним або його окремими частинами чинності?

- А. Преамбула.
- Б. Додатки.
- В. Прикінцеві положення.
- Г. Перехідні положення.

8. Яка структурна частина законодавчого акта може містити самостійні нормативно-правові акти?

- А. Розділ.
- Б. Додатки.
- В. Глава.
- Г. Стаття.

9. Хто з нижченазваних суб'єктів не має права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України?

- А. Національний банк України.
- Б. Президент України.
- В. Народний депутат України.
- Г. Кабінет Міністрів України.

10. Право законодавчої ініціативи здійснюється шляхом внесення до Верховної Ради:

- А. Законопроектів.
- Б. Пропозицій до законопроектів.
- В. Поправок до законопроектів.
- Г. Всі відповіді правильні.

11. Попередній розгляд законопроекту внесеного суб'єктами права законодавчої ініціативи здійснюється:

- А. Комітетом Верховної Ради України.
- Б. Тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України.
- В. Всі відповіді правильні.
- Г. Немає жодної правильної відповіді.

12. Яке рішення приймається за результатами попереднього розгляду законопроекту головним комітетом чи тимчасовою спеціальною комісією?

А. Про включення законопроекту до порядку денного сесії Верховної Ради України або його повернення суб'єкту права законодавчої ініціативи.

Б. Про прийняття законопроекту за основу.

В. Про включення законопроекту в план законопроектних робіт Верховної Ради України.

Г. Про створення робочої групи в складі народних депутатів, представників зацікавлених громадських організацій, вчених-юристів та інших для опрацювання законопроекту.

13. Обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроекту та прийняття його за основу відбувається під час:

А. Першого читання.

Б. Другого читання.

В. Третього читання.

Г. Розгляду його в комітеті, що визначено головним з підготовки і попереднього розгляду даного законопроекту.

14. Постатейне обговорення законопроекту відбувається під час:

А. Першого читання.

Б. Другого читання.

В. Третього читання.

Г. Розгляду його в комітеті, що визначено головним з підготовки і попереднього розгляду даного законопроекту.

15. Прийняття законопроекту, що потребує доопрацювання та узгодження, в цілому відбувається під час:

А. Першого читання.

Б. Другого читання.

В. Третього читання.

Г. Розгляду його в комітеті, що визначено головним з підготовки і попереднього розгляду даного законопроекту.

16. Законодавчі акти приймаються виключно на пленарних засіданнях Верховної Ради України шляхом голосування:

А. Більшістю народних депутатів України, що зареєструвалися на пленарному засіданні Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Б. Більшістю народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В. Більшістю народних депутатів України, що склали присягу на вірність Україні перед Верховною Радою України, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Г. Двома третинами народних депутатів, що зареєструвалися на пленарному засіданні Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Конституцією України.

17. Підписання та оприлюднення законодавчого акту, прийнятого Верховною Радою України — це конституційне повноваження:

А. Прем'єр-міністра України.

Б. Президента України.

В. Міністра юстиції України.

Г. Міністрів Кабінету Міністрів України залежно від предмету правового регулювання прийнятого законодавчого акта.

18. Протягом якого терміну Президент України підписує прийнятий Верховною Радою України закон та офіційно

оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду?

- А. 10 днів.
- Б. 15 днів.
- В. 5 днів.
- Г. 7 днів.

19. Вето Президента — це:

- А. Право Президента офіційно оприлюднити закон.
- Б. Право Президента підписати закон, що прийнятий парламентом.
- В. Право Президента відхилити закон, що прийнятий парламентом та набрав чинності.
- Г. Право Президента відхилити закон, прийнятий парламентом, але такий, що не набрав чинності.

20. Якою кількістю голосів Верховна Рада України може подолати вето Президента України?

- А. Не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.
- Б. Не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.
- В. Більше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України..
- Г. Більшістю народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

21. Хто має право підписати та офіційно оприлюднити закон, вето Президента на який Верховна Рада України подолала, якщо Президент України не підписав та офіційно не оприлюднив його протягом десяти днів?

- А. Прем'єр-міністр України.
- Б. Голова Верховної Ради України.
- В. Міністр юстиції України.
- Г. Міністр Кабінету Міністрів України залежно від предмету правового регулювання прийнятого законодавчого акта.

22. Оприлюднення закону — це:

- А. Офіційне опублікування закону.
- Б. Опублікування закону в неофіційних друкованих виданнях або оголошення по радіо та телебаченню.

В. Розсилання прийнятого закону державним органам, посадовим особам, підприємствам, установам, організаціям.

Г. Все вище наведене.

23. З якого часу закон набирає чинності?

А. Через десять днів з дня його підписання Президентом України, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його підписання.

Б. Через десять днів з дня його прийняття Верховною Радою України, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його прийняття.

В. З дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Г. Через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

24. Яке з нижченазваних друкованих видань не є офіційним?

А. «Урядовий кур'єр».

Б. «Відомості Верховної Ради України».

В. «Юридичний вісник України».

Г. «Голос України».

25. Хто має право вносити до Верховної Ради України у порядку реалізації права законодавчої ініціативи законопроекти про внесення змін до Конституції України?

А. Президент України або не менш як третина чи дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Б. Президент України.

В. Не менш як третина народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України..

Г. Не менш як дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України..

26. Який з нижченаведених законів може бути предметом всеукраїнського референдуму?

А. Закон з питань податків.

Б. Закон з питань бюджету.

В. Закон про внесення змін до Конституції України.

Г. Закон з питань амністії.

27. Хто із суб'єктів права законодавчої ініціативи має право на внесення проекту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради України?

А. Президент України.

Б. Народний депутат України.

В. Кабінет Міністрів України.

Г. Всі суб'єкти права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України.

28. Хто із суб'єктів права законодавчої ініціативи має право вносити до Верховної Ради України проект закону про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України?

А. Президент України або не менш як третина народних депутатів України.

Б. Кабінет Міністрів України або не менш як третина народних депутатів України.

В. Президент України або Кабінет Міністрів України.

Г. Всі суб'єкти права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України.

29. Структурними елементами законодавчого акта є:

А. Елементи змістовної структури тексту законодавчого акта.

Б. Елементи лінгвістичної структури тексту законодавчого акта.

В. Реквізити законодавчого акта.

Г. Всі вищеназвані елементи.

30. В якому випадку в практиці роботи Верховної Ради України при внесенні змін до чинного законодавчого акта закон викладається в новій редакції?

А. У випадку, якщо змінюються принципи, концептуальні засади правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Б. У випадку, коли необхідно внести у чинний закон незначну кількість змін.

В. У випадку, коли необхідно внести у чинний закон значну кількість змін.

Г. У випадку, коли необхідно змінити назву чинного закону.

31. В якому випадку в практиці роботи Верховної Ради України при внесенні змін до чинного законодавчого акта приймається новий закон на заміну раніше діючого?

А. У випадку, якщо змінюються принципи, концептуальні засади правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Б. У випадку, коли необхідно внести у чинний закон незначну кількість змін.

В. У випадку, коли необхідно внести у чинний закон значну кількість змін.

Г. У випадку, коли необхідно змінити назву чинного закону.

32. Чи втрачають чинність нормативно-правові акти, що підлягали кодифікації, після прийняття кодифікаційного акта?

А. Ні, не втрачають чинність.

Б. Так, втрачають чинність з набранням чинності кодифікаційним актом.

В. Так, втрачають чинність через рік з дня набрання чинності кодифікаційним актом.

Г. Втрачають чинність у частині, що суперечить положенням прийнятого кодифікаційного акта.

ТЕМА 8. ПІДЗАКОННА НОРМОТВОРЧІСТЬ

1. Які підзаконні нормативно-правові акти приймає Верховна Рада України?

А. Закони.

Б. Постанови.

В. Кодекси.

Г. Розпорядження.

2. Який порядок набрання чинності нормативними постановами Верховної Ради України?

А. Через десять днів з дня офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими постановами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Б. З дня прийняття, якщо інше не передбачено самими постановами.

В. З дня підписання Головою Верховної Ради України, якщо інше не передбачено самими постановами.

Г. З дня опублікування в офіційному друкованому виданні, якщо інше не передбачено самими постановами.

3. Які правові акти називаються контрасигнованими актами?

А. Правові акти, що видають міністерства.

Б. Правові акти Президента України, що підлягають відповідно до Конституції підписанню главою уряду чи міністром.

В. Правові акти, що видають державні комітети (державні служби).

Г. Правові акти, що видають центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

4. Який порядок набрання чинності нормативно-правовими актами Президента?

А. Через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Б. Через п'ять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

В. З дня підписання Президентом України, якщо інше не передбачено самими актами.

Г. З дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

5. У якій формі приймаються акти нормативного характеру Кабінету Міністрів України?

А. Розпоряджень.

Б. Положень.

В. Постанов.

Г. Правил.

6. Який порядок прийняття нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України?

А. Приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України.

Б. Приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів міністрів Кабінету Міністрів України, що присутні на засіданні.

В. Видаються міністерством до компетенції якого належить предмет правового регулювання нормативно-правового акта.

Г. Видаються Прем'єр-міністром України.

7. З якого моменту набирають чинності нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України?

А. З моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах.

Б. Не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях.

В. Через десять днів з дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах.

Г. Через п'ятнадцять днів з дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах.

8. Хто має право зупинити дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності їх Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності?

А. Верховна Рада України.

Б. Комітет Верховної Ради України.

В. Верховний суд України.

Г. Президент України.

9. Структурна частина постанови Кабінету Міністрів України, що містить нормативні положення, конкретні доручення суб'єктам правовідносин, умови та порядок дії інших постанов, норми, пов'язані з набранням чинності постановою — це:

А. Вступна частина.

Б. Постановляюча частина.

В. Додатки.

Г. Назва постанови.

10. У якій формі приймаються нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та Ради міністрів АРК?

А. Законів.

Б. Положень.

В. Постанов.

Г. Правил.

11. Хто має право зупинити дію нормативно-правових актів Верховної Ради АРК з мотивів невідповідності Конституції України та законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності?

А. Верховна Рада України.

Б. Міністр юстиції України.

В. Прем'єр-міністр України.

Г. Президент України.

12. У якому офіційному виданні публікуються нормативні акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, що зареєстровані Міністерством юстиції України?

- А. «Урядовий кур'єр».
- Б. «Відомості Верховної Ради України».
- В. «Офіційний вісник України».
- Г. «Голос України».

13. Які нормативно-правові акти міністерств, інших органів виконавчої влади підлягають державній реєстрації?

- А. Акти рекомендаційного, роз'яснювального та інформаційного характеру.
- Б. Нормативно-технічні документи.
- В. Акти разового, персонального, оперативно-розпорядчого характеру.
- Г. Нормативно-правові акти, що зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер.

14. Хто здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади?

- А. Міністерство юстиції України.
- Б. Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим та головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.
- В. Районні, районні у містах Києві та Севастополі, міжрайонні (у разі утворення) управління юстиції.
- Г. Всі вищеназвані суб'єкти.

15. Який порядок набрання чинності нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації?

- А. Набувають чинності з дня їх прийняття, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності.
- Б. Набувають чинності через 10 днів після їх прийняття, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності.
- В. Набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності.
- Г. Набувають чинності через 5 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності.

**ТЕМА 9. ЛОКАЛЬНА НОРМОТВОРЧИСТЬ
ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ПІДЗАКОННОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ**

1. Який порядок набрання чинності рішеннями нормативно-правового характеру сільської, селищної, міської, районної або обласної ради?

А. Набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

Б. Набирають чинності з дня їх прийняття, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

В. Набирають чинності через 10 днів після їх офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

Г. Набирають чинності через 10 днів після їх прийняття, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

2. Який порядок визнання незаконними актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їхньої невідповідності Конституції або законам України?

А. Визнаються незаконними місцевими державними адміністраціями.

Б. Визнаються незаконними Міністерством юстиції України.

В. Визнаються незаконними Президентом України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Г. Визнаються незаконними в судовому порядку.

3. Хто приймає статут територіальної громади села, селища, міста?

А. Представницький орган місцевого самоврядування.

Б. Місцева державна адміністрація.

В. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради.

Г. Сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради.

4. Який порядок призначення місцевого референдуму?

А. Призначається відповідною місцевою радою на вимогу депутатів, що становлять не менш як половину від загального складу місцевої ради.

Б. Призначається відповідною місцевою радою на вимогу, підписану однією десятою частиною громадян України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці і мають право брати участь у референдумі.

В. Всі відповіді правильні.

Г. Немає жодної правильної відповіді.

5. Хто може змінити або скасувати рішення, прийняті місцевим референдумом?

А. Представницький орган місцевого самоврядування.

Б. Місцева державна адміністрація.

В. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради.

Г. Зміна або скасування рішень, прийнятих референдумом, проводиться також референдумом.

6. Об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах — це:

А. Державний орган.

Б. Політична партія.

В. Громадська організація.

Г. Державна установа.

7. Хто приймає статутний документ (статут або положення) об'єднання громадян?

А. Керівник об'єднання громадян.

Б. Органи управління об'єднань громадян.

В. Збори всіх членів або представників членів об'єднання.

Г. Місцеві державні адміністрації.

8. Хто приймає корпоративні норми?

А. Загальні збори членів корпорації.

Б. Рада директорів корпорації.

В. Адміністрація корпорації.

Г. Всі відповіді правильні..

9. Чи можуть корпоративні акти створювати обов'язки по відношенню до третіх осіб, тобто осіб, які не є членами корпорації?

А. Так, можуть.

Б. Ні, не можуть.

В. Можуть тільки корпоративні акти, які прийняті загальними зборами членів корпорації.

Г. Можуть тільки корпоративні акти, які прийняті радою директорів корпорації.

10. Чи може бути укладений колективний договір, що погіршує, порівняно з чинним законодавством, становище працівників?

А. Так, може.

Б. Ні, не може. Такий колективний договір є недійсним.

В. Може, за згодою між власником або уповноваженим ним органом (особою) та первинною профспілковою організацією.

Г. Може, якщо такої згоди досягнуто в результаті колективних переговорів.

IV

ПРОГРАМНІ ПИТАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Поняття та необхідність соціального регулювання суспільних відносин.
2. Види соціального регулювання суспільних відносин.
3. Види ненормативного (індивідуального) регулювання суспільних відносин.
4. Поняття та співвідношення соціальних і технічних норм. Специфіка техніко-юридичних норм.
5. Класифікація соціальних норм на види.
6. Єдність, відмінність і взаємодія юридичних норм та норм моралі.
7. Співвідношення юридичних норм зі звичаями: єдність, відмінність і взаємодія.
8. Єдність, відмінність і взаємодія юридичних норм та релігійних норм.
9. Співвідношення юридичних норм з корпоративними нормами: єдність, відмінність і взаємодія.
10. Поняття, ознаки та структура юридичної норми.
11. Поняття та види (рівні) правового регулювання суспільних відносин.
12. Межі правового регулювання суспільних відносин.
13. Співвідношення понять «правотворча діяльність» («нормотворча діяльність») та «правове регулювання».
14. Поняття та види юридичної діяльності.
15. Нормотворча діяльність (нормотворчість): підходи до визначення поняття.
16. Співвідношення понять «нормотворчість», «правотворчість» та «законотворчість».
17. Співвідношення понять «нормотворчість» та «нормоутворення».
18. Суб'єкти нормотворчої діяльності.
19. Нормотворча компетенція.
20. Співвідношення понять «результат нормотворчості» та «форма (джерело) права».
21. Поняття та види форм (джерел) права.
22. Загальна характеристика форм (джерел) права в Україні.
23. Принципи нормотворчої діяльності.
24. Функції нормотворчої діяльності.

25. Поняття та форми систематизації законодавства.
26. Види систематизації законодавства.
27. «Вузьке» та «широке» поняття нормотворчого процесу.
28. Стадії нормотворчого процесу.
29. Види нормотворчої діяльності за юридичною силою нормативно-правових актів, що приймаються.
30. Види нормотворчої діяльності за суб'єктами нормотворчості.
31. Види нормотворчої діяльності за способом формування норм права.
32. Планування нормотворчої діяльності, його види.
33. Правове регулювання нормотворчої діяльності різних видів.
34. Поняття та ознаки нормативно-правових актів.
35. Співвідношення нормативно-правових актів з нормативними актами та правовими актами.
36. Юридична сила нормативно-правових актів.
37. Підходи до класифікації нормативно-правових актів на види.
38. Співвідношення законів та підзаконних нормативно-правових актів.
39. Види законодавчих актів за значенням і місцем у системі законодавства.
40. Конституційні закони, звичайні закони та субститутні законодавчі акти (акти делегованого законодавства) в Україні.
41. Види підзаконних нормативно-правових актів за суб'єктами нормотворчості.
42. Співвідношення понять «чинність» та «дія» нормативно-правових актів.
43. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.
44. Система нормативно-правових актів в Україні: склад та ієрархія.
45. Експертиза нормативно-правових актів, її види.
46. Поняття та види юридичної техніки.
47. Поняття, структура, види нормотворчої техніки.
48. Основні риси офіційно-документального стилю.
49. Термінологія нормативно-правових актів.
50. Нормативна побудова.
51. Співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акта.
52. Юридична конструкція.

53. Галузева типізація.
54. Правові положення та їх види.
55. Прийоми визначення понять через перерахування та через рід і видову відмінність.
56. Прийом нормотворчої техніки класифікації понять.
57. Прийом нормотворчої техніки «підміна понять».
58. Використання оціночних понять.
59. Юридичні презумпції та фікції.
60. Прийоми встановлення зв'язків між правовими положеннями.
61. Правове регулювання вимог нормотворчої техніки.
62. «Широкі» та «вузькі» розуміння законодавчого процесу.
63. Підготовка проекту законодавчого акта.
64. Концепція проекту законодавчого акта.
65. Особливості структури законодавчого акта.
66. Основні стадії законодавчого процесу.
67. Поняття промульгації закону.
68. Право вето.
69. Співвідношення понять «оприлюднення» та «опублікування» законодавчого акта.
70. Види законодавчого процесу.
71. Прийняття законодавчих актів всеукраїнським референдумом.
72. Особливості прийняття конституційних законів.
73. Особливості змісту, структури та порядку прийняття закону про Державний бюджет України на поточний рік.
74. Особливості змісту, структури та порядку прийняття законів про ратифікацію (денонсацію) міжнародних договорів.
75. Особливості змісту та структури законів про внесення змін до законодавчих актів.
76. Особливості змісту, структури та порядку прийняття кодифікаційних законодавчих актів.
77. Підзаконна нормотворчість Верховної Ради України.
78. Підзаконна нормотворчість Президента України. Інститут контрастнації.
79. Нормотворча діяльність Кабінету Міністрів України.
80. Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України. Структура постанови Кабінету Міністрів України.
81. Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим (АРК) та Ради міністрів АРК.
82. Нормотворча діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

83. Нормотворча діяльність місцевих органів виконавчої влади.
84. Правила підготовки відомчих нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації.
85. Державна реєстрація нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади.
86. Скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади.
87. Нормотворчість органів місцевого самоврядування.
88. Місцевий референдум.
89. Нормотворчість об'єднань громадян
90. Корпоративна нормотворчість.
91. Установчі документи суб'єкта господарювання.
92. Нормотворчість трудових колективів (державних і комерційних підприємств, установ, організацій).
93. Поняття адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
94. Організаційно-правові засади адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
95. Пріоритетні сфери адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
96. Порядок адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Навчальне видання

РИНДЮК Віра Іванівна

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

Редактор *О. Котикова*
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *Є. Піцаль*
Верстка *М. Мірошник*

Підп. до друку 04.08.09. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 9,41.
Обл.-вид. арк. 10,70. Наклад 350 прим. Зам. 08-3628.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Гарантія відмінних знань

Видавництво КНЕУ, створене 1996 року, є провідним видавцем економічної літератури в Україні.

Видання КНЕУ — це книжки високої якості для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, науковців та підприємців.

Видавництво вже випустило у світ понад 1000 найменувань підручників і посібників та регулярно забезпечує своїх читачів новими виданнями.

Якість понад усе

- Літературу видавництва КНЕУ розроблено відповідно до затверджених Міністерством освіти і науки України навчальних програм та вимог Болонської декларації.

- Процес випуску літератури видавництва включає повний цикл підготовки книжок — від розміщення заявки автором до отримання надрукованих примірників. Це гарантує актуальність матеріалів, адекватність їх сучасним умовам ведення бізнесу та перевірку на практиці.

- Видання КНЕУ дають змогу комплексно забезпечити навчальний процес і науковий розвиток студентів, аспірантів та викладачів. Оптимальне поєднання теоретичних матеріалів з практичними прикладами робить видання корисними для працівників підприємств та підприємців.

Видавництво пропонує

- підручники
- навчальні посібники
- навчально-методичні посібники
- курси лекцій
- тренінгові технології
- монографії
- збірники наукових праць
- освітньо-кваліфікаційні характеристики
- освітньо-професійні програми

Основні напрями видань

Міжнародна економіка
Економіка підприємства
Статистика
Менеджмент. Маркетинг
Бухгалтерський облік. Аудит
Фінанси
Банківська справа. Інвестування
Економіка агробізнесу
Право
Точні науки
Суспільні та гуманітарні науки

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана»

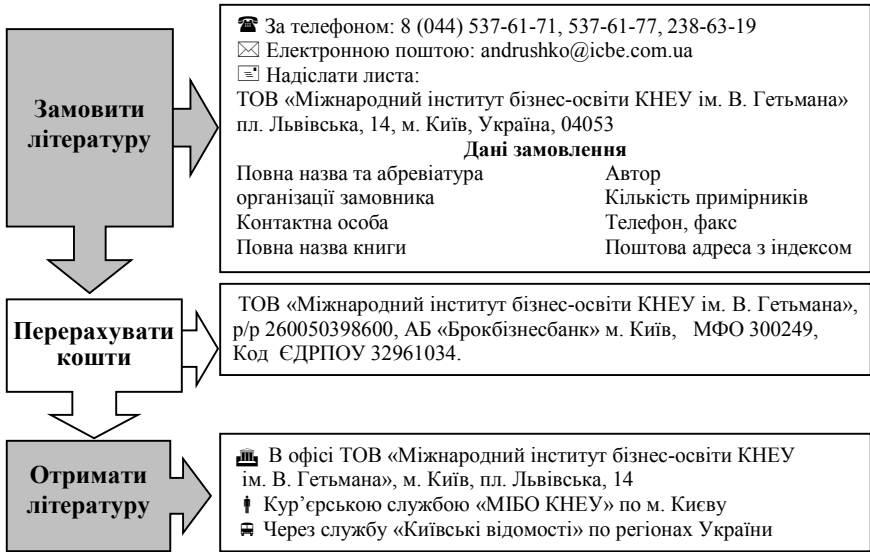
Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77

e-mail: andrushko@icbe.com.ua

www.icbe.com.ua

ОПТОВИЙ ПРОДАЖ

Як придбати літературу

Пропонуємо гнучку систему знижок та вигідні умови співпраці.

Забезпечуємо щотижневне розсилання прайсів та інформації про нові надходження електронною поштою.

Роздрібний продаж літератури в Києві

- пл. Львівська, 14
- просп. Перемоги, 54/1
- вул. Мельникова, 79/81
- вул. Дегтярівська, 49 Г
- Книжковий магазин «Знання», вул. Хрещатик, 44, тел.: 234-22-91
- Книжковий магазин «Сяйво», вул. Червоноармійська, 6, тел.: 235-43-66
- Книжковий магазин «Урожай», просп. 40-річчя Жовтня, 128, тел.: 258-31-87
- Книжковий магазин «Академкнига», вул. Стрітенська, 17, тел.: 272-35-82

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В.Гетьмана»
Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77
e-mail: andrushko@icbe.com.ua
www.icbe.com.ua

<p>АРК <u>ВАТ «Кримкнига»</u> м. Сімферополь, вул. Горького, 5 тел.: (0652) 27-54-87 <u>Книжковий магазин «Буква»</u> м. Сімферополь, вул. Севастопольська, 6 тел.: (0652) 27-31-53 м. Євпаторія, вул. Фрунзе, 42 тел.: (06569) 331-44 м. Ялта, вул. Гоголя, 24 тел.: (0654) 32-37-41 ВІННИЦЬКА ОБЛ. Магазин «Кобзар» м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1 ВОЛИНСЬКА ОБЛ. <u>ТОВ «Знання»</u> м. Луцьк, пр. Волі, 41 тел./факс: (03322) 423-98 <u>Книгарня «Дім книги»</u> м. Луцьк, вул. Конякіна, 37-а тел./факс: (0332) 73-01-59 ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛ. <u>Бібколектор обласний</u> м. Дніпропетровськ, вул. Кірова, 22 тел.: (056) 778-38-39-ф, 778-25-37 <u>Магазин «Ера»</u> м. Кривий Ріг, вул. Косіора, 42 тел.: (0564) 712367 <u>Книжковий магазин «Дар»</u> м. Кривий Ріг, вул. Пухачевського, 75 тел.: (0564) 66-41-88 тел./факс: (0564) 66-01-68 ДОНЕЦЬКА ОБЛ. <u>ПП Ярошенко Н. М.</u> м. Донецьк, вул. Артема, 84 (приміщення обласної бібліотеки ім. Н. Крупської) тел.: (062) 343-88-07 <u>СПД Дротенко</u> м. Донецьк, вул. Артема, 160 Книжковий ринок, м.Донецьк, торговий комплекс «Маяк», місце 113 тел./факс: (0622) 22-68-79</p>	<p>ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ. <u>«Світ книги»</u> м. Житомир, вул. Київська, 17/1 тел.: (0412) 47-27-52 ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня «Книги»</u> м. Ужгород, пр. Свободи, 3 тел. : (0312) 61-36-95 <u>Книгарня «Кобзар»</u> м. Ужгород, пл. Корятовича, 1 тел. : (03122) 3-35-16 <u>ТОВ «Букніст»</u> м. Ужгород, вул. Л. Толстого, 4 тел.: (03122) 3-72-18 ЗАПОРІЗЬКА ОБЛ. <u>ТОВ «ЛЕТОС» ЛТД</u> м. Запоріжжя, пр. Леніна, 142 тел.: (0612) 13-85-53, (061) 220-09-96 ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня</u> м. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 14 тел. : (03422) 2-47-82 <u>ТОВ «Арка»</u> м. Івано-Франківськ, Вічевий майдан, 3 тел./факс: (0342) 50-14-02, (03422) 3-04-60 КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛ. <u>«Книжковий світ»</u> м. Кіровоград, вул. Набережна, 11 ЛУГАНСЬКА ОБЛ. <u>Глобус-книга</u> м. Луганськ, вул. Советская, 58 тел./факс : (0642) 53-62-30 <u>ФОП Гречишкін С. І.</u> м. Луганськ, вул. Леніна, 149-а тел./факс: (0642) 58-95-28, 59-63-37 ЛЬВІВСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня «Глобус»</u> м. Львів, пл. Галицька, 12 тел.: (0322) 74-01-77 <u>ДКП «Бібліотечний колектор»</u> м. Львів, вул. Лисенка, 21 тел./факс: (0322) 75-79-86 <u>ТОВ «Ноти»</u> м. Львів, пр. Шевченка, 16 тел./факс: (0322) 72-67-96</p>
---	--

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛ.

Книгарня «Книги»

м. Миколаїв, пр. Жовтневий, 338
тел.: (0512) 25-20-41

ТОВ «Ночу-Хачу»

м. Миколаїв, вул. Фалєєвська, 35А
тел.: (0512) 47-47-97

Книгарня «Книголюб»

м. Миколаїв, пр. Миру, 3
тел.: (0512) 56-72-65

Книгарня «Світ книги»

м. Миколаїв, вул. Б. Морська, 51
тел.: (0512) 67-01-38

АІРП «Миколаїв книга»

м. Миколаїв, пр. Леніна, 122
тел.: (0512) 55-20-93

ОДЕСЬКА ОБЛ.

ПП Петров О. Є.

м. Одеса, вул. Гайдара, 66, кв. 99
тел./факс: (0482) 49-23-41;
(0482) 66-17-64

Книжковий магазин «Дім книги»

вул. Дерибасівська, 27
тел.: (048) 728-40-13

ПОЛТАВСЬКА ОБЛ.

«Планета»

м. Полтава, вул. Жовтнева, 60А
тел./факс: (05322) 72-019

Книжковий магазин «Роксолана»

м. Кременчук, вул. Перемоги, 26
тел./факс: (0536) 79-85-95, 3-20-64

РІВНЕНСЬКА ОБЛ.

ОККП «Рівнекнига»

м. Рівне, вул. Островського, 16
тел.: (0362) 22-41-05

СУМСЬКА ОБЛ.

ТОВ «Прометей»

м. Суми, вул. Інтернаціоналістів, 18

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛ.

СМП «Карт-бланш»

вул. Дорошенка, 16
тел./факс: (0352) 43-55-44

ХАРКІВСЬКА ОБЛ.

АВІОНКА-Харків

м. Харків, вул. Сумська, 51
тел.: (057) 714-26-75

ПП Антаков А. П.

Книжковий ринок «Райский уголок»
м. Харків, пр. Кравцова, 19, 2 ряд, 22 м.
тел.: (067) 390-62-82, 8(050) 594-5840
Книжковий парк «Центральний»
м. Харків, пл. Р. Люксембург, 10,
тел.: (057) 759-02-99, 754-33-01

ХЕРСОНСЬКА ОБЛ.

Магазин «Учбова книга»

м. Херсон, вул. Декабристів, 22
тел.: (0552) 26-22-10
вул. Кулика, 135, тел.: (0552) 55-54-01

Книгарня «Книжковий ряд»

м. Херсон, вул. Леніна, 14/16
тел.: (0552) 22-14-56

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛ.

ТОВ «Книжковий світ»

м. Хмельницький, вул. Подільська, 25
тел.: (0382) 65-60-73, 26-60-73

ХОП «Школяр»

м. Хмельницький, вул. Щербаківа, 4
тел.: (03822) 3-03-90

ЧЕРКАСЬКА ОБЛ.

«Будинок книги»

вул. Хрещатик, 200
тел.: (0472) 45-99-20

ДТП «Світloch»

вул. Байди Вишневецького, 38
тел.: (0472) 32-92-78

Магазин «Інтелектуальної книги»

м. Черкаси, вул. Леніна, 31/1
тел.: (0472) 32-14-53

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛ.

«Чернівецький обласний бібліотекар»

вул. Шептицького, 23
тел.: (0372) 52-62-10

КП «Чернівцікнига»

м. Чернівці, вул. Шептицького, 23
тел.: (0372) 52-23-13

КП «Технічна книга»

вул. О. Кобилянської, 45
тел.: (03722) 2-74-96, факс: 2-71-64

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛ.

КТП «Будинок книги»

м. Чернігів, пр. Миру, 45

Тип книги	Назва	Автор	Кількість сторінок	Рік видання
ЕКОНОМІКА				
НП	Економіка праці	Завіновська Г. О.	304	2007
НП	Економіка державного сектора	Малий І.Й., Галубарда М.К.	280	2007
НП	Політична економія	Кривенко К.Т., Савчук В.С., Беляєв О.О.	512	2008
П	Страхові послуги	Осадець С.С.	464	2007
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА				
М	Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. Т.1. У 2-х томах	Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. та ін.	816	2006
М	Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. Т.2. У 2-х томах	Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. та ін.	592	2006
НМП	Міжнародна інвестиційна діяльність	Руденко Л.В. та ін.	168	2008
НМП	Міжнародний менеджмент	Панченко С.Г.	468	2007
ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ, ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ				
НП	Бізнес-діагностика підприємства	Швиданенко Г. О. та ін.	344	2007
М	Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку	Гончарова Н.П. та ін.	288	2006
НП	Бізнес-тренінги для економістів	Бутенко Н.Ю. та ін.	306	2007
НП	Антикризове управління підприємством	Шершньова З. С.	680	2007
М	Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України	Павленко І. А.	248	2007
НП	Потенціал підприємства	Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І.	316	2007
НП	Управління конкурентоспроможністю підприємства	Клименко С.М. та ін.	520	2008
НП	Управління капіталом підприємства	Швиданенко Г.О. та ін.	440	2007
ЕКОНОМІКА АГРОБІЗНЕСУ				
М	Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку	Андрійчук В.Г.	216	2007
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ				
НП	Державне регулювання економіки	Чистов С. М. та ін.	440	2006
НМП	Ціни та цінова політика	Тормоса Ю.Г.	92	2006
П	Макроекономіка	Савченко А. Г.	448	2007
НМП	Макроекономіка	Савченко А.Г., Євдокімова Д.	256	2008
МЕНЕДЖМЕНТ				
НМП	Управління якістю	Вакуленко А.В.	167	2006
НМП	Операційний менеджмент.	Задорожна Н. В., Омельяненко Т.В.	236	2006
НП	Збірник ситуаційних вправ з дисциплін управлінського спрямування	Вакуленко А. В. та ін.	200	2006
НП	Менеджмент персоналу	Данок В. М., Петюх В. М.	398	2006
НП	Організація праці менеджера	Данок В.М	276	2006